

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის  
ქართული უნივერსიტეტი

მაკა კვარაცხელია

ქალაქ თბილისის თვითმმართველობა  
(1917-1921წწ.)

სადოქტორო პროგრამა: საქართველოს ისტორია

სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის  
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

*სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ვახტანგ გურული*  
*ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი*

თბილისი

2014

## სარჩევი

|                                                                                          |         |
|------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| ანოტაცია .....                                                                           | 3-5     |
| Annotation.....                                                                          | 6-7     |
| შესავალი .....                                                                           | 8-11    |
| თავი I. ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა<br>(1849-1917წწ.) ..... | 12-39   |
| თავი II. ქალაქ თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა 1917 წლის არჩევნები .....                    | 40-68   |
| თავი III. ქალაქ თბილისის საბჭოს ხმოსანთა 1919 წლის არჩევნები.....                        | 69-87   |
| თავი IV. ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის საკანონმდებლო ბაზა.....                         | 89-107  |
| თავი V. ფინანსური კრიზისი და კანონპროექტი საბიუჯეტო უფლების<br>შესახებ.....              | 108-122 |
| თავი VI. ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის პრაქტიკული საქმიანობა .....                     | 123-169 |
| § 1 სასურსათო კრიზისი.....                                                               | 123-132 |
| § 2 სოციალური დაცვა .....                                                                | 132-138 |
| § 3 საბინაო საკითხი.....                                                                 | 138-150 |
| § 4 თბილისი კომუნალური მეურნეობა .....                                                   | 151     |
| 4.1. ქალაქის განათება .....                                                              | 152-157 |
| 4.2. წყალმომარაგება .....                                                                | 157-163 |
| 4.3. თბილისის ტრანსპორტი .....                                                           | 163-167 |
| 4.4. თბილისის კეთილმოწყობა .....                                                         | 167-169 |
| § 5 ქალაქის უსაფრთხოების დაცვა .....                                                     | 170-178 |
| § 6 ქალაქის ჯანმრთელობის დაცვა .....                                                     | 179-189 |
| § 7 სახალხო განათლება .....                                                              | 190-201 |
| თავი VII. მზადება ქალაქ თბილისის საბჭოს ხმოსანთა 1921 წლის არჩევნებისათვის<br>.....      | 202-209 |
| დასკვნა .....                                                                            | 210-214 |
| გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა.....                                                 | 215-223 |

## ქალაქ თბილისის თვითმმართველობა

(1917-1921წწ.)

### ანოტაცია

საკვლევი თემა მოიცავს ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის ისტორიას 1917 წლის მარტიდან 1921 წლის თებერვლამდე. 1917 წლის მარტიდან საქართველოში დაიწყო თვითმმართველობის დემოკრატიზაციის პროცესი, რაც უკავშირდებოდა რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ თვითმმართველობათა უფლებამოსილების გაფართოების კუთხით გატარებულ საკანონმდებლო ღონისძიებებს (1917 წლის 15 აპრილს „ქალაქის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნების დროებითი წესები“; 1917 წლის 9 ივნისს დამტკიცებულ ნორმატიული დოკუმენტი „ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში ცვლილების შეტანის შესახებ“). დროებითი წესები და ახალი დებულება ვრცელდებოდა ყველა იმ ქალაქში, სადაც მოქმედებდა 1892 წლის დებულება, მათ შორის თბილისში. არჩევნების დროებითი წესები გამოირჩეოდა დემოკრატიულობით და განიხილებოდა როგორც რევოლუციის ერთ-ერთი მონაპოვარი. მასში პირველად განხორციელდა საყოველთაო, თანასწორი, ფარული და პირდაპირი კენჭისყრის პრინციპი. 1917 წლის 30 ივნისს არჩეული თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობა, მართალია, დემოკრატიული ძალებით დაკომპლექტდა, მაგრამ ხმების უმრავლესობა მაინც ბურჟუაზიას დარჩა. დიდი პოლიტიკური და სოციალური პრობლემების მიუხედავად ქალაქის სათათბირო პირველ ეტაპზე მაინც ახერხებდა მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გასაუმჯობესებას, მაგრამ საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ (1918 წლის 26 მაისი) ხმოსანთა შორის ურთიერთშუღლი იმდენად დიდი იყო, რომ სხდომები ფაქტიურად პარალიზებული გახდა.

1919 წლის 2 თებერვლის არჩევნებისთვის მზადება თბილისმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ დამტკიცებული „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა არჩევნების დებულების“ საფუძველზე დაიწყო. რუსეთის სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიის საქართველოს ორგანიზაციის წევრების და სომეხი დაშნაკების მტრობის და ბოიკოტის ფონზე წინასაარჩევნო პროცესმა პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. ყველაფრის მიუხედავად არჩევნები ჩატარდა ორგანიზებულად, წინააღმდეგობების მიუხედავად მოსახლეობა აქტიური იყო, არჩევნებს არ მიეცა ეროვნული კუთხით ბოიკოტის სახე.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტმა და მთავრობამ თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია სახელმწიფო სტრუქტურების გაუმჯობესებას, ცენტრალური და ადგილობრივი ხელისუფლების უფლება-კომპეტენციის მიზანმიმართულ გამიჯვნას. იმის მიუხედავად, რომ 1919 წელს უკვე მზად იყო საქალაქო დებულების პროექტი, ხოლო 1920 წელს კანონპროექტი ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების შესახებ, აღნიშნული კანონპროექტების დამტკიცება გადაიდო რიგი შენიშვნების ფონზე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ვერ მოასწრო მოეწესრიგებინა ქალაქთა საკანონმდებლო ბაზა. ამასთანავე კანონშემოქმედთა მთელი ძალისხმევა მიმართული იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის შედგენისაკენ. მითუმეტეს თვითმმართველობასთან დაკავშირებული საკითხები 1921 წლის კონსტიტუციით მოწესრიგდა კონსტიტუციითვე (უზენაესი აქტით) და არა მიმდინარე კანონმდებლობით.

ჩვენი საკვლევი თემა აგრეთვე მოიცავს თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობის პრაქტიკულ საქმიანობას 1917 -1921 წწ. კერძოდ, სასურსათო კრიზისის დაძლევის, სოციალური ფონის გაუმჯობესების, საბინაო და კომუნალური მეურნეობის განვითარების, მოსახლეობის უსაფრთხოების დაცვის, ჯანმრთელობის დაცვის, კულტურისა და სახალხო განათლების განვითარების კუთხით გატარებულ ღონისძიებებს. თბილისის თვითმმართველობას ფინანსური კრიზისის ფონზე

ძალიან უჭირდა სხვადასხვა სფეროში გაფართოებული უფლებამოსილების შესრულება. ქალაქის ბიუჯეტის გასავალი 1917- 1921 წლებში ყოველთვის აჭარბებდა შემოსავალს. მუდმივად დეფიციტური ბიუჯეტი შესაბამისად აისახა საქალაქო მეურნეობის ყველა სფეროზე.

1921 წლის არჩევნები 27 თებერვალს უნდა ჩატარებულიყო. განვითარებული მოვლენების გამო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის 1921 წლის 12 თებერვლის დადგენილებით არჩევნები გადადო...

სამწუხაროდ, 1917-1921 წლებში დაწყებულმა ადგილობრივი თვითმმართველობების სისტემის ჩამოყალიბებისა და სრულყოფის პროცესმა ვერ ჰპოვა ლოგიკური გაგრძელება. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობის შემდეგ, 1921 წლიდან, თბილისის თვითმმართველობა საერთოდ გაუქმდა. მისი ადგილი თბილისის რევოლუციურმა კომიტეტმა (რევკომმა) დაიკავა.

# Self-Government of Tbilisi City (1917-1921)

## Annotation

Research theme includes the period of Self-government of Tbilisi city from the March of 1917 till the February of 1921. The self-government democratic process began in March of 1917, which was related to temporary regulations of Russian bills, for example:

1. The Statement about the “temporary rules about the elections of the city advisory voters” (1917, 15<sup>th</sup> of April) 2. The statement about the “changes of city’s public governance” (1917, 9<sup>th</sup> of June)

The temporary rules and new regulations were spread in each city, where was auctioned the regulations of 1892 year, including Tbilisi. The temporary rules were very democratic and were considered as a gains of revolutions. It was first time of using universal, equal, anonymous voting principles. The local government of Tbilisi, which was selected on 30 June of 1917 was really manned with democratic forces, but majority of the votes were for Bourgeoisie. Despite of the great number of social and politic problems, the advisory of the city was handling different events for improving the conditions of the populations of the city, but after announcing of the independence of Georgia (the 26<sup>th</sup> of May 1918) the conflict between the voters was so deep, that the meetings were paralised.

The preparation for the elections was based on (2<sup>nd</sup> February of 1919) “The election regulations of the city soviet voters”, which was approved by the democratic republic of Georgia. In spite of the great number problems the elections were held successfully. Despite of the resistance the population were active and the elections were not boycotted.

The parliament of democratic government of Georgia paid a great attention of improving of state structures and separation of competences of central and municipal self-

government. In 1919 the project of civil regulations and in 1920 the project about the cities budget rights were ready, but the affirmation of this bills because of some remarks were denied. The democratic government of Georgia could not achieve to regulate the city bills.

The lawmakers were making there best to create the constitution of the democratic republic. The tasks connected with self-government were regulated by the constitution of 1921 and not by current bill.

Our research term also includes practical activities of Tbilisi self-goverment in 1917-1921. It contains the overcome of food crise, the emproving of the social background, the developing of communal and housing economy, the protecting of population health, culture and public aducation. On the background of Tbilisi self-government's crise was very difficult to fulfill the authority in different spaces. The expenditure of budget in 1917-1921 was more then income. The regularly scareced budget was reflected on every space of citizen economy.

The elections of 1921 year should be held on 27<sup>th</sup> of February, but according to the resolution of the 12<sup>th</sup> of February in 1921 the elections were postponed.

Unfortunately, the process of forming of the local government system could not find the logical continuation. In 1921 after the occupation of the Democratic Republic of Georgia by Soviet Union of Russia, the self- government of Tbilisi was abolished and was replaced by the revolution comitets (revcomes).

## შესავალი

ადგილობრივი თვითმმართველობა დემოკრატიის ერთ-ერთი უმთავრესი საფუძველია, საქართველოში იგი კონსტიტუციით არის განსაზღვრული, როგორც მოქალაქეთა უფლება - დამოუკიდებლად გადაწყვიტონ ადგილობრივი მნიშვნელობის საკითხები.

ჩვენი საკვლევი პერიოდი 1917 წლის მარტიდან იწყება, როდესაც რეალურად დაიწყო ადგილობრივი თვითმმართველობების დემოკრატიზაციის პროცესი. იგი მოიცავს რუსეთის დროებითი მთავრობის (1917 წლის მარტი-ოქტომბერი) მიერ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანიზაციის მიზნით გატარებულ საკანონმდებლო ღონისძიებებს, თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა 1917 წლის 30 ივლისის არჩევნებს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921წწ.) მთავრობის ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანიზაციის კუთხით გატარებულ საკანონმდებლო საქმიანობას, თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა 1919 წლის 2 თებერვლის არჩევნებს, 1917-1921 წლების ქალაქის სათათბიროს ხმოსანთა და გამგეობის წევრთა შემადგენლობას. თემაში ასევე ასახულია ადგილობრივი თვითმმართველობის მიერ საქალაქო მეურნეობის სხვადასხვა სფეროს განვითარების მიზნით გატარებული პრაქტიკული საქმიანობა. საკვლევი პერიოდი გრძელდება 1921 წლის თებერვლამდე - საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობამდე და ეხება სამ გარდამავალ ეტაპს თბილისის თვითმმართველობის ისტორიაში.

თბილისის თვითმმართველობის მოღვაწეობის განხილვისას 1917 წლის მარტიდან - 1921 წლის თებერვლამდე, არ შეიძლება არ აღინიშნოს - რის ფონზე უხდებოდა თბილისს და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას არსებობა. საქართველოს ხელისუფლება მთელი ამ ხნის მანძილზე უმძიმეს სამხედრო პოლიტიკურ ვითარებაში მოღვაწეობდა. ქვეყნის შიგნით შექმნილი იყო მძიმე სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, სულ უფრო ძლიერდებოდა

სეპარატისტული მოძრაობა, დამაბული, საომარი მდგომარეობა იყო მეზობელ სახელმწიფოებთან (ოსმალეთთან, სომხეთთან, რუსეთთან, აზერბაიჯანთან).

**ნაშრომის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა.** საკვლევი თემა ძირითადად დაფუძნებულია საქართველოს ეროვნულ არქივში, საისტორიო ცენტრალურ არქივში დაცულ დოკუმენტებზე. გამოყენებულია ისეთი ფონდები, როგორიცაა: 1) თბილისის ქალაქის გამგეობა, სადაც დაცულია ქალაქის სათათბიროს სხდომათა ჟურნალები, გამგეობის სხდომათა ოქმები, მიმოწერა. ამ მასალებში კარგადაა ასახული ქალაქის პრობლემები, გამოსავლის ძიების გზები, გადაწყვეტილებები; 2) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ქალაქთა კავშირის ფონდი, სადაც დაცულია საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქალაქების წარმომადგენელთა ყრილობების სხდომათა სტენოგრაფიული ანგარიშები და ჟურნალები. ამ მასალებიდან კარგად სჩანს ის პრობლემები, რომელთა დამლევასაც ცდილობდნენ ქალაქები 1917-1921 წლებში; 3) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტის ფონდი, სადაც დაცულია პარლამენტის მიერ დამტკიცებული კანონპროექტები. განსაკუთრებით საინტერესოა პარლამენტის ადგილობრივი თვითმმართველობის კომისიის მასალები, მიმოწერა; 4) თბილისის ცენტრალურ არქივში დაცული დოკუმენტები, რომელიც ეხება ქალაქის შენობა-ნაგებობებსა და სხვ.

ნაშრომში ფართოდაა გამოყენებული პერიოდულ გამოცემებში გამოქვეყნებული სტატიები. კონკრეტულად ეს მასალები დაცულია გაზეთებში: „საქართველო“. (1917წ.), „საქართველოს რესპუბლიკა“ (1918-1921წწ.); „ეროზა“ (1918-1921წწ.); ჟურნალებში: „კავკასიის ქალაქი“ (1918 წლის 15 ნოემბერი - 1919 წლის 15 დეკემბერი), „ეროზა და ქალაქი“ (1919 წლის 15 დეკემბერი - 1920 წლის 19 ივლისი), „ჩვენი ქალაქი“ (1920 წლის 19 ივლისი - 1921 წლის იანვარი). ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“ („ეროზა და ქალაქი“, „ჩვენი ქალაქი“) ანალიტიკური ხასიათისაა, სადაც ინტენსიურად იბეჭდებოდა ქალაქისათვის საჭირობო საკითხები. ჟურნალში მასალებს აქვეყნებდნენ: თბილისის თვითმმართველობაში მოღვაწე ადამიანები - გიორგი ნანეიშვილი, იოსებ ირემაშვილი, მიხეილ ჟდანოვი, დავით ონიაშვილი;

ვასილ ხახანაშვილი; ნიკოლოზ ელიავა; ლევან ნათაძე; სერგო რობაქიძე; ილია ჩერქეზიშვილი, ბ. ვ. ლლონტი; ევგენი კოზლოვსკი; ა. ს. ბრიტნევა, გიორგი თუმანოვი და სერგი ავალიანი.

ცალკე აღსანიშნავია რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანიზების მიზნით გატარებული ღონისძიებების ამსახველი მასალა. „Журналы заседаний временного правительства“ (2004) საინტერესოა პერიოდულ გამოცემებში: „Известия по делам земского и городского хозяйства“ (1917), „Городское дело“ (1917). „Кавказ“ (1917), „Кавказское слово“ (1917) დაბეჭდილი სტატიები.

ნაშრომზე მუშაობისას მასალა მოვიძიეთ ისეთ გამოცემებში, როგორიცაა „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921წწ.“ „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული“ (1990) და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუციის 2011 წლის საიუბილეო გამოცემა - „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია“ (2011).

**საკვლევი თემის ისტორიოგრაფია.** საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორიის ობიექტური კვლევა XX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგიდან დაიწყო და სხვადასხვა პრობლემაზე უკვე მრავალი ნაშრომიც დაიწერა. მიუხედავად ამისა, 1917-1921 წლების თბილისის თვითმმართველობის ისტორია პრაქტიკულად შეუსწავლელია. თითქმის 70 წლის მანძილზე განსხვავებული ინტერპრეტაცია ეძლეოდა თბილისის და სხვა ქალაქების თვითმმართველობის ისტორიას. პირველად თბილისის თვითმმართველობის ობიექტური ისტორია ალექსანდრე ბენდიანიშვილმა წარმოაჩინა. აღსანიშნავია მისი ნაშრომები: „თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა 1875-1917წწ.“, (ბენდიანიშვილი:1960) „საქალაქო თვითმმართველობა და ბრძოლა მისი დემოკრატიზაციისათვის საქართველოში 1875-1917წწ.“ (ბენდიანიშვილი:1982) „ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921წწ.“, (ბენდიანიშვილი:1980) „საქართველოს პირველი

რესპუბლიკა 1918-1921წწ.“ (ბენდიანიშვილი:2001) ამ ნაშრომებიდან ჩვენს საკვლევ თემაში აღძრული საკითხები განხილულია ორ ნაშრომში - „საქართველოს პირველი რესპუბლიკა 1918-1921წწ.“ და „თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა 1917-1921წწ.“. ორივე ნაშრომს ჩვენ ფართოდ ვიყენებთ.

აღსანიშნავია, რომ 1917-1921 წლების ჩვენთვის საინტერესო დოკუმენტებსა და მასალებში საქართველოს დედაქალაქი სხვადასხვაგვარად იწოდებოდა (ტიფლისი, ტფილისი, თფილისი, თბილისი). ოფიციალურად დედაქალაქს თბილისი 1936 წლის 17 აგვისტოს ეწოდა.

## თავი I. ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა (1849-1917 წწ.)

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ქვეყანაში სამხედრო საოკუპაციო რეჟიმი დამყარდა. თბილისის მართვა-გამგეობა პოლიციასა და მის უფროსს დაეკისრა. შექმნილ ვითარებას ქართველი ხალხი ანტირუსული აჯანყებებით დაუპირისპირდა. რუსეთის მთავრობა იძულებული გახდა გარკვეულ დათმობებზე წასულიყო - საოკუპაციო რეჟიმი სამოქალაქო მმართველობით შეეცვალა. 1840 წელს ადმინისტრაციული რეფორმების გატარება თბილისიდან დაიწყო. თბილისი გამოცხადდა რუსული თვითმმართველობისა და მეფისნაცვლის რეზიდენციად. 10 აგვისტოს გამოიცა დებულება თბილისში საქალაქო მმართველობის შესახებ. თბილისის მოსახლეობის ეკონომიკურ-სოციალურად გაძლიერებულ ზედა ფენას უფლება მიეცა შეექმნა საქალაქო სათათბირო. ამ პერიოდიდან, ქალაქს მართავს ქალაქის თავი და 6 ხმოსანი (2-2 ხმოსანი მსხვილ მესაკუთრეთა, ვაჭართა და ხელოსანთა წოდებებიდან). ქალაქის მმართველობის კომპეტენციაში შედიოდა ქალაქის კეთილმოწყობის, ლიცენზირების, გადასახადების აკრეფის და კონტროლის ფუნქციები. სათათბირო იღებდა გარკვეულ დადგენილებებს-განკარგულებებს, რაც სისრულეში მოჰყავდათ წოდებათა მამასახლისებს.

ქალაქ თბილისის სათათბიროს თავკაცები 1849-1875 წლებში იყვნენ:

1849-1850 - თომა პრიდონოვი;

1851 - ზაქარია ამირაგოვი;

1852-1853 - იოსებ მირიძანოვი;

1854 - ავეტიკ სვერნიკოვი;

1855-1858 - ანდრო მანანოვი;

1859-1861 - ვართან არშაკუნი;

1862-1867 - შოლომონ მირიძანოვი;

1868-1869 - ერემია არწრუნი;

1970 - ნიკოლოზ ალადატოვი;

1871-1875 - იასონ თუმანოვი.

თბილისის ქალაქის თავისა და ექვსხმოსანი საკრებულოს უფლება-კომპეტენცია ვიწრო იყო.

ჰამქართა აჯანყებით (1865) შეშფოთებულმა მეფისნაცვალმა დიდმა მთავარმა მ.რომანოვმა თითქოს ანგარიში გაუწია თბილისელთა სურვილს და მის მიერ გამოყოფილმა სპეციალურმა კომისიამ 1866 წელს შეადგინა საზოგადოებრივი მმართველობის ახალი დებულება, რომლის მიხედვითაც თბილისში უნდა ჩამოყალიბებულიყო ასხმოსნიანი საქალაქო საკრებულო და განმკარგულებელი სამმართველო ქალაქის თავის მეთაურობით. საარჩევნო უფლება ეძლეოდა ყველა მკვიდრ მოქალაქეს, 20 წლის ასაკიდან, თუ მისი წლიური შემოსავალი აღემატებოდა 100 მანეთს და შესაბამისად ქალაქის სალაროში შეჰქონდა გარკვეული თანხა. ცენზიანი მოქალაქენი ირჩევდნენ ხმოსნებს, ეს უკანასკნელი კი ქალაქის თავს, ისეთ თბილისელს, რომელიც ფლობდა მინიმუმ 10 ათას მანეთად შეფასებულ უძრავ-მოძრავ ქონებას.

თბილისის საზოგადოებრივი მმართველობის შემადგენლობა გაიზარდა, მაგრამ მისი უფლება-კომპეტენცია არ გაფართოებულა. მის საქმიანობაზე მკაცრი კონტროლი წარმოებდა. გუბერნატორს შეეძლო ქალაქის თავის და განმკარგულებელი სამმართველოს დადგენილებათა შეჩერება და გაუქმებაც კი.

XIX საუკუნის 50-60-იან წლებში რუსეთის მთავარ ქალაქებში მოქმედი საზოგადოებრივი მმართველობები უმაღლესი მთავრობისა და საგუბერნიო ხელისუფლებისადმი იყვნენ დაქვემდებარებული. საქალაქო მმართველობის ვერც ერთი ოდნავ მნიშვნელოვანი დადგენილება ძალაში ვერ შევიდოდა მთავრობის ორგანოების სანქციის გარეშე, ბუნებრივია ფრთა ეკვეცებოდა ქალაქის მმართველობის ინიციატივას, იზღუდებოდა მისი სამოქმედო სფერო. ფაქტიურად რუსეთის ქალაქები მოკლებული იყვნენ თვითმმართველობის უფლებას.

დასავლეთ ევროპის ქალაქთა უმრავლესობა კი ამ დროისათვის უკვე თვითმმართველობის პრინციპზე იყო მოწყობილი. იქაური მუნიციპალიტეტები წყვეტდნენ ქალაქის მეურნეობასთან დაკავშირებულ ყოველგვარ საკითხს და დიდ წარმატებასაც აღწევდნენ აღნიშნულ საქმეში.

ეკონომიურად აღზევებული რუსეთის ბურჟუაზია, მისი წრიდან გამოსული ინტელიგენცია კარგად ხედავდა, რომ დასავლეთ ევროპის უმთავრეს ქვეყნებში ბურჟუაზიამ თავის ინტერესთა შესაბამისად მოაწყო მმართველობის ცენტრალური და ადგილობრივი ორგანოები. რუსეთში კი თავადაზნაურთა ბატონობის ორგანო - აბსოლუტური მონარქია - კვლავ შეურყევლად იდგა და აფერხებდა ქვეყნის პროგრესულ განვითარებას. 60-იან წლებში გაძლიერდა ბრძოლა თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ. ამ კრიტიკულ მომენტში ცარიზმმა მოახერხა არსებული სახელმწიფოებრივი სისტემის შენარჩუნება, ხალხის დასაწყნარებლად კი გაატარა საგლეხო, საერო და სასამართლო რეფორმები. მთავრობამ შესაძლებლად სცნო ბურჟუაზიისათვის თავის მოქმედების მთავარ სარბიელზე - ქალაქებში მიენიჭებინა თვითმმართველობის უფლება.

რუსეთის შინაგან საქმეთა სამინისტრომ ახალი საქალაქო დებულების შემუშავება ჯერ კიდევ 1862 წელს დაიწყო. საქმე რამდენიმე წელს გაჭიანურდა და მხოლოდ 1870 წლის 16 ივნისს ალექსანდრე მეორემ ხელი მოაწერა უმაღლეს ბრძანებას სენატისადმი ახალი საქალაქო რეფორმის გატარების შესახებ. და იმავე დღეს დაამტკიცა დებულება (კანონი) რომელიც საარჩევნო თანრიგებს საფუძვლად უდებდა არა წოდებრივ დაყოფას, არამედ მოქალაქეთა ეკონომიკურ მდგომარეობას და ფაქტობრივ სტატუსს. დებულების შესაბამისად, ქალაქებში ჩამოყალიბდა სამი თანრიგი, სამი საარჩევნო კრება. პირველ თანრიგში შეიყვანეს მსხვილი მესაკუთრეები (სახლთმფლობელები და ვაჭარ-მრეწველები), მეორეში - საშუალო შეძლების მოქალაქეები, მესამეში ის წვრილი მესაკუთრეები, რომლებიც იხდიდნენ საქალაქო გადასახადებს.

„მოქალაქეს შეეძლო მიეღო არჩევნებში მონაწილეობა, თუ იგი აკმაყოფილებდა შემდეგ მოთხოვნებს: 1. იყო რუსეთის ქვეშევრდომი; 2. შესრულებული ჰქონდა 25 წელი; 3. ქალაქში ფლობდა უძრავ ქონებას და იხდიდა შესაფერის გადასახადს, ან ფლობდა სავაჭრო სამრეწველო დაწესებულებას და იღებდა ფასიან სანებართვო მოწმობას; 4. მასზე არ ითვლებოდა გადასახადთა ნარჩენები.“ (ბენდიანიშვილი 1960:12).

კანონის მიხედვით, საქალაქო თვითმმართველობის განმკარგულებელი ორგანო იყო სათათბირო. მის კომპეტენციაში შედიოდა თანამდებობის არჩევა, შემოსავალ-გასავლის ბიუჯეტის დამტკიცება, კრედიტის აღება, საქალაქო საქმეთა განხილვა, სხვადასხვა საკითხზე მთავრობის წინაშე შუამდგომლობის აღძვრა და სხვა.

“სათათბირო ირჩევდა თავის წინაშე ანგარიშვალდებულ ქალაქის გამგეობას, რომელსაც ეკისრებოდა აღმასრულებელი ფუნქციები. გამგეობაში სამი წევრი შედიოდა და იგი ქალაქის თავის თავმჯდომარეობით მოქმედებდა. სათათბიროს ხმოსნები, ქალაქის თავი და სხვა თანამდებობის პირები ირჩეოდნენ 4 წლის ვადით.“ (ბენდიანიშვილი 1960:10).

ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის მთავარ ფუნქციას შეადგენდა კომუნალური მეურნეობის ხელმძღვანელობა. მას ხელი უნდა შეეწყო ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარებისათვის. გაეხსნა სკოლები, ბებლიოთეკა-სამკითხველოები, საავადმყოფოები, საქველმოქმედო დაწესებულებები და სხვ.

„ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობა დებულებით განსაზღვრულ ჩარჩოებში მოქმედებდა დამოუკიდებლად, ქალაქს თვითმმართველობა ეძლეოდა, მაგრამ ამავე დებულების სხვა მუხლები მნიშვნელოვნად ზღუდავდა და ადმინისტრაციის კონტროლს ამყარებდა თვითმმართველობათა საქმიანობაზე. ქალაქის თვითმმართველობასა და საგუბერნიო ხელისუფლებას შორის ურთიერთობის მოწესრიგებისა და თვითმმართველობათა მუშაობის კონტროლისათვის ყალიბდებოდა საქალაქო საქმეთა საგუბერნიო საკრებულო, ქალაქის თვითმმართველობას უმაღლეს მთავრობასთან მიმოწერა უნდა ეწარმოებინა

გუბერნატორის მეშვეობით. თვითმმართველობის ყველა დადგენილების ასლები დაუყოვნებლოვ უნდა გადასცემოდა გუბერნატორს (ბენდიანიშვილი 1960:12-13).

თბილისის საზოგადოებრიობა საქალაქო რეფორმას დიდი იმედით შეხვდა. სერგეი მესხი „დროებაში“ წერდა: „ახალი წესდების ძალით ქალაქის გამგეობა ბევრ შემთხვევაში თითქმის განუკითხველი გამგებელია ქალაქის შემოსავალ-გასავალისა და საკუთრებისა, იმას შეუძლია ყოველგვარი წარმატება მისცეს ქალაქს, შეუძლია ისეთი დაწესებანი შემოიღოს, რომელიც ქალაქის საჭიროებას დააკმაყოფილებს, გაამშვენიერებს და თვით მცხოვრებთაც კეთილდღეობას შემატებს. აი, ამისთანა გამგეობის წევრების ამორჩევა მომავალს 18 ნოემბერს არის დანიშნული... აირჩიეთ ისეთი კაცები, რომელთაც საზოგადო სარგებლობისთვის გული შესტკივთ, ისეთი კაცები, რომელთაც გაეგებათ, თუ რით და როგორ შეიძლება საზოგადო საჭიროების დახმარება და ხელის მომართვა“. („დროება“ 1874:N449, 1)

1879 წელს შედგენილი სიის მიხედვით თბილისში ხმის უფლებით სარგებლობდა 4494 კაცი (მოსახლეობის 4%). პირველი თანრიგის ამომრჩეველთა სიაში იყო 45 კაცი (ი.მირზოევი, ზ.სარაჯიშვილი, ალექსანდრე, კონსტანტინე, ნიკოლოზ და ივანე ზუბალაშვილები, ნ.მირიმაწოვი და სხვ.) მეორე თანრიგში გაერთიანებული იყო 221, ხოლო მესამეში - 4228 ამომრჩეველი.

პირველი და მეორე თანრიგის ამომრჩეველები, რომელნიც შეადგენდნენ ხმის უფლების მქონე მოსახლეობის 6% სათათბიროში ირჩევდნენ 48 ხმოსანს, მესამე თანრიგის ამომრჩეველები 4228 კაცი (98%) კი 24 ხმოსანს (სცა 192/5/308:1-625).

1874 წლის ნოემბერში ხმის უფლების მქონე თბილისის მცხოვრებლებმა აირჩიეს საქალაქო სათათბიროს 72 ხმოსანი. 1875-1878 წლებში სათათბიროში შედიოდნენ გ.ს. აბესალომოვი, ი.ი. ავერკიევი, ნ.ა. არღუთინსკი, ი.კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, ი.ა. გრუზინსკი, ი.ა. ჯაყელი, ს.ი.ზუბალაშვილი, ნ.ე.ზუბალაშვილი, ა.ს. მატინოვი, იზმიროვი, მენთაშევი, ჩითახოვი და სხვ.

ქალაქის თავად არჩეული იქნა ისევ ძველი ქალაქის თავი - იასონ თუმანიშვილი, მაგრამ ავადმყოფობის გამო იგი მალე გადადგა.

1875 წელს თბილისის სათათბიროში გაიმართა ქალაქის თავის არჩევნები. კენჭი უყარეს **დიმიტრი ყიფიანს** და **ერემია არწრუნს**. გაიმარჯვა **დიმიტრი ყიფიანმა**. ქალაქის თავად არჩევის დღიდან: 1. გამგეობას შეუერთდა ქალაქის მშენებლობის განყოფილება, რომელიც მანამდე გუბერნიის მმართველობის სფეროში არსებობდა; 2. ნაწილობრივ გადაწყდა საკითხი ქალაქისათვის შეემსუბუქებინა დაკისრებული ვალდებულება სამხედრო პირთა საცხოვრებელით უზრუნველყოფის შესახებ; 3. მოახდინა მოსახლეობის ხელახალი აღწერა, რომელმაც გამოარკვია ქალაქის მოსახლეობის რიცხოვნობა 91.668 სული; 4. გააუქმა რიგი წესებისა, რომელიც შეუსაბამოებაში მოდიოდა ახალ მოთხოვნილებებთან და ახალ წყობილებასთან; 5. შემოიღო სწორი ადმინისტრაციულ-სამეურნეო სისტემა (**ბენდიანიშვილი 1960:15**).

სამი წელი ხელმძღვანელობდა **დიმიტრი ყიფიანი** დედაქალაქს და ქალაქის მშენებლობის ტემპები, ბიუჯეტის სიმცირის მიუხედავად, გაძლიერდა. იგი ქალაქის მეურნეობის არცერთ სფეროს არ ტოვებდა ყურადღების გარეშე.

1878 წლის დეკემბრისათვის დაინიშნა სათათბიროს ახალი შემადგენლობის ხმოსანთა არჩევნები. ამასთან დაკავშირებით **სერგეი მესხმა** „დროებაში“ გამოაქვეყნა წინასაარჩევნო წერილი. იგი თვითმმართველობის ცუდი მუშაობის მიზეზად იმ გარემოებას თვლიდა, რომ სათათბიროში ისხდნენ ხალხის მოტყუებით გამდიდრებული მოქალაქეები, „რომელთაც საზოგადო ინტერესი თავის საკუთარი ჯიბის ინტერესად მიაჩნიათ“. იგი ამომრჩევლებს მოუწოდებდა სათათბიროში გაეყვანა „საქმისათვის გულშემატკივარი და უანგაროდ ქალაქისთვის მზრუნველი“ ხმოსნები. მაგრამ **სერგეი მესხის** და პროგრესული ინტელიგენციის მისწრაფება ქალაქის ღარიბი მოსახლეობის ინტერესთა გამომხატველი სათათბიროსა და გამგეობის შექმნისაკენ, უტოპიური იყო. საქალაქო დებულების თანახმად თვითმმართველობა მხოლოდ ქონებრივი ცენზის მქონე მოქალაქეებს ჰქონდათ მინიჭებული. ქალაქის მოსახლეობის დიდ ნაწილს არ ჰქონდა საარჩევნო ხმა და ამიტომ მოკლებული იყო შესაძლებლობას, ქალაქის სათათბიროში გაეყვანა თავის ინტერესთა დამცველი ხმოსნები. ამდენად, პროგრესული ინტელიგენციის

მისწრაფება არსებული კანონმდებლობის ჩარჩოებში განუხორციელებელი იყო (ბენდიანიშვილი 1960:16).

1878 წლის არჩევნებმა არ გაამართლა პროგრესული ინტელიგენციის მოლოდინი. სათათბიროს შემადგენლობაში არსებითი ცვლილება არ მომხდარა. ძირითადად კვლავ ძველი ხმოსნები იქნენ არჩეული. მესამე თანრიგის ამომრჩევლებმა ხმოსნებად გაიყვანეს რამდენიმე პროგრესულად მოაზროვნე ინტელიგენტიც: გაზეთების „ოზზორის“, „დროების“ და „ტიფლისკი ვესტნიკის“ რედაქტორების - ნ. ნიკოლაძის, ს. მესხისა და კ. ბებუთოვის არჩევას. მაგრამ მათ მაინც არ შეეძლოთ არსებითი ცვლილებების შეტანა სათათბიროს პოლიტიკაში.

1879 წლის 21 იანვარს შედგა ქალაქის ახლად არჩეული სათათბიროს სხდომა. დღის წესრიგში იდგა ქალაქის თავის არჩევა, რაც ვერ მოხერხდა სათათბიროში არსებული აზრთა სხვადასხვაობის გამო.

1879 წლის 28 იანვარს ჩატარდა ქალაქის თავის არჩევნების მეორე ტური. ხმის უმრავლესობით გავიდა სათათბიროს მემარჯვენე უმრავლესობის წარმომადგენელი ა. ს. ყორღანოვი. „ნიკო ნიკოლაძემ გაილაშქრა ქალაქის ახლად არჩეული თავის წინააღმდეგ და მოტივად ის წამოაყენა, რომ პოდრიადჩიკ ყორღანოვს რაიმე დანაშაული ექნება ჩადენილი, რაც შეიძლება მალე გამოაშკარავდეს და სათათბიროსათვის დიდი სირცხვილი ექნება მისი რჩეული სასამართლოს წინაშე რომ წარსდგესო. ასეთმა განცხადებამ აღაშფოთა ვაჭარ-მრეწველთა წრიდან გამოსული ხმოსნები. მათ ნიკო ნიკოლაძეს თავისი სიტყვის უკან წაღება მოსთხოვეს.“ („დროება“ 1879:N23).

ა. ს. ყორღანოვმა ავადმყოფობისა თუ სხვა მიზეზის გამო უარი განაცხადა ქალაქის თავის თანამდებობის დაკავებაზე. ქალაქის სათათბიროში ხელახლა გაჩაღდა წინასაარჩევნო ბრძოლა. იმდენად დიდი იყო აზრთა სხვადასხვაობა სათათბიროში, რომ მესამე ტურმაც უშედეგოდ ჩაიარა.

ქალაქის თავის არჩევნების მეოთხე ტური ჩატარდა 11 მარტს. წამოყენებული იქნა 14 კანდიდატი. ა. მატინოვის გარდა ყველამ უარი თქვა კენჭისყრაზე. მემარცხენე

უმცირესობამ, როგორც **ნ. ნიკოლაძე** გადმოგვცემს, მხარი დაუჭირა ნეიტრალურ პიროვნებას მატინოვს და ამით ხელი შეუშალა მემარჯვენე უმრავლესობას, ქალაქის თავად გაეყვანა თავის წარმომადგენელი. „მატინოვი ქალაქის თავად არჩეული იქნა 30 ხმით 23 წინააღმდეგ და ამით ბოლო მოეღო საქალაქო გამგეობის კრიზისს.“ (ბენდიანიშვილი 1960:16).

„1879-1882 წლებში სათათბიროში ბევრი მნიშვნელოვანი საკითხი აღიმართა. გამგეობამაც რამდენადმე გააფართოვა პრაქტიკული საქმიანობის სფერო. ამ პერიოდში აგებული იქნა მნაცაკანოვის ხიდი, დაიწყო ვერის დაღმართის გაყვანა და ვერის ხიდისათვის მასალების შეძენა, შედგენილი იქნა ქალაქის წყალსადენის პროექტი, სწრაფი ტემპით დაიწყო კონკის მშენებლობა. თვითმმართველობამ გააძლიერა ზრუნვა სახალხო განათლებაზე. 1880 წელს თბილისში გაიხსნა სახელოსნო სასწავლებელი, დაარსდა დაწყებითი სკოლები, რომლებშიც სწავლობდა 700 ბავშვი.“ (ბენდიანიშვილი 1960:18).

ინტელიგენცია ქალაქის თვითმმართველობისაგან მეტს მოითხოვდა. განსაკუთრებით კრიტიკულად უდგებოდნენ მათ მოღვაწეობას რეაქციონერები. „იურიდიკოსი ოზოზრენიეს“ მემარჯვენე პუბლიცისტებთან კამათის დროს **ნიკო ნიკოლაძე** პირველ რიგში საქალაქო თვითმმართველობის სუსტ მხარეებზე მიუთითებდა, მაგრამ ამის მიზეზად აცხადებდა მეფის მთავრობას და არსებულ კანონმდებლობას. „საქალაქო თვითმმართველობა - აღნიშნავდა **ნიკო ნიკოლაძე** - წმინდა ადმინისტრაციული მიზნითაა დაარსებული და მას ითმენენ, როგორც მთავრობის აპარატის დამატებას და დამხმარე ორგანოს. ბევრმა არ იცის, რომ ქალაქის შემოსავლის დიდი ნაწილი აუცილებლად უნდა დაიხარჯოს ჯარის, პოლიციის, საპყრობილის და სხვა საჭიროებისათვის. 1875 წელს ამ ხარჯებმა შთანთქა ქალაქის ფინანსების 72%, ქალაქის უშუალო საჭიროებისათვის დარჩა 28%. ამდენად თვითმმართველობის ბიუჯეტისა და მოღვაწეთა შრომის ორი მესამედი მიდის არა ქალაქის კეთილმოწყობაზე, არამედ იხარჯება ადმინისტრაციის საჭიროებისათვის.“ (ბენდიანიშვილი 1960:20).

ნაკლოვანებების მიუხედავად **ნიკო ნიკოლაძე** იცავდა თვითმმართველობის იდეას. თვითმმართველობის უარყოფას და პოლიციური მმართველობისაკენ დაბრუნებას, რასაც მოითხოვდნენ რეაქციონერები, დიდ დანაშაულად, ბოროტებად და პროგრესის ღალატად მიიჩნევდა.

პროგრესული ინტელიგენცია ცდილობდა ხელი შეეწყო „თვითმმართველობის პრინციპის განვითარებისათვის“, მათ სჯეროდათ, რომ „სრულყოფილი თვითმმართველობა“ უკეთესი მომავლის საწინდარი იყო. აგრეთვე პრიორიტეტული იყო მათთვის თვითმმართველობის ორგანოებში დემოკრატიული ელემენტების გაძლიერება და თვითმმართველობის ამაღლება ქალაქის მოსახლეობის საერთო ინტერესების დონემდე. მათ ნაწილობრივ მიაღწიეს მიზანს. თვითმმართველობის აღმასრულებელი ორგანო - გამგეობა ხშირად მემარცხენე ელემენტებზე დაყრდნობით და მისი მხარდაჭერით ახორციელებდა შედარებით ფართო საზოგადოებრივ სამუშაოებს.

„1882 წლის არჩევნების შემდეგ სათათბიროსა და გამგეობის შემადგენლობაში დიდი ცვლილება არ მომხდარა. ამიტომ თბილისის თვითმმართველობა ძირითადად აგრძელებდა 1879 წელს აღებულ კურსს. არც 1886 წლის არჩევნების შემდეგ შეცვლილა არსებითად სათათბიროს შემადგენლობა და პოლიტიკა, მაგრამ მემარჯვენე ელემენტები ამ პერიოდში უფრო გააქტიურდნენ და თავისი გავლენის ქვეშ მოაქციეს გამგეობა, რომელიც ადრე მემარცხენე ფრთას ეყრდნობოდა. გამგეობის პარტიის მეთაურები - ქალაქის თავი **ა.მატინოვი** და გამგეობის წევრი **ზ.იზმაილოვი** მარჯვნივ გადაიხარნენ. მემარცხენე ფრთა ამის გამო ოპოზიციაში ჩაუდგა გამგეობას და პარტიების ბრძოლამ თანდათან მწვავე ხასიათი მიიღო.“ (**ბენდიანიშვილი 1960: 20-22**).

1883-1890 წლებში თბილისის თვითმმართველობის სამეურნეო საქმიანობა მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. ამ პერიოდში თბილისში ამუშავდა კონკა, აგებული იქნა ვერის ხიდი, მოეწყო ავჭალის წყალსადენი, აშენდა მუნიციპალური სასახლე ერევნის მოედანზე. მოიკირწყლა თბილისის ბევრი ქუჩა და სხვ. დიდ ყურადღებას

აქცევდა თვითმმართველობა სახალხო განათლებასა და ჯანმრთელობის დაცვას. ყოველივე ამაში დიდი დამსახურება მიუძღოდა სათათბიროს მემარცხენე, დემოკრატიულ ფრთას. მემარჯვენე უმრავლესობა კი თავისი პირადი ინტერესების შესაბამისად მოქმედებდა და ამიტომ სათათბიროს დადგენილებანი ატარებდა ვიწრო კლასობრივ ხასიათს მეტ ყურადღებას აქცევდნენ ქალაქის ცენტრის კეთილმოწყობას, განაპირა მუშური უბნები უყურადღებოდ იყო მიტოვებული. სათათბიროს ასეთ პოლიტიკას აკრიტიკებდა თბილისის პროგრესული პრესა.

მაგალითად, 1884 წლის ბოლოს სათათბირომ დაადგინა, რომ ქალაქის ცენტრიდან ბაზრები ვერეზე გადატანილიყო. მალე ძველი ბაზრების მიდამოთა სახლმფლობელები ალაპარაკდნენ. რადგან დუქნებისა და ტრაქტირების ქირა შემცირდა. „დაზარალებულთა“ ინტერესების გამომხატველმა ევანგულოვმა სათათბიროში წინადადება შეიტანა ბაზრების ძველ ადგილზე დაბრუნების შესახებ. ამის შესახებ „ნოვოე ობოზრენიეს“ ერთ-ერთმა პუბლიცისტმა აღნიშნა „პირველ თანრიგში არჩეული ხმოსნები მხოლოდ ქალაქის ცენტრის კეთილმოწყობაზე ზრუნავენ, რადგან ამით მათი უმრავი ქონების ფასი და შემოსავალი იზრდება. ვინც გაბედავს ბურჟუა ხმოსნების ინტერესთა შელახვას, მას თავს ესხმიან შეუბრალებლად. მათ არ მოეწონათ ბაზრის ცენტრიდან განაპირა უბანში გადატანა და მოითხოვეს მისი უკან დაბრუნება“. „თბილისის სათათბიროში ქალაქის ცენტრი ყოველთვის როდი იმარჯვებს განაპირა უბნებზე. ბევრი რამ კეთდება განაპირა უბნების მაცხოვრებელთათვისაც. კიდევ მეტი რამ შეიძლება გაკეთდეს თუ გასაქანს არ მივცემთ უმცირესობის ეგოისტურ ზრახვებს უმრავლესობის საზარალოდ.“ (ბენდიანიშვილი 1960:21).

ქალაქის თვითმმართველობა სულ უფრო დიდ როლს ასრულებდა თბილისის ცხოვრებაში. მოსახლეობა სულ უფრო მეტი ინტერესით ადევნებდა თვალს მის საქმიანობას. მდგომარეობა თვითმმართველობაში კი უკიდურესად დამაბული იყო. მსხვილი და საშუალო ბურჟუაზია ცდილობდა გაბატონებული პოზიციების შენარჩუნებას, მაგრამ ამავედროულად არც ქალაქში მცხოვრები თავადაზნაურობა

აპირებდა თავისი პოზიციების დათმობას და წვრილი ბურჟუაზიის ახალი ტალღაც თავის ადგილს მოითხოვდა თვითმმართველობის ორგანოებში. ბრძოლაში აქტიურად ებმებოდა თბილისის პროგრესული ინტელიგენცია, რომელიც მოსახლეობის დემოკრატიული ფენების ინტერესებს გამოხატავდა.

მოსახლეობის შეძლებულ ფენებს ხელს უწყობდა კანონმდებლობა. დაწესებული საარჩევნო თანრიგები და ქონებრივი ცენზი თვითმმართველობაში მათ უპირატესობას უზრუნველყოფდა. იგივე ცენზი მოსახლეობის დაბალ ფენებს და ინტელიგენციის ნაწილს ართმევდა თვითმმართველობაში მონაწილეობის შესაძლებლობას. ამიტომ პრესაში ხშირად გამოითქმებოდა უკმაყოფილება არსებული საარჩევნო ქონებრივი ცენზის წინააღმდეგ.

„ნოვოე ობოზრენიეს“ 1887 წლის 15 აპრილის ნომერში გამოთქმულია სურვილი, რომ არჩევნებში მონაწილეობის პირობად უნდა იყოს არა ქონებრივი ცენზი, არამედ განათლება. გაუნათლებელ მდიდარ მოქალაქეებს არ უნდა ეძლეოდეს ადგილი ქალაქის მართვა გამგეობაში. მაგრამ რედაქცია იქვე შენიშნავს, რომ თვითმმართველობისა და საარჩევნო სისტემის რეფორმა მომავლის საქმეა. ამიტომ უნდა ვცადოთ არსებული საარჩევნო სისტემის დროსაც საქმე ისე მოვაწყოთ, რომ საკითხები წყდებოდეს მოსახლეობის ინტერესთა შესაბამისად. **(ბენდიანიშვილი 1960:22)**

ასეთი პოლიტიკის გატარების აუცილებელ წინაპირობად რედაქციას მიაჩნდა სათათბიროს გათავისუფლება ბანკებისა და აქციონერული საზოგადოებების გავლენისაგან, მის შემადგენლობაში ისეთი პირების შეყვანა, რომელნიც მეტს იზრუნებდნენ მოსახლეობის დაბალ კლასებზე **(ბენდიანიშვილი 1960:22-23)**.

1890 წელს საარჩევნო ბრძოლამ მწვავე ხასიათი მიიღო, რომელსაც ეროვნული ელფერი მიეცა. გამგეობის პარტიამ **პ. იზმაილოვის** პირით თავი მთელი სომეხი ერის ინტერესთა დამცველად გამოაცხადა და მოუწოდა ცენზიან სომეხებს ხმა მიეცათ მის მიერ დასახელებული კანდიდატისთვის. თანამედროვენი მათ „გამგეობის პარტიას“ უწოდებდნენ, მეორე დაჯგუფება მონათლეს „დვორცოვი ნომრების“ პარტიის

სახელით (სახელწოდება წარმოსდგა იმ სასახლესა და დარბაზიდან სადაც იკრიბებოდნენ ამ პარტიის წევრები). მესამე დაჯგუფებას ჰქმნიდა სათათბიროს მემარცხენე ფრთა, რომელიც მტრულად იყო განწყობილი „დვორცოვი ნომრებისადმი“ და უკანასკნელ წლებში ოპოზიციაში ჩაუდგა გამგეობას. ამიტომ იგი პრესაში „ოპოზიციის“ სახელწოდებით იხსენიება. ზოგიერთი პუბლიცისტი კი მას „ქართველთა პარტიას“ უწოდებს.

როცა ქართული ნაციონალური ბურჟუაზია რამდენადმე მომძლავრდა, მისმა ნაღებმა თბილისის მოაშურა და დაიწყო სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობა, იგი ყოველ ფეხის ნაბიჯზე აწყდებოდა სომხური ბურჟუაზიის წინააღმდეგობას. XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში სომხური და ქართული ბურჟუაზია ერთმანეთს ებრძოდა ქალაქის ეკონომიკაში, ბაზარზე უპირატესი მდგომარეობის შენარჩუნება-მოპოვებისათვის, მაგრამ ეს ბრძოლა ცხოვრების ზედაპირზე ნაკლებად ჩანდა. 90-იან წლებში მდგომარეობა უფრო დაიძაბა. თბილისის ბურჟუაზიის სხვადასხვა ფენა მტრულად დაუპირისპირდა ერთმანეთს ქალაქის თვითმმართველობაში.

პარტიები აქტიურად ჩაერთნენ ამომრჩეველთა „დამუშავებაში“. „დვორცოვი ნომრებისა“ და გამგეობის პარტიის მეთაურები უშუალოდ ამომრჩეველთა შორის ტრიალებდნენ, ოპოზიცია კი თავის პროპაგანდას პრესის საშუალებით ეწეოდა. იგი მოითხოვდა თბილისის სათათბიროს შემადგენლობის არსებით შცვლას, მის გადახალისებას ინტელიგენტური ძალებით. ამ მხრივ საინტერესოა წერილების სერია, რომელიც გამოქვეყნდა „ნოვოე ობოზრენიეში“ საერთო სათაურით „Обновление Тбилисской Думы“ („ივერია“1890:N215).

აქტიურად ჩაერთო წინასაარჩევნო აგიტაციაში გაზეთი „ივერია“, რომელიც აქამდე თავის ფურცლებზე თითქმის არ უთმობდა ადგილს თვითმმართველობის საკითხს. „ივერიაში“ დაბეჭდილ ერთ-ერთ წერილში გულისწყრომით გამოთქმული იმის გამო, რომ ხმოსნობის კანდიდატთა წამოყენების საქმე ხელში ჰქონდა ჩაგდებული თბილისის ორასიოდე მდიდარ მოქალაქეს. სამი ათასი კაცი კი მოკლებული იყო კანდიდატთა წამოყენების შესაძლებლობას. „შემღებულს იარაღად

კლუბი და საკუთარი სახლი აქვს, შეუძლებელს მოედანზე თათბირიც კი არ შეუძლიან.“ ერთ წერილში მოყვანილია ამომრჩეველთა პასიურობის საილუსტრაციო ფაქტები, საიდანაც ჩანს, რომ წინა არჩევნებში მონაწილეობდა მხოლოდ ცენზიანთა 15-20%. ყველაზე მეტად პასიურობდნენ ქართველები. ეს გარემოება, წერს კორესპონდენტი, „მახვილივით უნდა მოხვდეს ყოველ იმ ქართველის გულს, ვისაც შეუძლია საზოგადო საქმეში მონაწილეობის მიღება, ხელის განძრევა და არას კი აკეთებს.“ იგი ამხელს ქართველთა დაუდევრობას, რომელიც საჭიროდ არ თვლიდა „ამისთანა საქმეში გარეგას.“ კორესპონდენციის ავტორი იმედოვნებდა, რომ ქართველები შეიგნებენ ქალაქის თვითმმართველობის დიდ მნიშვნელობას და აქტიურად მიიღებდნენ მონაწილეობას არჩევნებში, რათა სათათბიროში გაეყვანათ თავის ინტერესთა გამომხატველი ხმოსნები. პრესის აგიტაციას გარკვეული შედეგი მოჰყვა. ქართველი ცენზიანები გააქტიურდნენ. მესამე თანრიგის საარჩევნო კრებაზე გამოცხადებული 500 კაციდან 220 ქართველი იყო („ივერია“1890:N215).

ხმოსანთა არჩევნების დამთავრებისთანავე „ნოვოე ობოზრენიემ“ ასე დაახასიათა სათათბიროს ახალი შემადგენლობა: „ყველაზე მნიშვნელოვანი განსხვავება ახალი სათათბიროსი ძველისაგან მდგომარეობს ადგილობრივი ფინანსიური ტუზების გავლენის მნიშვნელოვან შემცირებაში. ინტელიგენცია, რომელსაც მდიდრები თითქმის სამოწყალოდ ითმენდნენ, ამ დროიდან სათათბიროში დამოუკიდებელი ფრაქციის სახით ჩამოყალიბდა. მათ შესაძლებლობა მიეცათ მოეპოვებინათ 45 ხმოსნის მხარდაჭერა და ნაყოფიერად ემოღვაწათ საქალაქო მეურნეობის გასაუმჯობესებლად.

თუმცა წერილის ავტორი აჭარბებდა. ახლად არჩეულ სათათბიროშიც უმრავლესობა არა ინტელიგენციას, არამედ ვაჭარ მრეწველებს და ბანკირებს ეკუთვნოდა. სათათბიროში შედიოდნენ: ხმოსანი დელიხანოვი, რომელიც ფლობდა ტყავის ქარხანას და იყო თბილისის საურთიერთო კრედიტის საზოგადოების თავმჯდომარე, ა. ანანოვი - ცნობილი მოსკოველი მილიონერის ძმა, ვარციხის მამულში განაგებდა ხე-ტყის მეურნეობას, დ. ბარათაშვილი - ქართველი მემამულე,

სოფლის მეურნეობის რაციონალიზატორი, **გ. ევანგულოვი** - ბანკირი, **გ.ქართველიშვილი** - პოდრიადჩიკი, მრეწველი და ცნობილი მეცენატი, **ა.მანთაშევი** - მსხვილი ნავთისმრეწველი და ექსპორტიორი, თბილისის კომერციული ბანკის გამგეობის თავმჯდომარე, **ა.იონესიანი** - ჟურნალისტი და ბანკირი, **ა. ფრიდონოვი** - საბანკო კანტორის პატრონი, **დ. სარაჯიშვილი** - მსხვილი მრეწველი და სახლთმფლობელი, **მ. თამამშევი** - ბანკირი, **ი. ყორღანოვი** - მრეწველი. იმავე სათათბიროში შედიოდნენ ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები **ნ. ნიკოლაძე**, **ი. მაჩაბელი**, **ვ. მიქელაძე**, **ნ. ცხვედაძე** და სხვა (**ბენდიანიშვილი 1960:29**).

მემარცხენე ფრთა ყველანაირად ცდილობდა გაემლიერებინა თავისი პოზიციები სათათბიროს აღმასრულებელ ორგანო - გამგეობაში. მან ქალაქის თავის თანამდებობაზე კანდიდატად წამოაყენა **ნ. დ. ზუბალაშვილი**, გამგეობის პარტიამ - ძველი ქალაქის თავი **ა. მატინოვი**. სათათბიროს სხდომას 68 ხმოსანი ესწრებოდა. **მატინოვმა** მიიღო - 35 ხმა. **ზუბალაშვილმა** - 34. ანუ მცირე უპირატესობით გაიმარჯვა მატინოვმა. ეს ფაქტი „ნოვოე ობოზრენიეს“ რედაქციამ მატინოვის მდგომარეობის საფუძვლიანად შერყევის მომასწავებლად მიიჩნია და გაზეთში მოთავსებულ ქალაქის თავის არჩევისადმი მიძღვნილ წერილს „დასასრულის დასაწყისი“ უწოდა (**ბენდიანიშვილი 1960:28**).

გამგეობის წავრთა არჩევის დროსაც მემარცხენე ოპოზიციამ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია მატინოვ-იზმაილოვის პარტიას, მაგრამ ხმების მცირე უმეტესობით გამგეობაში კვლავ ძველი წევრები გავიდნენ. მიუხედავად ამისა, ოპოზიციის მდგომარეობა სათათბიროში მტკიცე ჩანდა. მისკენ იყო ქალაქის მოსახლეობის დიდი ნაწილის სიმპატია (**ბენდიანიშვილი 1960:27**).

მემარცხენე ფრთამ თავიდანვე შეურიგებელი პოზიცია დაიკავა ქალაქის თავისა და გამგეობის მიმართ. იგი საყოველთაო გასაცნობად აქვეყნებდა თავის განზრახვებსა და გეგმებს. გამგეობის პარტიის წარმომადგენლები კი სხვანაირად მოქმედებდნენ. ნაცვლად იმისა, რომ მემარცხენე ფრთის პროგრამისათვის დაეპირისპირებინათ თავისი პროგრამა, აშკარად ემხილებინათ მემარცხენე ფრთის

შეცდომები, ისინი კულისებში ლაპარაკობდნენ, თითქოს ოპოზიციას ჰქონდა ბნელი ზრახვები. მაგრამ გამგეობის პარტიას ამან ვერ უშველა. მემარცხენე ფრთის პოზიცია თანდათან მტკიცდებოდა. ხმოსანთა ნახევრის მხარდაჭერას მოკლებული ა.მატინოვი იძულებული გახდა არჩევიდან 5 კვირის თავზე გადამდგარიყო (**ბენდიანიშვილი 1960:28**).

გამგეობის პარტია არ აპირებდა უკან დახევას. მათ მიერ წამოყენებული ახალი კანდიდატურა - **პ.იზმაილოვი** არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდა, რათა დაეკავებინა მატინოვის მიერ დატოვებული ქალაქის თავის სავარძელი. 1891 წლის 4 მარტის სხდომაზე მან 64 ხმიდან მხოლოდ 31 მიიღო. „ნოვოე ობოზრენიეში“ ნათქვამია: ქალაქის თვითმმართველობის სათავეში შეუცვლელად ერთი და იგივე პირების ყოფნა საზარალოა საქმისთვის. ეს იწვევს თანამდებობის პირთა პასუხისმგებლობის შემცირებას, იძლევა ხელისუფლების ბოროტად გამოყენების შესაძლებლობას, აფერხებს ახალ საზოგადო მოღვაწეთა მომზადებას და გამოვლენას. როგორც არ უნდა იყოს ჩვენი აზრი იზმაილოვის შესახებ, არ შეგვიძლია მიზანშეწონილად არ ვცნოთ ის ნამდვილი და კაპიტალური გადახალისება, რასაც ამჟამად განიცდის ჩვენი გამგეობა (**ბენდიანიშვილი 1960:31**).

1891 წლის 25 მარტს ჩატარდა ქალაქის თავის არჩევნების მეორე ტური. ქალაქის თავად არჩეული იქნა **ნიკოლოზ არღუთაშვილი - მხარგრძელი**. ქალაქის თავად არჩევის შემდეგ თითქოს ოპოზიცია მმართველ პარტიად უნდა გადაქცეულიყო, მაგრამ ახალი ქალაქის თავი ყოველთვის როდი იზიარებდა მემარცხენე ფრთის სამოქმედო პროგრამას. შესაძლებელია, მასზე გავლენას ახდენდა მემარჯვენე პარტიათა წარმომადგენლობა, რომელიც სათათბიროსა და გამგეობაში ჯერ კიდევ ძლიერი იყო.

1890 წლის ბოლოს არჩეული სათათბირო თავის შემადგენლობაში მრავალპარტიული იყო, რის გამოც სხდომებზე ცხარე კამათი იმართებოდა ხოლმე. აზრთა ბრძოლა ხელს უწყობდა საკითხების ამომწურავად განხილვას და შედარებით სწორი დადგენილების მიღებას. **ნიკო ნიკოლაძე** აღნიშნავს: ჩვენი სათათბიროს ყველა

შემადგენლობიდან ორი განირჩეოდა შემადგენლობის მრავალფეროვნებით და პარტიათა ბრძოლის ინტენსივობით. ეს იყო 1879 და 1891 წლების შემადგენლობები. მხოლოდ ამ პერიოდებში დულდა სათათბიროში პარტიების ბრძოლა, იყო ცხარე კამათი. რაც კი თბილისის თვითმმართველობამ კარგი გააკეთა უნდა ვუმაღლოდეთ ამ შემადგენლობების სათათბიროს, ხოლო რაც გააკეთა 1883-1890 წლებში, იგი ადრე დაწყებულის გაგრძელება იყო.

1887 წელს არჩეულ სათათბიროს თითქმის არაფერი გაუკეთებია. შეადარეთ მისი მოღვაწეობა ახლანდელ (1891-1892წ.წ.) მრავალპარტიულ შემადგენლობის სათათბიროს საქმიანობას და თქვენ დარწმუნდებით, რომ ახლანდელმა სათათბირომ ორ წელიწადში გააკეთა ათჯერ მეტი იმაზე, რაც წინანდელმა ოთხ წელიწადში. ნ.ნიკოლაძის დასკვნა ასეთია: მრავალპარტიულობა და კამათი სათათბიროში საქმისთვის სასარგებლოა (ბენდიანიშვილი 1960:30).

ნიკო ნიკოლაძე, თუმცა ქებით იხსენიებდა 1891-1892 წლების შემადგენლობის სათათბიროს, მაგრამ მას თვითმმართველობის მუშაობაში არსებითი გარდატეხა არ მოუხდენია. ამას ჰქონდა ობიექტური მიზეზები; აღნიშნული ხანისათვის ქალაქის ბიუჯეტი საშემოსავლო ნაწილში უმნიშვნელოდ გაიზარდა. ამ პერიოდში განსაკუთრებით დიდი ყურადღება ექცეოდა ქალაქის სანიტარული მდგომარეობის გაუმჯობესებას და ჯანმრთელობის დაცვას. შედგენილ იქნა სამეურნეო სამუშაოთა ფართო გეგმა. მაგრამ მისი რეალიზაცია მცირე დროში არ შეიძლებოდა. ქალაქის შემოსავლის მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავ პოლიციასა და სამხედრო ნაწილებზე იხარჯებოდა. 1891 წელს ქალაქის კეთილმოწყობაზე დაიხარჯა - 122221 მანეთი, სახალხო განათლებაზე - 48396 მანეთი, სამედიცინო მომსახურებაზე - 35 ათასი მანეთი (ბენდიანიშვილი 1960:30).

ქალაქის თვითმმართველობაში დემოკრატიული და ინტელიგენტური ელემენტების გაძლიერება იმედს იძლეოდა, რომ უახლოეს მომავალში გაიშლებოდა შედარებით ფართო საზოგადოებრივი სამუშაოები, გაუმჯობესდებოდა თბილისის კომუნალური მეურნეობა და ამდენად, მოქალაქეთა მდგომარეობაც, მაგრამ 1892

წლის ახალმა საქალაქო დებულებამ ფრთა შეაკვეცა დემოკრატიულ ელემენტებს და ქალაქის თვითმმართველობა თითქმის განუყოფლად ხელში ჩაუგდო ვაჭარ-მრეწველებსა და მსხვილ მესაკუთრეებს.

1892 წლის საქალაქო დებულება ერთ-ერთი ღონისძიებათაგანი იყო თვითმპყრობელობის რეაქციული პოლიტიკისა, რომელიც განსაკუთრებით გაძლიერდა ნაროდოვოლცების მიერ ალექსანდრე მეორის მოკვლის შემდეგ. ცარიზმი და მისი სახელმწიფო აპარატის დიდი მოხელეები XIX საუკუნის 60-იან წლებში გატარებულ ბურჟუაზიულ რეფორმებს შეცდომად თვლიან და იწყებენ კონტრეფორმების გატარებას. საქალაქო კონტრეფორმის გატარებას შედეგად მოჰყვა ქალაქის თვითმმართველობაზე მკაცრი კონტროლის დამყარება, რამაც არსებითად მოსპო თვითმმართველობა. მაღალი საარჩევნო ცენზის შემოღების გამო ქალაქის საზოგადოებრივ მმართველობაში მონაწილეობის შესაძლებლობა დაკარგა მრავალრიცხოვანმა წვრილბურჟუაზიულმა ფენამ. იქ თითქმის განუყოფლად გაბატონდა მსხვილი და საშუალო ბურჟუაზია.

ახალი საქალაქო დებულება თბილისში გატარდა 1893 წელს. ამ დებულების თანახმად თბილისის თვითმმართველობის არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ეძლეოდა ყოველ მოქალაქეს, თუ იგი იყო რუსეთის ქვეშევრდომი და ქალაქის ტერიტორიაზე ფლობდა 1500 მანეთად ღირებულ უძრავ ქონებას. საარჩევნო უფლება ეძლეოდათ აგრეთვე პირველი და მეორე გილდიის ვაჭრებს (**ბენდიანიშვილი 1960:31**).

შეიკვეცა სათათბიროსა და გამგეობის უფლებები. საქალაქო მმართველობის დადგენილებანი და განკარგულებანი ძალაში შედიოდა მხოლოდ გუბერნატორის მიერ დამტკიცების შემდეგ. თვითმმართველობის თანამდებობებზე არჩეულ პირებს ამტკიცებდა შინაგან საქმეთა მინისტრი, ხოლო თუ რაიმე მიზეზის გამო თანამდებობაზე არჩეული პირი არ იქნებოდა დამტკიცებული, მაშინ ამ ადგილს იკავებდნენ შინაგან საქმეთა მინისტრის ან გუბერნატორისაგან დანიშნული პირები. მართალია 1892 წლის დებულება თანაბრად ავიწროებდა რუსეთის იმპერიის ყველა

ქალაქის თვითმმართველობას, მაგრამ დამატებით ამიერკავკასიის ქალაქებისათვის 1899 წელს განსაკუთრებული წესები შემოიღეს. მთავარმართებელს უფლება ეძლეოდა თავისი შეხედულებისამებრ საქალაქო სათათბიროდან გამოეყვანა არასაიმედო ხმოსანი, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში გაეუქმებინა ქალაქის თავის არჩევითობა და თვითონ დაენიშნა საიმედო პირი (ბენდიანიშვილი 1960:32).

1892 წლის დებულებისა და 1899 წლის საგანგებო კანონის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა ქალაქის თვითმმართველობებზე ადმინისტრაციის კონტროლის გაძლიერება. ამ მიზანს ამიერკავკასიაში მიაღწიეს. ხშირი იყო სათათბიროს დადგენილებათა საქალაქო საქმის საგუბერნიო საკრებულოს მიერ გაუქმების შემთხვევები, კიდევ უფრო ხშირი თვითმმართველობის დადგენილება-განკარგულებათა გუბერნატორისაგან შეჩერების შემთხვევები. უმეტესად მთავრობა უარს ამბობდა სათათბიროს მიერ არჩეული ქალაქის თავის დამტკიცებაზე.

1892 წლის დებულების საფუძველზე შემუშავებული იქნა თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნების ახალი სიები. გაუქმდა ამომრჩეველთა თანრიგებად დაყოფა - თბილისის ცენზიანი მოქალაქეები გაერთიანდნენ ერთ საარჩევნო კრებაში.

ფართოდ გაიშალა წინასაარჩევნო აგიტაცია. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ სომხური ბურჟუაზიული პარტიები, რომელთაც ახალი საქალაქო დებულება შესაძლებლობას აძლევდა, დაებრუნებინათ 1890 წლის არჩევნების დროს დათმობილი პოზიციები. ისინი თავის ვიწროკლასობრივ მიზანს საერთო ნაციონალურ მიზნად ასაღებდნენ და ცდილობდნენ ყველა სომეხის გაერთიანებას. ეს რათქმაუნდა წინასაარჩევნო მანევრი იყო, ბურჟუეზმა კარგად იცოდნენ, რომ მათსა და სომეხი მოსახლეობის დაბალ ფენებს შორის საერთო ძალიან ცოტა რამ იყო, მაგრამ მაინც სურდათ ემოქმედათ ნაციონალურ გრძნობებზე და გაერთიანებისკენ მოუწოდებდნენ.

დამოუკიდებელი პროგრამით გამოდიოდა წინასაარჩევნო კამპანიაში ოპოზიციური დაჯგუფება, რომელიც ძირითადად აღმავალი ქართული ბურჟუაზიის

ინტერესებს გამოხატავდა. ქართველთა პარტიის ლიდერებმა კარგად იცოდნენ, რომ ახალი საქალაქო დებულება თვითმმართველობაში უპირატესობას აძლევდა მსხვილ ბურჟუაზიას (რომელიც ძირითადად სომხური იყო), წვრილი ბურჟუაზიის დიდ ნაწილს კი მაღალი საარჩევნო ცენზის დაწესებით არჩევნებში მონაწილეობის შესაძლებლობასაც კი ართმევდა. მათ სცადეს როგორმე გვერდი აევლოთ კანონისთვის. სწორედ ამ მიზნით **ნიკო ნიკოლაძემ** წამოაყენა თეორია სათათბიროში პროპორციულ-ნაციონალურ წარმომადგენლობათა შესახებ. პროპორციულ თანაშეფარდებას საფუძვლად უნდა დაედებოდა, არა მხოლოდ ცენზიანები, არამედ მთელი მოსახლეობა. ეს პრინციპი თუ პრაქტიკულად გატარდებოდა ცხოვრებაში, თბილისის წვრილი ბურჟუაზია, რომელიც თავის შემადგენლობით ქართული იყო, სათათბიროში გაიყვანდა მისი ინტერესების დამცველ საკმაო რაოდენობის ხმოსნებს. იგივე ხერხით სათათბიროსკენ გზა გაეხსნებოდა ინტელიგენციას, რომელსაც არ გააჩნდა საჭირო ცენზი. რათქმაუნდა, ნიკო ნიკოლაძის მიერ წამოყენებული თეორია ეწინააღმდეგებოდა 1892 წლის საქალაქო დებულებას და იგი უარყოფილ იქნა. თბილისის პრესა აქტიურ მონაწილეობას იღებდა წინასაარჩევნო აგიტაციაში. თბილისელმა პუბლიცისტებმა შეადგინეს ხმოსნობის კანდიდატთა სია, რომელიც გამოქვეყნდა „ნოვოე ობოზრენიეში“. იგივე გაზეთის რედაქცია ურჩევდა მეზრდოლ პარტიებს კანდიდატთა სიების შედგენის დროს ეხელმძღვანელათ მხოლოდ იმ პრინციპით, რომ სათათბიროში გაეყვანათ ქალაქისა და ინტერესთა დამცველი ხმოსნები. ამ პრინციპზე უარი არავის უთქვამს, მაგრამ მეზრდოლმა პარტიებმა კანდიდატთა სიებს საფუძვლად დაუდეს ნაციონალური ნიშანი. „დვორცოვი ნომრების“ პარტიის მიერ შედგენილ სიაში აბსოლუტურ უმრავლესობას სომხები წარმოადგენდნენ, ოპოზიციის მიერ შედგენილ სიებში - ქართველები. ამდენად, ცენზიანთა შინაკლასობრივი ბრძოლა ნაციონალურ ხასიათს ატარებდა.

1893 წლის 30 მაისს არჩევნები მწვავე ვითარებაში ჩატარდა. გაიმარჯვა მსხვილმა ბურჟუაზიამ. მოსახლეობის დემოკრატიული ელემენტები თითქმის სრულიად გამოიდევენ თვითმმართველობიდან. ეხებოდა რა 1893 წლის არჩევნებში

ბურჟუაზიული პარტიის გამარჯვებას, „ნოვოე ობოზრენიე“ აღნიშნავდა, რომ ძველი გამგეობის პარტია არის გამომხატველი ამომრჩეველთა უმცირესი ნაწილის - მსხვილი კაპიტალისტების ინტერესებისა. არჩევნებში გაიმარჯვა ორგანიზებულმა პატარა ჯგუფმა. არჩევნებში დამარცხების მიზეზად ნიკო ნიკოლაძე თვით მემარცხენე ოპოზიციის შეცდომებს თვლიდა, რამაც ამ დაჯგუფებას დაუკარგა ამომრჩეველთა ნდობა. შესაძლებელია ოპოზიციის ხმოსნებმა საქმიანობით ვერ გაამართლეს ამომრჩეველთა ნდობა, მაგრამ სათათბიროს პროგრესული ფრთის დამარცხება 1893 წლის არჩევნებში ამით როდი აიხსნება. ახლად აღორძინებულმა ქართულმა ბურჟუაზიამ მნიშვნელოვანწილად დაკარგა საარჩევნო ხმის უფლება, მემარცხენე ოპოზიციას სოციალური საყრდენი გამოეცალა და სომხური მსხვილი ბურჟუაზიის გამარჯვება არჩევნებში ობიექტური პირობებით განსაზღვრულ მოვლენად იქცა.

ახალი შემადგენლობის სათათბიროს მიერ მუშაობის დაწყებისთანავე ქალაქის თავმა არღუთაშვილმა განცხადება შეიტანა გადადგომის შესახებ. ქალაქის თავად არჩეულ იქნა პ.იზმაილოვი. მაგრამ მისი საქმიანობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1895 წლის მარტში **პ. იზმაილოვი** მოულოდნელად გარდაიცვალა. 1895 წლის 24 აპრილს ქალაქის თავად განმეორებით არჩეულ იქნა ნ. ვ. არღუთაშვილი-მხარგრძელი. იგი მხოლოდ ერთ წელს ასრულებდა თავის მოვალეობას, შემდეგ კი გადადგა. ქალაქის თავის მოვალეობის შესრულება დაეკისრა გამგეობის წევრს ივანენკოს (**ბენდიაშვილი 1960:31**).

1893-1897 წლებში თბილისის თვითმმართველობა მოქმედებდა როგორც მსხვილი ბურჟუაზიის ბატონობის ორგანო. ბუნებრივია, ეს იწვევდა თბილისის სხვა სოციალური ფენების უკმაყოფილებას. აკრიტიკებდნენ საქალაქო დებულებას, ადგენდნენ გეგმებს, რომ როგორმე გვერდი აევლოთ კანონმდებლობისთვის და თბილისის მოსახლეობის დემოკრატიული ფენებისთვის გზა მიეცათ თვითმმართველობისკენ. **ნიკო ნიკოლაძის** თეორიას სათათბიროში პროპორციულ-ნაციონალური წარმომადგენლობის შესახებ მომხრენი მიემატა. ეს პრინციპი

მიჩნეულ იქნა სხვადასხვა დაჯგუფებათა გამწვავებული ურთიერთობის საუკეთესო საშუალებად (ბენდიანიშვილი 1960:36-37).

1897 წლის წინასაარჩევნო კამპანიაში აქტიურად ჩაება თბილისის პრესა. გაზეთი „ივერია“ უკმაყოფილებას გამოთქვამდა მსხვილი ბურჟუაზიის მიმართ, რომელიც ქალაქის თვითმმართველობაში არ უშვებდა მოსახლეობის დემოკრატიულ ელემენტებს“. არჩევნებს მიუძღვნა წერილი **ნ. ხიზანიშვილმაც**: „მსხვილი ბურჟუაზია გაბატონდა საბჭოში. - ეს სოლოლაკელი „კრეზების“ პარლამენტი მხოლოდ ბურჟუაზიის ინტერესებს ემსახურება, საქვეყნოს და სასიკეთოს კი არას აკეთებსო. თბილისის ბურჟუაზიას ქალაქის მოვლის უნარი არ აქვს „გონებითი და ზნეობითი ძალა არ შესწევს“ ამ დიდი საქმის გასაძღოლად. ნ.ხიზანიშვილს საჭიროდ მიაჩნია ღირსეული მოღვაწეების გამონახვა. „საერთო და საზოგადო საქმისთვის ყველანი უნდა გაისარჯონ... მარტო ერთი ბურჟუაზია ვერაფერს იზამს და მხოლოდ სახელსა და პატივს ახდის თვითმმართველობას... დროა - დაასკვნის ხიზანიშვილი - ეხლა უფრო გულშემატკივარნი გამოვიდნენ ქალაქის ბატონობისა და გამგეობის სარბიელზე.“ („ივერია“ 1897:N95).

ზოგიერთი პუბლიცისტი პირდაპირ ლაპარაკობდა საარჩევნო ცენზის შემცირების აუცილებლობაზე „ახალი დებულების ძალით ქალაქს მდიდარნი განაგებდნენ და მამდარს მშიერისა თავის დღეში არა ეყურება რა... ქალაქის გამგენი შეუძლებელთათვის და შეუძლებელთა უბნებისათვის ისე არასა ზრუნავენ, თითქოს მათი არსებობაც კი არ ახსოვთო... ცენზის გადიდებას ის მოსდევს, რომ ამომრჩეველთა შორის ნაკლებად არიან უმაღლესად განათლებულნი, რადგან ამ განათლების პატრონთ უფრო მესამე ხარისხის ამომრჩეველები ირჩევენ. ამ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად საჭიროა შემცირებულ იქნას საჭირო ცენზი, რომ მკვიდრთა უმრავლესობამ შეძლოს მონაწილეობა მიიღოს ქალაქის გამგეობაში.“ („ივერია“ 1897:N5).

მაგრამ ცარიზმი უარს აცხადებდა ცენზის შემცირებაზე. მას მიზანშეუწონლად მიაჩნდა თვითმმართველობის ორგანოებში დაბალი მასის წარმომადგენელთა

დაშვება. იგი მხოლოდ თავადაზნაურობას და ბურჟუაზიას ენდობოდა. მსხვილი ბურჟუაზია დათმობაზე წასვლას არ აპირებდა, მას სურდა თბილისის თვითმმართველობაში განუყოფლად ყოფილიყო გაბატონებული. „დვორცოვი ნომრების“ პარტიამ ხმოსნობის კანდიდატთა სიას 1897 წლის არჩევნების დროსაც ნაციონალური ნიშანი დაუდო საფუძვლად, რამდენადაც მასში თითქმის მხოლოდ სომხური წარმომოხის პირები შეიტანა. „დვორცოვი ნომრებს“ ოპოზიციაში ედგა ახალგაზრდა სომხების პარტია. ეს უკანასკნელი უფრო ახლოს იდგა ოპოზიციურ პარტიასთან, მაგრამ ზოგიერთ საკითხზე პროგრამული უთანხმოების გამო მასთან ბლოკის შეკვრა ვერ მოახერხა.

აღსანიშნავია, რომ „1897 წლისათვის თბილისში 160000-მდე მაცხოვრებელი ითვლებოდა. სომხები შეადგენდნენ ქალაქის მოსახლეობის 32%-ს ქართველები - 27,7%, რუსები 26,8% და სხვა ერთა წარმომადგენლები - 13,5%-ს. ხმის უფლებით სარგებლობდა მოსახლეობის 1,7% - 2770 კაცი. აქედან 1301 კაცი (43,7%) იყო სომეხი, 682 (24,9%) - რუსი და 512 (18,4%) - ქართველი.“ (ბენდიანიშვილი 1960:37).

ამდენად ცენზიანთა რაოდენობა როდი ასახავდა თბილისის მოსახლეობის ეროვნულ თანაშეფარდებას. საქალაქო დებულება და ქონებრივი ცენზი საშუალებას აძლევდა სომხურ ბურჟუას დაეჩაგრა ქართველი ცენზიანები. ბუნებრივია, ქართველებში მეტ უკმაყოფილებას იწვევდა რეაქციული საქალაქო დებულება და მათი ლიდერები მოითხოვდნენ საარჩევნო სისტემის შეცვლას

1897 წლის არჩევნების დროსაც მწვავე ხასიათი მიიღო პარტიების ბრძოლამ. ამის გამო ბევრმა კანდიდატმა ვერ მიიღო დამსწრე ამომრჩეველთა ხმების ნახევარზე მეტი და ამიტომ არ იქნა არჩეული ხმოსნად. არჩევნების პირველ ტურში გავიდა მხოლოდ 57 ხმოსანი. დაინიშნა დამატებითი არჩევნები და, როგორც იქნა, მოხერხდა თბილისის სათათბიროში დებულებით გათვალისწინებული რაოდენობის ხმოსანთა (80 კაცი) გაყვანა (ბენდიანიშვილი 1960:37).

ხმოსანთა სოციალური და პროფესიული მდგომარეობა ასეთი იყო: ბანკირი და საბანკო მოხელე - 10, ვაჭარი - 11, რანტიე - 6, ექიმი - 8, ინჟინერი - 7, სასამართლოს მოხელე - 8, პედაგოგი - 2 და სხვ. (ბენდიანიშვილი 1960:37-38).

ახლად არჩეულ სათათბიროში ქალაქის თავად ამორჩეულ იქნა „დვორცოვი ნომრების“ ტიპიური წარმომადგენელი გ. გ. ევანგულოვი.

ქალაქის სათათბიროში გაბატონებული ვაჭარ-მრეწველები ხშირად ცხადად ამჟღავნებდნენ თავის კლასობრივ ინტერესებს. მაგალითად, იხილებოდა საკითხი პურზე ტაქსას დაწესების შესახებ. საამისოდ გამოიყო კომისია. გამოირკვა, რომ კომისიის ერთი წევრი არის პურით მოვაჭრე, მეორეს ახლო ურთიერთობა აქვს პურით ვაჭრობასთან, ხოლო მესამე ეწევა პოდრიადების აღებას. სხდომაზე კომისიის პირველმა წევრმა განაცხადა: მე თვით ვეწევი პურით ვაჭრობას და მაქვს 50 ათასი ჩეტვერტი პური. მთავაზობენ ფუთში 1,20 მან., მაგრამ არ დავუთმობ 1,40 მან. ნაკლებად. ერთ-ერთი ხმოსანი ამტკიცებდა, რომ პურზე ფასი გაიზარდა შუშაში, ერევანში და სხვაგან. იგი თბილისშიც უნდა გაიზარდოსო (ბენდიანიშვილი 1960:38).

ეს გამოსვლები ცხადყოფს, რომ თბილისის სათათბიროში ძლიერი იყო ვაჭარ-მრეწველთა წარმომადგენლობა. ისინი არ დაუშვებდნენ ქალაქის ღარიბი მოსახლეობის სასარგებლოდ თბილისის ბაზარზე ფასების შემცირებას თავის საზიანოდ.

ხმოსანთა მცირე ნაწილი ოპოზიციურად იყო განწყობილი ქალაქის თავისა და სათათბიროს უმრავლესობისადმი. ეს ცხადად ჩანდა სათათბიროს სხდომებზე. ერთ-ერთი პუბლიცისტი „ნოვოე ობოზრენიეში“ აღნიშნავდა: ქალაქის თავს არ ემინია ცენტრისა და მარჯვენა ფრთისა. მისი თავი ხშირად შებრუნდება ხოლმე მარცხენა ფრთისაკენ, საიდანაც იგი მოელის საშიშროებას. სათათბირო ორ მტრულ ბანაკადაა გაყოფილი. ქალაქის თავი ტენდენციურად თავმჯდომარეობს სხდომებზე. იგი ხშირად ემუქრება თავისთვის არასასურველ ხმოსნებს სიტყვის წართმევით. თავმჯდომარის არაობიექტურობა, ბუნებრივია, აღიზიანებს კრიტიკულად განწყობილ ხმოსნებს (ბენდიანიშვილი 1960:38).

მიუხედავად იმისა, რომ სათათბიროში მემარცხენე ოპოზიციას რეალური ძალა თითქმის აღარ გააჩნდა, მის კრიტიკულ გამოსვლებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს აიძულებდა სათათბიროს უმრავლესობას, ნაწილობრივ მაინც ყურადღელ ოპოზიციის გამოსვლები და აღედგრა ქალაქის მეურნეობასთან დაკავშირებული მომწიფებული საკითხები.

1900 წელს მოწინავე საზოგადოებამ მოითხოვა თბილისის გაყოფა რამდენიმე საარჩევნო უბნად, რათა როგორმე ხელი შეეწყოთ სათათბიროში დემოკრატიული ელემენტების მომრავლებისათვის. მათი რწმენით, არჩევნების საუბნო სისტემა ხელს შეუწყობდა მრავალპარტიული სათათბიროს არჩევას.

ქალაქი გაიყო სამ საარჩევნო უბნად. გამოიყო განმკარგულებელი კომიტეტები, რომლებმაც შეცვალეს ძველი კერძო თათბირები, შეავიწროვეს ძველი პარტიები. მათ შეადგინეს ხმოსნობის კანდიდატთა სიები და გაშალეს ფართო აგიტაცია მათ სასარგებლოდ...

1902 წლის არჩევნების შემდეგ სათათბიროს მემარცხენე ფრთა რამდენადმე გაძლიერდა. მაგრამ თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა ისევ მსხვილი და საშუალო ბურჟუაზიის კლასობრივ ორგანიზაციას წარმოადგენდა და ამის შესაფერის პოლიტიკასაც ატარებდა. მხოლოდ წინა წლებისაგან განსხვავებით თბილისის მშრომელი მოსახლეობა რევოლუციური გამოსვლებით თანდათან მზარდ გავლენას ახდენდა ბურჟუაზიულ საქალაქო თვითმმართველობაზე, აიძულებდა მას ზოგჯერ გვერდი აევლო თავისი ტრადიციული პოლიტიკისათვის და ამაღლებულიყო მოსახლეობის საერთო ინტერესების დონემდე.

ქალაქის თავი 1902-1903 წლებში **მიხეილ შესტაკოვი** იყო.

მშრომელი მასების რევოლუციური ბრძოლის გავლენა აისახებოდა თვითმმართველობის ბიუჯეტზე. თანდათან მეტი თანხა გამოინახა ქალაქის განაპირა მუშური უბნების მოწყობაზე, სახალხო განათლებისა და ჯანმრთელობის დაცვაზე. 1905-1907 წლების სახალხო რევოლუციის პერიოდში ბურჟუაზიული თვითმმართველობა იძულებული გახდა კიდევ უფრო გაედიდებინა საგასავლო

ბიუჯეტის ის მუხლები, რომლებიც იხარჯებოდა უშუალოდ მოსახლეობის ფართო მასების საჭიროების დაკმაყოფილებაზე.

1905-1907 წლების რევოლუციის ხანაში თბილისის სათათბიროს ხმოსნებმა გაზედეს თვითმპყრობელური წყობილების წინააღმდეგ გალაშქრება და მოითხოვეს ქალაქის თვითმმართველობის უფლებათა გაფართოება.

1905 წელს ქალაქის თავად არჩეული იქნა **ვასილ ჩერქეზიშვილი** (1905,1907-1910). მისი ენერგიული მოქმედების წყალობით მოხერხდა თბილისში ფართომასშტაბიანი შეტაკებების და სასხლისღვრის აცილება. თუმცა კი, ქალაქის საკრებულო დარბაზში 1905 წლის 11 ნოემბერს მაინც მოხდა სისხლიანი შეტაკება უიარაღოდ მოსულ მესამოხე ხელოსნებსა და ჟანდარმერიას შორის.

რევოლუციის განვითარების კულმინაციურ წერტილზე ბურჟუაზიის „რევოლუციური“ ალტკინება დაცხრა. მან ამჯობინა შერიგებოდა ცარიზმს და მისი მაგარი მუშტებით გასწორებოდა მშრომელ მოსახლეობას, რომელიც აშკარა საფრთხეს უქმნიდა მის კლასობრივ ბატონობას. სათათბიროს ბურჟუაზიულმა მოღვაწეებმა უკან წაიღეს თავიანთი მოთხოვნილებანი საზოგადოებრივი მმართველობის უფლებათა გაფართოების შესახებ და დასჯერდნენ ადმინისტრაციის კონტროლს დაქვემდებარებულ უფლებაშეკვეცილ თვითმმართველობას.

1906 წელს მცირე დროით ქალაქის თავად არჩეული იყო **ტიგრან ენკიციაიანი**;

1907 წელს სათათბიროს ხმოსნებად არჩეულ იქნენ: **მ. ავთანდილოვი**, **ა. არღუთინსკი**, **ნ. არღუთინსკი**, **ს. ვაწაძე**, **ი. ჯაბადარი**, **კ. ჯაფარიძე**, **ნ. ქართველიშვილი**, **პ. ქობულაშვილი**, **გ.მახარაძე**, **ვ.მიქელაძე**, **გ.თუმანიშვილი**, **ვ. ხომასურიძე**, **ა. ხატისოვი**, **ვ. ჩერქეზიშვილი**, **სტ. ჭრელაშვილი**, **კ.ჩხეიძე** და სხვ. (**ბენდიანიშვილი 1960:92**).

1907 წლის სათათბიროს 29 ოქტომბრის სხდომაზე ქალაქის თავად 52 ხმით 9 ხმის წინააღმდეგ ხელმეორედ არჩეულ იქნა **ვასილ ჩერქეზიშვილი**. 1907 წელს არჩეულ სათათბიროს და გამგეობას ღირსშესანიშნავი არაფერი გაუკეთებია. თუ არ ჩავთვლით 1909 წელს დაარსებულ შრომის ბირჟას. მის ოფიციალურ მიზნად

ასახელებდნენ სამუშაოს გამოძებნის საქმეში უმუშევართათვის დახმარების გაწევას. საქალაქო თვითმმართველობისაგან დაარსებული შრომის ბირჟა უმუშევრობის ფაქტის კონსტატაციას ახდენდა. პრობლემის მოგვარება მას არ შეეძლო.

1911 წელს თბილისის საზოგადოების ყურადღება მიპყრობილი იყო ახალი შემადგენლობის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნებისადმი. თბილისი გაიყო 7 საარჩევნო უბნად. ამ არჩევნებში ქართველები გაცილებით აქტიურად მონაწილეობდნენ. თუმცა არც ამ არჩევნების შემდეგ მომხდარა სათათბიროს დემოკრატიზაცია. იქ კვლავ მსხვილმა ბურჟუაზიამ შეინარჩუნა გაბატონებული მდგომარეობა.

1911 წელს ქალაქის თავად არჩეულ იქნა ალექსანდრე ხატისოვი. თანდათან ცხადი ხდებოდა, რომ არსებული კანონმდებლობის ფარგლებში არ შეიძლებოდა დემოკრატიზაცია და თავისთავად კრიზისიდან გამოსვლაც შეუძლებელი იყო.

ჯერ კიდევ 1899 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „დადგა დრო, როცა თვით თბილისის თვითმმართველობის ახლანდელმა მესვეურებმა აღიარეს, რომ მათ არ შეუძლიათ გაამართლონ მოსახლეობის იმედი და შეასრულონ ნაკისრი ვალდებულებანი, რადგან თვითმმართველობას არ აქვს მტკიცედ ჩამოყალიბებული სამოქმედო პროგრამა. მაგრამ მათ ვერ გაუგიათ, რომ ბოროტების წყარო და წარუმატებლობის მიზეზი არ მოიხსნება, ვიდრე არსებობს ახლანდელი „საქალაქო დებულება“. თვითმმართველობის არსებული პირობები გონიერი პროგრამის წამოყენების შესაძლებლობას რომ იძლეოდეს, ნუთუ ქალაქის თავის სავარძლის ესოდენ ბევრ მაძიებელთა შორის არ აღმოჩნდა აქამდე ისეთი პირი, რომელიც შეძლებდა საარჩევნო ყუთის გვერდით დროშაც აღემატათ? თუ ასეთი პროგრამის შექმნა და განხორციელება დამოკიდებულია ჩვენს მოღვაწეობაზე, რით აიხსნება ყველა ქალაქის თავის ჩავარდნა, დაწყებული 1891 წლიდან. რატომ გადადგა მატინოვი 1891 წელს? რატომ მიბაძა მის მაგალითს ორგზის ნ. არღუთინსკიმ? რატომ გარდაცვალებამდე დიდი ხნით ადრე დაეცა სულით პ. იზმაილოვი, ხოლო ეხლა

თავის უმწეობის შეგრძნებით რატომ კარგავს გონებას ევანგულოვი? ცხადია, ყველაფერს ამას აქვს ერთი საერთო მიზეზი.“ (ბენდიანიშვილი 1960:96).

1914-1916 წლებში თბილისის თვითმმართველობა ბევრს მუშაობდა ომით გამოწვეულ სიძნელეთა სფეროში. იგი აქტიურად მონაწილეობდა თურქეთის ფრონტზე კავკასიის არმიის სურსათით მომარაგების, დაჭრილთა ზურგში გადმოყვანის, მათი მკურნალობის და სხვა საქმეებში, კიდევ მეტ ენერგიასა და სახსრებს მოითხოვდა უშუალოდ ქალაქის მომარაგება პირველი მოთხოვნილების საგნებით.

ომის დაწყებისთანავე შეწყდა სასაქონლო მატარებლების მოძრაობა, დაირღვა სავაჭრო-სამრეწველო ცხოვრების ნორმალური პირობები. ეს აისახა ქალაქის ბაზრებზე. შემცირდა პირველადი მოთხოვნის საქონელი, გაიზარდა ფასები.

1915 წლის პირველ ივლისს თბილისის საქალაქო თვითმმართველობამ გახსნა კოოპერაციის კურსები. ერთგვარ წარმატებას მიაღწია მან მუნიციპალური ვაჭრობის მოწყობის სფეროში. 1916 წლის ბოლოსათვის თბილისში მოქმედებდა 12 მუნიციპალური მაღაზია, ცენტრალური პურსაცხოვი და სხვ. მაგრამ ეს საკმარისი არ იყო სასურსათო პრობლემის გადასაჭრელად. 1916 წლის 5 ივლისს თბილისის დამშეულმა მაცხოვრებლებმა დაარბიეს ათამდე სხვადასხვა მაღაზია, დაიტაცეს სურსათი და სხვა საქონელი. ამასთან დაკავშირებით სათათბირომ დაადგინა: ეთხოვა მთავრობისათვის, აღკვეთა დარბევები და დაესაჯა დამნაშავენი. ქალაქის თვითმმართველობის მოქმედების სფეროს გაფართოების მიუხედავად, კვლავ შეზღუდული რჩებოდა მისი უფლებები. თვითმმართველობის კრიზისიდან გამოსვლის აუცილებელ წინაპირობად მათ მიჩნეოდა მოქმედი დებულების ძირიანად შეცვლა, თვითმმართველობის უფლებათა გაფართოებისა და დემოკრატიზაციის მიმართულებით. მეფის მთავრობას რამდენადმე აშინებდა ბურჟუაზიული ოპოზიცია. ოპოზიციური ელემენტების დასაწყნარებლად, შინაგან საქმეთა სამინისტრომ დაიწყო საქალაქო დებულების გადამუშავება. 1916 წელს გამოქვეყნდა წინასწარი თეზისები. საყურადღებოა პირველი და მეორე თეზა: 1.

ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის ორგანოები - სახელმწიფო მმართველობის ადგილობრივი ორგანოებია. 2. ქალაქთა საზოგადოებრივი მმართველობა უძღვება ადგილობრივი მნიშვნელობის ყველა საქმეს, რომლებიც არ შედის სახელმწიფოს ცენტრალური ორგანოების კომპეტენციაში. თეზისების თანახმად მნიშვნელოვნად უნდა შემცირებულიყო საარჩევნო ცენზი (ბენდიანიშვილი 1960:101).

ცარისტული რეჟიმის პირობებში საქალაქო თვითმმართველობის უფლებათა გაფართოებისა და დემოკრატიზაციის საქმე ამ ვარაუდებს არ გასცილებია. მუნიციპალური მოღვაწეები სიხარულით შეხვდნენ 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციას და იგი საქალაქო თვითმმართველობის ისტორიაში ახალი ხანის დასაწყისად გამოაცხადეს.

1917 წლის 2 მარტს თბილისის საქალაქო სათათბიროს საგანგებო სხდომამ დაადგინა: მიენდოს ქალაქის თავს თბილისის თვითმმართველობის და მოსახლეობის სახელით მისალმებოდა დროებით კომიტეტს და განეცხადებინა მისთვის, რომ არა მარტო თბილისის საზოგადოებრივი მმართველობა, არამედ მთელი მოსახლეობა ჩვენი მხარისა დაეხმარება დროებით კომიტეტს ქვეყანაში სათანადო წესრიგის აღდგენასა და ხალხის წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობის შედგენაში. ამასთანავე, ქალაქის თავმა მოწოდებით მიმართავდა თბილისის მცხოვრებლებს და იმედს გამოთქვამდა, რომ მთელი მოსახლეობა, ნაციონალური და კლასობრივი სხვადასხვაობის განურჩევლად, დაიცავდა წესრიგსა და მშვიდობას (ბენდიანიშვილი 1960:101-102).

## თავი II. ქალაქ თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა 1917 წლის არჩევნები

რუსეთის 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ ცენზიანი მუნიციპალიტეტების პოზიციები შესუსტდა, რამაც დასაბამი მისცა სახელმწიფოებრივი მართვა-გამგეობის სისტემის დემოკრატიულ საწყისებზე გარდაქმნას. რუსეთის დროებითი მთავრობა პირველხარისხიან ამოცანად აღიარებდა თვითმმართველობის რეფორმას. 1917 წლის 23 მარტს რუსეთის დროებითმა მთავრობამ მიიღო დადგენილება, რომლის საფუძველზე ადგილობრივი მმართველობისა და თვითმმართველობის რეორგანიზაციასთან დაკავშირებული საკითხები უნდა განხილულიყო განსაკუთრებულ სხდომაზე შინაგან საქმეთა მინისტრის თავმჯდომარეობით (Лепешкин 1957:90-91).

1917 წლის 17 მარტს შინაგან საქმეთა სამინისტროს ადგილობრივ საქმეთა მმართველად დაინიშნა ქალაქ მოსკოვის სათათბიროს ხმოსანი, კადეტი **ნ. ნ. ავინოვი**, რომლის უფლებამოსილება გაუთანაბრდა შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგის (მოადგილის) უფლებამოსილებას („Известия по делам земского и городского хозяйства“ 1917:№3). უნდა აღინიშნოს, რომ მუნიციპალურ რეფორმას შემთხვევითი ადამიანები არ ახორციელებდნენ. ესენი იყვნენ მუნიციპალურ სფეროში მოღვაწეობის გამოცდილების მქონე სპეციალისტები. ისინი ამ მიმართულებით სამეცნიერო მუშაობასაც ეწეოდნენ. მათი პოზიცია იმ დროის მუნიციპალიტეტების ორგანიზების საქმეში ფართოდაა წარმოდგენილი მათსავე სამეცნიერო-პუბლიცისტურ სტატიებში. ამ რანგის სპეციალისტთა შორის უნდა მოვიხსენიოთ: **ნ.ნ.ავინოვი**, **მ.ი.არეფიევი**, **ლ.ა.ველიხოვი**, **ბ.ბ.ვესელოვსკი**, **ვ.მ.გესეენი**, **ა.ა. ჟურავლიოვი**, **ი.მ.კულიშერი**, **მ.ა.კურჩინსკი**, **ა.ნ.მაკაროვი**, **მ.ნ.პეტროვი**, **ნ.მ.ტოცკი** და სხვები. 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ მათ აქტიური ურთიერთობა დაამყარეს სხვადასხვა ადგილობრივ საქალაქო დაწესებულებასთან, რუსეთის ქალაქთა კავშირთან, ზემგორთან, სხვადასხვა საზოგადოებასთან, ჟურნალ-გაზეთებთან.

გამოცდილებამ და საქმეში ღრმად ჩახედულობამ მათ საშუალება მისცა აქტიურად შესდგომოდნენ კანონშემოქმედებას (A.B.Мамаев 2012: N 2, 1-5).

1917 წლის გაზაფხულისათვის კავკასიის ქალაქთა კავშირის სამხარეო ორგანიზაცია რუსეთის ქალაქთა კავშირის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, თბილისი კი ქალაქთა კავშირის კავკასიის სამხარეო ორგანიზაციის ცენტრი იყო (სცა 1923/1/36:25-26).

1917 წლის 15 აპრილს რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ „ქალაქთა საზოგადოებრივი მმართველობის შესახებ“ კანონის მიღებამდე დადგენილებით დამტკიცდა „დროებითი წესები საქალაქო სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნების წარმოებისა“. დროებით წესებში მაქსიმალურად იქნა გატარებული დემოკრატიული პრინციპები, რამაც განაპირობა მუნიციპალიტეტების დაკომპლექტება დემოკრატიული ძალებით. 1917 წლის 15 აპრილის დროებითი წესები აუქმებდა ქონებრივ ცენზს, ზოგიერთ სხვა შეზღუდვას. აგრეთვე იძლეოდა საშუალებას არჩევნები ჩატარებულიყო სამართლიანად, დემოკრატიულად, გამჭვირვალედ. რაც დემოკრატიული ძალების გამარჯვების რეალურ შანსს იძლეოდა.

37 მუხლისგან შემდგარი დროებითი წესები ვრცელდებოდა ყველა იმ ქალაქში, რომელშიც მოქმედებდა 1892 წლის დებულება. ქალაქების ხმოსნები ირჩეოდნენ 1919 წლის 1 იანვრამდე. ხმოსანთა რიცხვი განსაზღვრული იყო დებულების დანართით, რომლის შესაბამისად თბილისის საქალაქო სათათბიროში ასარჩევ ხმოსანთა რიცხვი, თბილისის მოქალაქეთა რიცხოვნობიდან გამომდინარე, 120 კაცით განისაზღვრა (სცა 1836/1/157:40-46).

წესების მიხედვით არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა ყველა მოქალაქეს განურჩევლად სქესისა, ეროვნებისა და სარწმუნოებისა, რომელსაც საარჩევნო სიების შედგენის დაწყებამდე შეუსრულდებოდა ოცი წელი, ცხოვრობდა და საქმიანობდა მოცემულ ქალაქში. არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას მოკლებულნი იყვნენ მთავრობის მოხელეები, მილიციის თანამშრომლები, სასულიერო პირები, სასამართლოს მიერ მსჯავრდებულები, უნარშეზღუდული

ადამიანები, რაც დიდი უკმაყოფილების მიზეზი ხდებოდა. აღსანიშნავია, რომ რევოლუციამდელ კანონმდებლობაში არ იყო გათვალისწინებული არავითარი ნორმა, რომელიც განსაზღვრავდა სამხედრო მოსამსახურეთა როგორც ამომრჩეველთა უფლებებს. საყოველთაო არჩევნების შემოღებით ამ საკითხმა სხვა შინაარსი შეიძინა. 1917 წლის 15 აპრილის დროებითი წესების შესაბამისად, პირებს, რომლებიც იმყოფებოდნენ სამხედრო სამსახურში, საერთო ჯამში ქალაქისათვის შემთხვევით პირებს, უფლება ჰქონდათ მიეღოთ მონაწილეობა საქალაქო არჩევნებში. ამ ინიციატივას გართულებები მოჰყვა. მთელი რიგი წინააღმდეგობები შეიქმნა, განსაკუთრებით სიების შედგენის დროს ჯარების გადაადგილების გამო და სხვ. დროებითი მთავრობა მოგვიანებით დადგა ფაქტის წინაშე, რომ ეს ინიციატივა აზრს იყო მოკლებული და 1917 წლის 19 აგვისტოს მიიღო დადგენილება, რომლის ძალითაც სამხედროებს აეკრძალათ საომარი მოქმედებების დროს მუნიციპალურ არჩევნებში მონაწილეობა (**Журналы заседаний временного правительства 2004:201**).

წესების მიხედვით თითოეული ქალაქის მოსახლეობა შეადგენდა ერთ საარჩევნო ოლქს, თუნდაც ეს ქალაქი არჩევნების გასაადვილებლად გაყოფილი ყოფილიყო რამდენიმე საარჩევნო უბნად. საარჩევნო სიებს ადგენდა ქალაქის გამგეობა.

1917 წლის 3 მაისს რუსეთის დროებითმა მთავრობამ გამოსცა დამატებითი ბრძანება „დროებითი წესებით სარგებლობის შესახებ“. ბრძანებაში კიდევ უფრო დეტალურად იყო გაწერილი საარჩევნო პროცედურის ყველა წესი: ვინ შეადგენდა სიებს, რა წესით უნდა გამოქვეყნებულიყო სიები მასობრივი ინფორმაციის საშუალებით, ქალაქის თავის ვალდებულებები არჩევნების პროცესში, ბიულეტენების წარმოების, ხმის მიცემისა და ხმების დათვლის წესი, ასევე არჩევნების დღეს დასაცავი წესები, მილიციის უფლებამოსილება და სხვ. (**სცა 1836/1/157:40-46**).

ქალაქის გამგეობის მიერ შედგენილი საარჩევნო სიები საყოველთაოდ განსახილველად უნდა გამოცხადებულიყო იმ საშუალებით, რაც უზრუნველყოფდა

მათი განხილვის შესაძლებლობას. ქალაქ თბილისის ამომრჩეველთა სია 1917 წლის 23 ივნისს გამოქვეყნდა გაზეთ „Kavkaz“-ში. აღსანიშნავია, რომ საზოგადოება დიდი ნდობით იყო განწყობილი გამგეობის მიმართ („ერთობა“ 1917:N54).

საყოველთაოდ განსახილველად დღიდან სიების გამოქვეყნებისა ხუთი დღის განმავლობაში, ადგილობრივი ადმინისტრაციის უმაღლეს წარმომადგენელს შეეძლო განეცხადებინა პროტესტი. მხოლოდ ამომრჩეველებს შეეძლოთ განეცხადებინათ, რომ სიები არ იყო სრული ან გააჩნდა სხვა ხარვეზი. ასეთი პროტესტი ან საჩივარი უნდა წარდგენოდა ქალაქის გამგეობას, რომელიც ვალდებული იყო განეხილა იგი ხუთი დღის განმავლობაში და შედეგი ეცნობებინა მომჩივანისათვის. თუ ამ დროში მომჩივანი პასუხს ვერ მიიღებდა, მას შეეძლო საჩივრითვე მიემართა სათანადო ინსტანციის ადმინისტრაციული სასამართლოსათვის, რომელიც თავის მხრივ ვალდებული იყო ხუთ დღეში განეხილა იგი. სასამართლოს გადაწყვეტილება სისრულეში უნდა ყოფილიყო მოყვანილი, მაგრამ შეიძლებოდა მისი გასაჩივრება უზენაეს სასამართლოში. ეს საჩივრები უნდა მიღებულიყო განსახილველად მხოლოდ არჩევნების საზოგადოდ გასაჩივრების დროს იმ წესით, რომელიც განსაზღვრული იყო 1917 წლის 15 აპრილის დროებითი წესებით (სცა 1836/1/157: 40-46).

პირი, რომელიც საარჩევნო სიაში შეტანილი არ იყო, ან არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას დაკარგავდა არჩევნების დღემდე, არჩევნებში მონაწილეობას ვერ მიიღებდა.

არჩევნები ქალაქის სათათბიროს გადაწყვეტილებით უნდა ჩატარებულიყო კვირას ან უქმე დღეს, თუ ქალაქი დაყოფილი იყო რამდენიმე საარჩევნო უბნად, ყველა უბანში არჩევნები უნდა ჩატარებულიყო ერთსა და იმავე დროს. საარჩევნო კომისიები მოქმედებდნენ დილის 9 საათიდან საღამოს 9 საათამდე. არჩევნების დღე, საათი და ადგილი ქალაქის თავს უნდა გამოეცხადებინა არჩევნების დღემდე არა უგვიანეს ორი კვირისა, იმ საშუალებით, რომელსაც ქალაქის საბჭო დაამტკიცებდა.

ქალაქის რამდენიმე საარჩევნო უბნად დაყოფის შემთხვევაში, ქალაქის საარჩევნო კომისიის გარდა დაარსდებოდა საუბნო საარჩევნო კომისიებიც. ქალაქის თავი თავისი სურვილისამებრ ერთ-ერთი საუბნო საარჩევნო კომისიის თავმჯდომარე იქნებოდა. დანარჩენი კომისიების თავმჯდომარეებს ქალაქის თავი მოიწვევდა ამომრჩეველთაგან (სცა 1836/1/157:40-46).

არა უგვიანეს ათი დღისა არჩევნებამდე, ამომრჩეველებს უფლება ჰქონდათ წარედგინათ ქალაქის თავისთვის სიები იმ კანდიდატებისა, რომლებიც განაცხადებდნენ კენჭისყრაში მონაწილეობის სურვილს.

ხმოსანთა არჩევნების მოსაწესრიგებლად უნდა შემდგარიყო ქალაქის საარჩევნო კომისია ქალაქის თავის თავმჯდომარეობით. ამ კომისიაში ქალაქის თავი მოიწვევდა სამ პირს ამომრჩეველთაგან. ამომრჩეველის პიროვნება დადასტურებული უნდა ყოფილიყო საარჩევნო ბარათით, რომელშიც აღნიშნული იყო ამომრჩეველის სახელი, მამის სახელი, გვარი და არჩევნების ადგილი. ბარათს ამომრჩეველი მიიღებდა ქალაქის გამგეობაში (სცა 1836/1/157:40-46).

არჩევნები უნდა ჩატარებულიყო ფარული ხმის მიცემით ე. ი. დახურული ბარათების საშუალებით. თითოეულ მოქალაქეს შეეძლო ხმა მიეცა მხოლოდ კანდიდატთა ერთ-ერთი სიისათვის. განსაზღვრული იყო აგრეთვე საარჩევნო ბარათის შინაარსი, ბარათის ჩაბარების პროცედურა და წესები. აღსანიშნავია, რომ ამომრჩეველი ბარათს დებდა სუფთა, გამგეობის მიერ დამზადებულ და მის მიერვე ბეჭდით დამოწმებულ გაუმჭვირვალე ქაღალდის კონვერტში. ამომრჩეველი პირადად აბარებდა დახურულ კონვერტს კომისიის თავმჯდომარეს, რომელიც მაშინვე, ამომრჩეველის თანდასწრებით უშვებდა მას დაბეჭდილ ყუთში.

არჩევნების დღეს, თვალყურის დევნება წესრიგის დაცვაზე ევალებოდა კომისიის თავმჯდომარეს, მას უნდა უზრუნველყოფოდა არჩევნების მშვიდად ჩატარება.

ხმის მიცემის მეორე დღეს, დანიშნულ დროს, უბნის საარჩევნო კომისიები (თუ უბანში წარმოებდა არჩევნები), საჯარო სხდომაზე ითვლიდნენ ხმებს. შედეგი

აღინიშნებოდა ცალკე ფურცელზე, რომელსაც ხელს აწერდნენ კომისიის თავმჯდომარე, წევრები და მაშინვე წარუდგენდნენ ქალაქის საარჩევნო კომისიას.

ქალაქის საარჩევნო კომისია მთელ საარჩევნო ოლქში არჩევნების მეორე დღეს (თუ ქალაქი საარჩევნო უბნებად არ იყო დანაწილებული) დათქმულ დროს საჯაროდ დაითვლიდა ხმებს მოსული ამომრჩევლების თანდასწრებით და შედეგს აღნიშნავდა ცალკე ფურცელზე, რომელსაც იქვე ხელს აწერდნენ კომისიის თავმჯდომარე და წევრები.

მთელ საარჩევნო ოლქში არჩეულ ხმოსანთა საერთო რიცხვი ნაწილდებოდა პროპორციულად სიათა შორის მიღებული ხმების შესაბამისად. თითოეული სიის ხმოსანთა ხვედრი რიცხვის გამოსარკვევად ასარჩევ ხმოსანთა რიცხვი უნდა გამრავლებულიყო თითოეული სიისათვის მიცემულ ხმათა საერთო რიცხვზე ცალ-ცალკე და გაყოფილიყო მთელ საარჩევნო ოლქში მიღებულ ხმათა რიცხვზე. მიღებული რიცხვი იძლეოდა ხმოსანთა რაოდენობას თითოეულ სიაზე. ხმოსნებად ირიცხებოდა სიიდან რიგის მიხედვით იმდენი, რამდენსაც აჩვენებდა მიღებული ციფრი. წილადების შემთხვევაზე კი გაწერილი იყო (სცა 1836/1/157:40-50).

აღსანიშნავია, რომ ძველი კანონით თბილისი იყოფოდა სამ საარჩევნო უბნად (მოგვიანებით შვიდ უბნად). თითოეული უბანი ირჩევდა საბჭოს მიერ დაწესებულ განსაზღვრულ რიცხვს ხმოსნებისას. ასეთი მოვლენა სრულიად ეწინააღმდეგებოდა საარჩევნო უფლების თანასწორობას. მაგალითად, თუ ყოველი საარჩევნო უბანი ერთი საარჩევნო უბანი ირჩევდა 8 ხმოსანს, თუ კანდიდატები ერთ საარჩევნო უბანზე მიიღებდნენ 200 ხმას, მეორე უბანზე 400, მაშასადამე, ორი ხმა პირველი საარჩევნო უბნისა უდრიდა ერთ ხმას მეორე უბნისას. თუ ორასი ხმა ირჩევდა 8 ხმოსანს, ოთხასს უნდა ამოერჩია 16, მაგრამ ასე არ ხდებოდა და ამით ირღვეოდა ხმების თანასწორობა. მოგვიანებით არჩევნები ხდებოდა ხმათა უბრალო უმრავლესობით, ე. ი. ვინც მეტ ხმას მიიღებდა ის იყო არჩეული, უმცირესობას კი საბჭოში ხმოსანი ვერ გაჰყავდა. ამგვარად, უმცირესობის ინტერესები არ იყო დაცული. ახალი დებულების ძალით კი ეს ასე აღარ იქნებოდა („ერთობა“1917:N76). თუ კანდიდატთა ერთ ან რამდენიმე სიაში

რიცხვი ამ კანდიდატებისა იქნებოდა ხმოსანთა რიცხვზე ნაკლები, ხმოსნად ამ შემთხვევაში ჩაირიცხებოდა ყველა დასახელებული კანდიდატი.

ახალი დებულებით პროპორციული არჩევანი განხორციელდებოდა შემდეგი წესით: ასარჩევ ხმოსანთა საერთო რიცხვი (მაგალითად, თბილისისათვის 120) უნდა გამრავლებულიყო იმ რიცხვზე, რამდენ ხმასაც მიიღებდა არჩევნებში მებრძოლი ესა თუ ის ჯგუფი. ამ გამრავლებიდან გამოსული რიცხვი უნდა გაყოფილიყო მთელ თბილისში მიცემულ ხმათა რაოდენობაზე, და მიღებული განსაზღვრავდა, რამდენი ადგილი ეკუთვნოდა ამა თუ იმ ჯგუფს. მაგალითად, თუ თბილისში არჩევნებში მონაწილეობას მიიღებდა 200 000 ამომრჩეველი, ხოლო არჩევნებში მონაწილეობდა ოთხი პარტია: (სოციალ-დემოკრატები, ესერები, დაშნაკები და კადეტები) ხმები შეიძლებოდა ასე განაწილებულიყო: სოციალ-დემოკრატები - 100 000 ხმა, ესერები - 40 000 ხმა, დაშნაკები - 40 000 ხმა, კადეტები - 20 000 ხმა. ამ შემთხვევაში ასი ათასი გამრავლდებოდა ას ოცზე და მიღებული რიცხვი გაიყოფოდა  $200\,000$  ( $100\,000 \times 120 = 120\,000\,000$ ;  $120\,000\,000 : 200\,000 = 60$ ) ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ თბილისის სათათბიროში სოციალ დემოკრატები მიიღებდნენ 60 ადგილს. იმავე წესით ესერები მიიღებდნენ 24 ადგილს ( $40\,000 \times 120 = 4\,800\,000$ ;  $4\,800\,000 : 200\,000 = 24$ ), ამდენივე ადგილს მიიღებდნენ დაშნაკები. ( $40\,000 \times 120 = 4\,800\,000$ ;  $4\,800\,000 : 200\,000 = 24$ ), ხოლო კადეტები მიიღებდნენ 12 ადგილს ( $20\,000 \times 120 = 2\,400\,000$ ;  $2\,400\,000 : 200\,000 = 12$ ) („ერთობა“1917:N76).

ხმების დათვლის პროცესში, როგორც უკვე აღინიშნა, წილადების საკითხიც კი იყო გათვლილი, როდესაც ხმების დათვლის შედეგად ერთი სრული ხმა არ გამოდიოდა („ერთობა“1917: N76).

როდესაც არჩეულ ხმოსანთა საერთო რიცხვი შედგებოდა და დაიწერებოდა სიები, საარჩევნო კომისია დანარჩენ პირთ, რომელნიც ირიცხებოდნენ სიებში, მაგრამ ვერ მოხვდებოდნენ ხმოსანთა რიცხვში, ჩანიშნავდა კანდიდატებად იმავე რიგით, როგორც ეწერენ სიაში.

საარჩევნო კომისიებში ამომრჩეველთაგან მოწვეული მდივნები აწარმოებდნენ საქმეს, რომელშიც დეტალურად გაიწერებოდა არჩევნების მიმდინარეობა.

ხმოსანთა არჩევნების თავისუფლებისა და სისწორის ხელის შეშლა კანონით ისჯებოდა.

არჩევნების დასრულების შემდეგ საარჩევნო კომისიები იხურებოდა და ყველა საბუთი ორი დღის განმავლობაში ეგზავნებოდა ადგილობრივი ადმინისტრაციის უმაღლეს წარმომადგენელს, რომელსაც შვიდი დღის ვადაში შეეძლო გაესაჩივრებინა არჩევნები ადმინისტრაციული სასამართლოს სათანადო ინსტანციაში. არჩევნებთან დაკავშირებით საჩივარი შეეძლო აღედრა მხოლოდ იმ პირს, რომელსაც ჰქონდა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება. პროტესტებსა და საჩივრებს ადმინისტრაციული სასამართლო განიხილავდა საჩივრის მიღებიდან შვიდი დღის განმავლობაში. თუ სასამართლო სცნობდა არჩევნების უკანონობას, გააუქმებდა არჩევნებს. სასამართლოს ამგვარი დადგენილების შემთხვევაში ქალაქის გამგეობა ერთი თვის განმავლობაში ჩაატარებდა ახალ არჩევნებს. ხოლო თუ სასამართლო ზოგიერთ ხმოსანს ჩათვლიდა უკანონოდ არჩეულად, ქალაქის გამგეობა ამ ხმოსნებს სიიდან ამოიღებდა, მათ მაგივრად სიაში შეიტანდა კანდიდატებს რიგის მიხედვით. თუმცა, შესაძლო იყო ერთი თვის განმავლობაში უზენაეს სასამართლოში განაჩენის გასაჩივრება (სცა 1836/1/157:40-50).

საარჩევნო პროცესის დასრულების შემდეგ, ქალაქის გამგეობა შეადგენდა ხმოსნების და კანდიდატების საბოლოო სიას და გამოაქვეყნებდა ოფიციალურ გაზეთში. შეიძლებოდა სიები გამოქვეყნებულიყო ქალაქის სათათბიროს მიერ დამტკიცებული სხვა წესით.

იმ დაწვრილებით მხარეს, რაც ვერ აისახებოდა დროებით წესებში, განმარტავდა შინაგან საქმეთა მინისტრი საგანგებო ბრძანებით. უზენაესი სასამართლოს მიერ ხმოსანთა არჩევნების გაუქმების შემთხვევაში ახალი არჩევნები დაინიშნებოდა მოცემული წესების შესაბამისად. ახლად არჩეული ხმოსნების მიერ

თანამდებობის დაკავებამდე ძველი ხმოსნები ასრულებდნენ მოვალეობას (სცა 1836/1/157:40-50).

არჩევნების დროებითი წესები, როგორც აღინიშნა, გამოირჩეოდა დემოკრატიულობით და განიხილებოდა, როგორც რევოლუციის ერთ-ერთი მონაპოვარი. მასში პირველად განხორციელდა საყოველთაო, თანასწორი, ფარული და პირდაპირი კენჭისყრის პრინციპი. დემოკრატიულმა საარჩევნო დებულებამ აღმოფხვრა რელიგიური, ნაციონალური, ქონებრივი, სქესობრივი ცენზით სათათბიროში მოხვედრის შესაძლებლობა, შემოიღეს პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემა, რომელიც ეფუძნებოდა პარტიული სიებით კენჭისყრას.

1917 წლის მაისში რუსეთის დროებითი მთავრობის შინაგან საქმეთა მინისტრმა ახალი ცირკულარი გამოსცა, რომელშიც იგი არჩევნების დაუყოვნებლივ ჩატარებას მოითხოვდა უკვე გამოქვეყნებული დროებითი წესების თანახმად. თბილისის თვითმმართველობის არჩევნებისათვის აქტიურად დაიწყო მზადება.

აღნიშნულთან დაკავშირებით 1917 წლის 8 მაისის თბილისის სათათბიროს სხდომაზე ქალაქის თავმა **ალექსანდრე ხატისოვმა** ქალაქის ხმოსნებს გააცნო ცირკულარი და გამგეობის დადგენილება: ვინაიდან არჩევნებში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ, როგორც მამულის პატრონნი, აგრეთვე მუშებიც და ჯარისკაცნიც, ამიტომ ყველა მათგანს მონაწილეობა უნდა მიეღო საარჩევნო სამზადისში, ხოლო ამისთვის საჭირო იყო წარმომადგენლები აერჩიათ ქალაქის სათათბიროდან, ქალაქის აღმასრულებელი კომიტეტიდან, მუშების საბჭოდან და სალდათთა დეპუტატთა საბჭოდან. ისინი ყოველივე საარჩევნო სამზადისს მოახდენდნენ და არჩევნებს გაუძღვებოდნენ („საქართველო“1917:N100). სათათბირომ, თანახმად გამგეობის წინადადებისა, თავის წარმომადგენლებად საარჩევნო კომისიაში ფარული კენჭისყრით აირჩია ხმოსნები: **ლ. ევანგულოვი, ს. გალსტიანი, ა. ბაბოვი** („საქართველო“1917:N100).

თბილისის სათათბიროს 1917 წლის 22 მაისის სხდომაზე, როდესაც განიხილავდნენ გამგეობის მოხსენებას ქალაქის ხმოსანთა არჩევნების ჩასატარებლად 50 ათასი მანეთის ასიგნაციის შესახებ, ხმოსანმა **გ. პ. მელიქოვ-კარაკოზოვმა** თავისი შემფოთება გამოხატა საამომრჩევლო კომიტეტის 20 ადამიანით დაკომპლექტების გამო. მისი აზრით ეს ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ დამტკიცებულ დროებით წესებს. არადა, სწორედ გარდამავალ ეტაპზე იყო მნიშვნელოვანი, არავითარი გადაცდომა არ მომხდარიყო დროებითი მთავრობის საქალაქო საკანონმდებლო ორგანიზაციის მხარდასაჭერად (სცა 192/4/120:147). ქალაქის თავის აზრით ეს არავითარ შემთხვევაში არ იქნებოდა დროებითი წესების უარყოფა, გამგეობა მკაცრად აკონტროლებდა სიების შედგენას და გამოქვეყნებას თავისი სახელითა და პასუხისმგებლობით. თუ გამგეობა სიების შედგენის დროს ითანამშრომლებდა ჯარისკაცთა და მუშათა საბჭოსა და აღმასკომის წარმომადგენლებთან, ეს არავითარ შემთხვევაში არ დაარღვევდა კანონიერებას, პირიქით, გაწეულ სამუშაოს გახდიდა უფრო ნაყოფიერსა და მართებულს (სცა 192/4/120:147-148).

1917 წლის 22 მაისის სხდომაზე დამტკიცდა გამგეობის მოხსენება და მოხდა ასიგნაცია 50 ათასი მანეთის გამგეობის განკარგულებაში ხმოსანთა არჩევნების საწარმოებლად (სცა 192/4/120:147-148). მოგვიანებით, 5 ივნისის სხდომაზე დამტკიცდა გამგეობის მოხსენება და დამატებით იმავე მიზნით გაიცა 40 ათასი მანეთი. ჯამში 90 ათასი მანეთი ხმოსანთა არჩევნების საწარმოებლად შეიტანეს ქალაქის დამატებით ხარჯთაღრიცხვაში (სცა 192/4/120:147-148).

თბილისის საქალაქო სათათბიროს არჩევნები 1917 წლის ივნისისათვის დაინიშნა. წინასაარჩევნო აგიტაციაში მონაწილეობდა თითქმის ყველა პოლიტიკური პარტია და ორგანიზაცია ბოლშევიკების გარდა. ისინი ხელისუფლების ორგანოდ მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატთა საბჭოს თვლიდნენ და თბილისის საქალაქო სათათბიროს არჩევნებს ბოიკოტი გამოუცხადეს (ბენდიანიშვილი 2001:196).

თბილისის ბურჟუაზიას არ უნდოდა დაეკარგა თვითმმართველობის ორგანოებში გაბატონებული მდგომარეობა და ამ მიზნით ძალისხმევასაც არ იშურებდა. რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობით და პრივილეგიებით განებივრებული ბურჟუაზიის ლიდერები ცდილობდნენ მორგებოდნენ ახალ წესებსაც. მათ ძველი ლოზუნგები ახლით შეცვალეს და ზოგიერთი მათგანი დემოკრატიაზე და მშრომელთა ინტერესების დაცვაზეც კი ალაპარაკდა („ერთობა“ 1917:N60).

განსაკუთრებით აქტიურობას იჩენდნენ სოციალ-დემოკრატები. გაზეთ „ერთობის“ ფურცლებზე მათ თავისი მუნიციპალური პროგრამა გამოაქვეყნეს, რომელიც შეიცავდა ეკონომიკურ, ფინანსურ და კულტურულ ასპექტებს. სოციალ-დემოკრატები მხარს უჭერდნენ საყოველთაო-საარჩევნო სისტემის დაწესებას, თვითმმართველობის დამოუკიდებლობას, მისთვის ქალაქის მილიციის დაქვემდებარებას, ყველა საქალაქო თანამდებობის დაკავებას არჩევის წესით, საქალაქო თვითმმართველობის აღჭურვას საკანონმდებლო ინიციატივით. სოციალ-დემოკრატებს მიზანშეწონილად მიაჩნდათ საქალაქო თვითმმართველობის ფინანსურ უფლებათა გაფართოება, არაპირდაპირი გადასახადების გაუქმება, შემოსავლისა და მემკვიდრეობით მიღებულ ქონებაზე გადასახადის დაწესება, საქალაქო თვითმმართველობის გათავისუფლება საერთო სახელმწიფოებრივ დაწესებულებათა შენახვისაგან. სოციალ-დემოკრატთა პლატფორმა ითვალისწინებდა საიჯარო სისტემის გაუქმებას, საზოგადოებრივი ხასიათის დაწესებულებათა, საწარმოთა მუნიციპალიზაციას, იმ ფაბრიკა-ქარხნების საქალაქო თვითმმართველობისათვის გადაცემას, რომელთაც არარენტაბელურობის მოტივით მფლობელები ხურავდნენ. თვითმმართველობას მიზნად უნდა დაესახა იაფფასიანი საცხოვრებელი ბინების აგება, ბინის ქირის რეგულირება, ვიწრო ქუჩა-შესახვევების გაფართოება, უფასო სწავლისა და მკურნალობის დაწესება, შრომის ბირჟების, მომრიგებელი კამერების მოწყობა, უმუშევრობისაგან მუშათა დაზღვევის

ორგანიზაცია, კოლექტიური ხელშეკრულებების და რვასაათიანი სამუშაო დღის დაკანონება („ერთობა“ 1917:N65).

პროგრამის დაპირებების მიუხედავად, სოციალ-დემოკრატებმა კარგად იცოდნენ თბილისის თვითმმართველობა რა მემკვიდრეობას იღებდა და რამდენად წარმოდგენელი იყო უმძიმეს სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებაში მათი საარჩევნო დაპირებების შესრულება. დაპირებებით ამომრჩეველზე ზემოქმედება სოციალ-დემოკრატების ნაცადი ხერხი იყო. ამ გზით ისინი ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მეტი ხმოსანი გაეყვანათ ქალაქის სათათბიროში.

თბილისის სათათბიროს 1917 წლის არჩევნების მიმდინარეობას აქტიურად აშუქებდა პრესა. თბილისში წინასაარჩევნო პროცესებს, ისევე როგორც შედეგებს, სათათბიროს სხდომებს, გამგეობის გადაწყვეტილებებს აშუქებდნენ ოზაკომის ოფიციალური ორგანო „Кавказское слово“, პოლიტიკურ-ლიტერატურული ორგანო გაზეთი „Кавказ“, ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების ყოველდღიური გაზეთი „საქართველო“. განსაკუთრებით აქტიური იყო სოციალ-დემოკრატების გაზეთი „ერთობა“. წინასაარჩევნო პროცესების ინტენსიურად გაშუქების პარალელურად, „ერთობა“ ეწეოდა ფართო აგიტაციას და მკვეთრად გამოხატავდა პოზიციას. გაზეთის რედაქცია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ადგილობრივი თვითმმართველობის სიძლიერეს, რამეთუ განახლებულ პირობებში იგი სახელმწიფოს დიდ დამხმარე ორგანოდ უნდა ქცეულიყო. მრავალი ფუნქცია, რომელსაც ამ დრომდე ცენტრალური ბიუროკრატიული ორგანო უმსგავსოდ ასრულებდა, თვითმმართველობას უნდა შეესრულებინა. სოციალ-დემოკრატების აზრით, სწორედ თვითმმართველობის მოვალეობას წარმოადგენდა ქალაქის საზოგადოებრივ ჰიგიენაზე ზრუნვა, საზოგადოებრივი შენობების აშენება, ტრანსპორტის ორგანიზება, არხებისა და კანალიზაციის გაყვანა, მუშათა ეკონომიურ მდგომარეობაზე, სწავლა-განათლებაზე ზრუნვა, ღარიბთა დახმარება და სხვ. სოციალ-დემოკრატები მიიჩნევდნენ, რომ თბილისის ძველ თვითმმართველობას

მოსახლეობისათვის არაფერი გაუკეთებია და თუ რაიმე გაუკეთებია, ისეთი უმნიშვნელო და უვარგისი, რომ მისი მოხსენებაც კი არ ღირდა („ერთობა“ 1917: N 44).

ქართველი სოციალ-დემოკრატები და მათი გაზეთი „ერთობა“ მოუწოდებდა მოქალაქეებს მაღალი შეგნებით მოკიდებოდნენ თბილისის თვითმმართველობის ისტორიაში საყოველთაო, თანასწორი და ფარული კენჭისყრის საფუძველზე პირველი არჩევნების ჩატარებას.

პარტიათა მოწოდებებმა, პრესის აქტიურობამ თავისი როლი შეასრულა და თბილისი და თბილისელები, როგორც არასდროს, დიდი ენთუზიაზმით შეუდგნენ წინასაარჩევნო მზადებას. ყველგან წინასაარჩევნო სამზადისი და აგიტაცია მიმდინარეობდა. გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „თბილისში კვირიდან ამომრჩეველთა აღწერა მოხდება, განა საეჭვოა, რომ პლუტოკრატია ძალღონეს და ფულს არ დაიშურებს, რომ საარჩევნო სიიდან დემოკრატია განდევნოს და შიგ თავისი მომხრენი გაიყვანოს. ხალხი ვალდებულია მთელი თავისი ძალღონით შეეცადოს პლუტოკრატიის ოინები ჩაფუშოს.“ („ერთობა“ 1917:N54). გაზეთ „საქართველოს“ რედაქცია განმარტავდა მოსახლეობის აღწერის მიზანს და მნიშვნელობას, აგრეთვე მოსახლეობას აცნობდა ახალი საარჩევნო დებულების ძირითად თეზისებს და აღნიშნავდა: „უწინ ქართველობა ყოველთვის მარცხდებოდა არჩევნებში, რადგან დიდ ქონებასთან დაკავშირებული საარჩევნო კანონი გასაქანს არ აძლევდა ნაკლებად შეძლებულ მოქალაქეს, წვრილ მესაკუთრე - სახლის პატრონთ, ბინისა და ოთახის დამქირავებელს ... ახალი კანონით ქალაქის თვითმმართველობის ბედი ხალხის, დემოკრატიის ხელში გადადის. ეს პირველი მაგალითია თბილისის ისტორიაში, რომ ხალხს ჩაბარდეს ქალაქის მეურნეობისა და განათლების საქმე.“ („საქართველო“ 1917: N111). არჩევნებისათვის მზადების პერიოდში გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „ამიერიდან ნახევარმილიონიანი ქალაქის ბედ-იღბალი დემოკრატიის ხელში გადადის. დემოკრატია, განურჩევლად სქესისა, უნდა გაუძღვეს ქალაქის საქმეებს. კარგად უნდა იცოდეთ, რომ გაბატონებული კლასები არავითარ საშუალებას არ დაერიდებიან, რომ თავიანთი პოზიციები შეინარჩუნონ, ისინი ამ პოზიციებს არას გზით, არასდროს არ

თმობდნენ. ასე ხდება დღესაც. ქალაქის საბჭოში გაბატონებული პლუტოკრატია და მის კუდში მოჩანჩალე ვიწრო ნაციონალისტური წრეები თავგამოდებით ცდილობენ შეინარჩუნონ თავიანთი ბატონობა.“ („ერთობა“ 1917:N57). „ერთობა“ ამომრჩევლებს აფრთხილებდა, რომ თუ ამომრჩეველთა სიების შედგენისას ყურადღებას არ გამოიჩენდნენ, მაშინ არჩევნებში „ქონებელთა“ კლასი გაიმარჯვებდა. დაბოლოს, „ერთობა“ მოწოდებით მიმართავდა ამომრჩევლებს: „ამხანაგებო და მოქალაქეო! გახსოვდეთ, რომ ახლა წყდება ქალაქის ბედი, გახსოვდეთ, რომ ახლანდელ საქალაქო არჩევნებს გავლენა ექნება მომავალ დამფუძნებელი კრების არჩევნებზე. არც ერთმა დემოკრატ-ამომრჩეველმა არ უნდა დაჰკარგოს თავისი ხმა. ელოდეთ სახლში აღმწერლებს. მზად გქონდეთ თქვენი საარჩევნო უფლების დამამტკიცებელი საბუთები. უკეთუ სახლში ცდა არ გეხერხებათ და საქმემ გარეთ გაგიწვიოთ, დაუტოვეთ სახლში ვინმეს საჭირო ცნობები. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება თქვენი საარჩევნო სიაში შეტანა, რითაც უზრუნველყოფილი იქნება საქალაქო არჩევნებში დემოკრატიის გამარჯვება.“ („ერთობა“ 1917:N57).

თბილისის სათათბიროს 1917 წლის 19 ივნისის სხდომაზე განიხილეს ამომრჩეველთა სიების საკითხი. სხდომის ჩანაწერიდან დგინდება: საარჩევნო სიების დაბეჭდვა თითქმის დასრულებული იყო და 23 ივნისიდან 27 ივნისამდე გამოქვეყნდებოდა; 28 ივნისიდან 2 ივლისის ჩათვლით განხილული იქნებოდა საჩივრები ამომრჩეველთა სიებთან დაკავშირებით; 3 ივლისიდან გამოცხადდებოდა გადაწყვეტილებები საჩივრებთან დაკავშირებით; 4 ივლისიდან 6 ივლისამდე საჩივრები შევიდოდა ადმინისტრაციულ სასამართლოში (სამხარეო სასამართლოს სამოქალაქო განყოფილება); 7 ივლისიდან 11 ივლისამდე საჩივრები განიხილებოდა სასამართლოს მიერ და სიები განახლდებოდა 12 ივლისისათვის; 20 ივლისს წარმოდგენილი იქნებოდა კანდიდატების სიები, 20 ივლისიდან 23 ივლისამდე ქალაქის თავი გაზეთის შესაბამისი დანართების მეშვეობით გამოაქვეყნებდა კანდიდატების სიებს (სცა 192/4/120:169).

1917 წლის 26 ივლისს უნდა დამთავრებულიყო საარჩევნო პაკეტების დარიგება. გაზეთი „საქართველო“ ახსენებდა მოსახლეობას, რომ ვისაც ბეჭედ დარტყმული კონვერტი და კრებაზე შესასვლელი ბილეთი არ მიეღო, დაუყოვნებლივ უნდა გამოცხადებულიყო გაზეთში გამოქვეყნებულ მისამართებზე („საქართველო“ 1917:N162).

1917 წლის 10 ივლისის სხდომაზე თბილისის სათათბიროს არჩევნების მსვლელობის შესახებ მოხსენებით გამოვიდა ქალაქის თავი ალექსანდრე ხატისოვი. იგი აღნიშნავდა, რომ არჩევნებთან დაკავშირებული სამუშაოები ნორმალურად მიმდინარეობდა, სიები გამოქვეყნებოდა 13 ივლისისთვის, სასამართლოში საარჩევნო სიებში გამოტოვების შესახებ შესული იყო სულ 70 საჩივარი, აქედან 40 საჩივარი საფუძველმოკლებული აღმოჩნდა. **ალექსანდრე ხატისოვმა** განაცხადა, რომ ამომრჩეველთა რაოდენობა 119-120 ათასი იყო. მათ შორის 20 ათასი სამხედრო (სცა 192/4/120:176).

**ალექსანდრე ხატისოვმა** იმავე სხდომაზე ისაუბრა მოსკოვში უკვე ჩატარებული არჩევნების შედეგებზე. მისი სიტყვით, არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 65%-მა. მოსკოვში ჩატარებული არჩევნების შედეგების მიხედვით, ალექსანდრე ხატისოვი ვარაუდობდა, რომ თბილისში არჩევნებში მონაწილეობას მიიღებდა დაახლოებით 80 ათასი ამომრჩეველი ანუ 700 ამომრჩეველი ამოირჩევდა ერთ ხმოსანს. არჩევნები ჩატარდებოდა. **ალექსანდრე ხატისოვმა** სხდომაზე ასევე განაცხადა, რომ თბილისის სათათბიროს არჩევნები გაიმართებოდა 1917 წლის 30 ივლისს, ახალი სათათბიროს პირველი სხდომა ჩატარდებოდა 7 აგვისტოს, ხოლო სათათბიროს ძველი შემადგენლობის ბოლო სხდომა - 24 ივლისს (სცა 192/4/120:176). მართლაც, ყველაფერი ამ თანმიმდევრობით განხორციელდა.

1917 წლის 10 ივლისის სხდომაზე ხმოსანმა **მ. ნ. ვესელოვზოროვმა** თავისი შიში გამოთქვა, რამეთუ ორ რუსულ ქალაქში არჩევნები ჩაუშლიათ იმ სამხედროებს და სამოქალაქო მოსახლეობას, რომლებიც საარჩევნო სიებში არ იყვნენ შეყვანილი.

სამხედროები ქალაქში სიების შედგენის შემდეგ ჩასულან. ხმოსანი აქვე სვამდა კითხვას: რამდენად იყო მოსალოდნელი თბილისში ახალი სამხედრო ნაწილების შემოსვლა? **ალექსანდრე ხატისოვმა** განაცხადა, რომ ახალ სამხედრო ნაწილებს ქალაქ თბილისში არ ელოდებოდნენ, ქალაქში იყვნენ მხოლოდ სამხედრო სასწავლებლების კურსდამთავრებულები და ის სამხედროები, რომლებიც მოგვიანებით დაბრუნდნენ ქალაქში. მათ განემარტათ, რომ კანონიერი ვადა სიებში შეტანისა, ამოწურული იყო, რასაც ისინი გაგებით მოეკიდნენ (**სცა 192/4/120:176**).

წესრიგის დასაცავად და ექსცესების თავიდან ასაცილებლად, თბილისის სათათბიროს არჩევნებთან დაკავშირებით ქალაქის საარჩევნო კომიტეტმა დაადგინა:

1. ამომრჩევლებს ნება ეძლეოდათ საარჩევნო ნომრები დაერიგებინათ, მაგრამ აკრძალული იყო ნომრის ჩადება საარჩევნო პაკეტში, დაწებება, მითუმეტეს დაწებებული პაკეტის გახსნა;
2. აკრძალული იყო რომელიმე პლაკატისა და მოწოდების აგლეჯა და იმ ადგილას სხვა პლაკატისა და მოწოდების გაკვრა;
3. იკრძალებოდა ცარიელი, ან დაწებებული პლაკატების ჩამორთმევა;
4. არჩევნების დღეს - 30 ივნისს. იკრძალებოდა ამომრჩეველთა გაჩერება და ბიულეტენის მიწოდება;
5. აგრეთვე აკრძალული იყო არჩევნების დღეს საარჩევნო სააგიტაციო სიტყვების წარმოთქმა საარჩევნო უბნებსა და ეზოებში (**სცა 192/4/120:176**).

ჯარისკაცთა დეპუტატების სამხედრო სექციამ გადაწყვიტა, არჩევნების დღეს საარჩევნო ყუთებთან წესრიგის დასაცავად დარაჯს დააყენებდა (**„საქართველო“ 1917:N163**).

თბილისში კვლავ პრობლემად რჩებოდა ეკონომიკური კრიზისი, განსაკუთრებით მძიმე იყო სასურსათო კრიზისი, რაც საერთო პირობებით: ომით, ინფლაციით, პორტების ჩაკეტვითა და სხვა მიზეზებით იყო განპირობებული. ამ საკითხს ეხება გაზეთი „ერთობა“: „ერთი საყურადღებო საკითხთაგანი, რომლის მოგვარებას უნდა მიჰყოს ხელი ახალმა საბჭომ - ეს ქალაქის მცხოვრებთა სასურსათო საგნებით უზრუნველყოფაა. საჭიროა, ხალხისათვის სურსათის მიწოდების საქმეს განაგებდეს ხალხისავე ნამდვილი წარმომადგენელი და არა მდიდართა ერთი მუქის

მიერ არჩეული პირები, როგორც ეს დღემდე იყო ... ქალაქის საბჭოს უფლება უნდა ჰქონდეს ადგილობრივ საჭიროებათა ფარგლებში თვითონ ანაწილებდეს ქალაქში შემოტანილ სასურსათო საგნებს. ქალაქის საბჭომ უნდა იზრუნოს, რათა სურსათი ქალაქში თანასწორად იქნას განაწილებული. არ უნდა ეძლეოდეს ერთს ბევრი, მეორეს ცოტა... ეცადეთ, რომ სოციალ-დემოკრატების უმრავლესობა იქნას არჩეული ქალაქის საბჭოში. მხოლოდ მაშინ შეეძლებათ მათ მთელი საქალაქო მეურნეობის ხელში აღება.“ („ერთობა“ 1917:N66).

ეკონომიკური კრიზისის მიუხედავად, ქალაქში გრანდიოზული წინასაარჩევნო მზადება იყო. ქალაქის სურათს კარგად გვიხატავს გაზეთი „ერთობა“ 1917 წლის ივლისის ნომერში: „ჭაღარა თფილისის ქუჩები და ეზოები არაჩვეულებრივ სანახაობას წარმოადგენდა. მთელი ქალაქი არაჩვეულებრივ მოძრაობაში იყო მთელი კვირის განმავლობაში. ქალაქში მოსულს თვალში ეცემოდა მისი უცნაური მორთულობა: პლაკატები და განცხადებები. ყველა პარტია, ყველა ჯგუფი ფერად-ფერადი დიდი განცხადებებით ამცნობდა მცხოვრებთ, რომ 30 ივლისისათვის დანიშნულია საქალაქო არჩევნები, ყველა პარტია ფერადი დიდი პლაკატებით ამცნობდა მცხოვრებთ თავის საარჩევნო ნომერს და მოუწოდებდა, მისთვის მიეცა ხმა. ასეთი პარტიები და ჯგუფები კი თორმეტი იყო. ყოველი მათგანი ყოველდღე ახალი ფორმის განცხადებებს და პლაკატებს ბეჭდავდნენ და აივსო ქალაქი ფერადი ქაღალდებით, ყველა სახლის კედელი, ბოძი, ტრამვაის ვაგონები, ყველა ავტომობილი, ეტლი და საერთოდ ყველაფერი, მორთული იყო პლაკატებით. „ქალაქი ემსგავსება ფერადი ქაღალდების მღელვარე ზღვას ... ქალაქში ყველა ფაციფუცშია. საარჩევნო ბიუროებში ხალხი ბუზივით ირევს: ვინ საარჩევნო ბარათს ეძებს და მიაქვს, ვინ ხმაურობს, პროტესტს აცხადებს, რომ სიაში გამორჩენილა, ვინ ამა თუ იმ ბიულეტენს კითხულობს ... ყველგან, საზოგადო საკრებულოებში, თეატრებში, მოედნებზე, ბაღებში და ქუჩებში კრებები და მიტინგებია, ყველგან პარტიათა შორის ხელჩართული ბრძოლაა... ფურცლებს აღარ არიგებენ, ისვრიან დასტა-დასტათ

მალა ხალხის თავზე, რაც იშლება ჰაერში და შემოდგომის ფოთლებით ფარფატებენ...” („ერთობა“ 1917:N110).

წინასაარჩევნო მზადება ქალაქში დიდ დღესასწაულს ჰგავდა. ყოველი პარტია ყოველდღიურად ახალ საშუალებას იგონებდა ყურადღების მისაპყრობად, არც ორიგინალურობა და სიახლე აკლდათ, მაგალითად, გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „ფედერალისტებს ორიგინალურობა გამოუჩენიათ, დროშებიან-პლაკატებიანი ეტლისათვის, რაშიდაც „დამა-კავალერიც“ სხედან, სამი ქართველი და უკრაინელი მხედარი გაუყოლებიათ და მაყურებელს ვორონცოვების ქუჩაში გავლის სურათს აგონებენ ... ქუჩაში მიდის დიდი საბარგო ავტომობილი, რომელზედაც აღმართულია უსახურავო თავდია ოთახი, რომლის კედლებზედაც დიდრონი ასოებით მოუწოდებენ, ხმა მიეცით პირველ ნომერსო; შიგნიდან სახელოსნოს მუშები სამხედრო მუსიკას უკრავენ. მოძრავი ოთახი ყველა მოხდენილ ადგილზე ჩერდება, უცდის ხალხის შეკრებას, რომ მოწოდებები გაავრცელოს, აგიტატორი ალაპარაკოს...” („ერთობა“ 1917:N110). წერილის ავტორი იხსენებს 1911 წელს: „მაშინ ვერც კი მოვასწართ გამოქვეყნება სახმოსნო სიისა, პროვოკატორების მეშვეობით ის უმაღაიგეს და მოხსნეს ამხანაგები: აკაკი ჩხენკელი, გოგუა, სხვები და გაგზავნეს როსტოვში, დაგვფანტეს იქეთ აქეთ. მაგონდება 1912 წელიც, მეოთხე დუმის არჩევნები! დღეში ორჯერ ვიცვლიდით სახეს, ტანისამოსს... მაგრამ ბოლოს მაინც ჩავვარდით ბევრი.“ („ერთობა“ 1917:N110).

1917 წლის 30 ივნისის ნომერში თბილისში არჩევნების წინა დღეს გვიხატავს გაზეთი „Кавказское слово“: „სხვადასხვა პარტიის წარმომადგენლები თავდაუზოგავად იდგნენ ქუჩებში და აგიტაციას ეწეოდნენ. ისინი გამუდმებით ამ არჩევნების დიდ მნიშვნელობას ახსენებდნენ საზოგადოებას. ფანჯრებში ანათებდნენ ტრანსფარანტებს სიის ნომრებით, თბილისელი ამომრჩევლები ქუჩაში გულზე დამაგრებული წარწერით სეირნობენ: „მე ვირჩევ N სიას.“ („Кавказское слово“ 1917:N6).

თბილისის თვითმმართველობის ხმოსანთა არჩევნებში დემოკრატიული ძალის გამარჯვების მნიშვნელობაზე გამუდმებით ამახვილებს ყურადღებას გაზეთი „ერთობა“: „ქალაქის არჩევნები ამ თავისუფლების დროს არის გენერალური რეპეტიცია დამფუძნებელი კრების არჩევნებისთვის. რამეთუ მთელი ტექნიკა, მზადება არჩევნებისთვის, შედგენა, გასწორება და დამატება საარჩევნო ბარათებისა, მათი გასინჯვა იქნება ქალაქის თვითმმართველობის საქმე.“ („ერთობა“ 1917:N99).

დიდი ძალისხმევისა და წინასაარჩევნო დაპირებების მიუხედავად, ყველამ კარგად იცოდა, რა მემკვიდრეობას მიიღებდა ახლად არჩეული თბილისის სათათბირო ძველი სათათბიროსაგან. რამდენად წარმოდგენელი იყო ამ დაპირებების შესრულება. მაგრამ ყველა აღიარებდა ადგილობრივი თვითმმართველობის სოციალ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მნიშვნელობას.

1917 წლის 24 ივლისს **ალექსანდრე ხატისოვის** თავმჯდომარეობით გაიმართა თბილისის ძველი სათათბიროს ბოლო სხდომა, რომელზეც ხმოსნებმა მოისმინეს ქალაქის თავის მოხსენება ახალი სათათბიროსთვის მასალების მომზადების შესახებ. სათათბირომ დაადგინა: მხარდაჭერა და მზადყოფნა გამოეხატათ რუსეთის დროებითი მთავრობისათვის და ეფექტურად გაეტარებინათ მის მიერ გამოცემული განკარგულებები პრაქტიკაში. სწორედ ამ სხდომაზე პირველად გაეცნენ ქალაქის ხმოსნები 1917 წლის 9 ივნისს საქალაქო საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში შესულ ცვლილებებს. სათათბირო სხდომის დახურვამ ლირიულ ტონალობაში ჩაიარა, იხსენებდნენ წარსულს, საუბრობდნენ ტრადიციებზე. ხმოსანი **ვესელოვზოროვი** აღნიშნავდა, მიუხედავად იმისა, რომ „რუსეთის ქალაქების სათათბიროებს, მართალია, თავისი მინუსები ჰქონდათ: 1. ამომრჩეველთა წრის სივიწროვე; 2. ადმინისტრაციული წნეხის გამო გამოწვეული უთანასწორობა; 3. ფინანსური უფლებების არქონა, მაგრამ ამ სურათის ფონზეც კი თბილისის სათათბირო გამოირჩეოდა თავისი პროგრესული შემადგენლობით, საქალაქო მეურნეობის განვითარებით და სხვა. ხმოსნობის 20 წლის მანძილზე თავად ვერ იხსენებდა შემთხვევას, რომ საქალაქო მოსამსახურეს ბოროტად გამოეყენებინა

თავისი მდგომარეობა. ადმინისტრაციის მითითებების მიუხედავად ხმოსნები ყოველთვის ქალაქის სათათბიროს ღირსებას ვიცავდითო.“ (სცა 192/4/120:183-188).

სხდომაზე ახალი ხმოსნების შესახებ მსჯელობდნენ სიების შემადგენლობის მიხედვით, აღნიშნავდნენ, რომ უმრავლესობა ძლიერი პოლიტიკური პარტიების წევრები და პარტიების ლიდერები იყვნენ, რის საფუძველზეც ისინი ვარაუდობდნენ, რომ სათათბიროს საქმიანობა პოლიტიკური ელფერით წარიმართებოდა. მართალია, პარალელურად იმასაც აღიარებდნენ, რომ მძიმე მემკვიდრეობას ტოვებდნენ, მიესალმებოდნენ ახალ სათათბიროს და იმედოვნებდნენ, რომ მშვიდ გარემოში გადასცემდნენ ქალაქის მართვის სადავეებს (სცა 192/4/120:187).

თბილისის სათათბიროს არჩევნები 1917 წლის 30 ივლისს ჩატარდა. 1917 წლის არჩევნებში სოციალ-დემოკრატებმა, მართალია ადრინდელზე გაცილებით მეტი ხმები მიიღეს, მაგრამ ხმების უმრავლესობა მაინც ბურჟუაზიას დარჩა. თბილისის ახალ სათათბიროში ჩამოყალიბდა სამი ძირითადი ფრაქცია - სოციალ-დემოკრატების, დაშნაკების და ესერების. ისინი გაბატონდნენ საქალაქო გამგეობაშიც (ბენდიანიშვილი 2001:197).

ფრაქციებს შორის, რათქმაუნდა, გარკვეული წინააღმდეგობა არსებობდა, მაგრამ ერთი წლის განმავლობაში წინააღმდეგობა მტრობასა და შუღლში არ გადაზრდილა. საქალაქო სათათბიროში ხერხდებოდა სხვადასხვა საჭირობოროტო საკითხის განხილვა და გადაწყვეტილების მიღება. ფრაქციების ასეთი მუშაობა ასე თუ ისე გრძელდებოდა ოზაკომის, ამიერკავკასიის კომისარიატის და ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის პერიოდში (1917 წლის ივლისი-მაისი). საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (1918 წლის 26 მაისი) თბილისის სათათბიროში დაპირისპირებებს საზღვარი არ ჰქონდა. არცერთი კარდინალური საკითხის გადაწყვეტა არ ხერხდებოდა, სათათბიროს სხდომები უერთიერთდაპირისპირებების ასპარეზად გადაიქცა.

თბილისის სათათბიროს პირველი სხდომა 1917 წლის 7 აგვისტოს ჩატარდა. სხდომა დაემთხვა რუსეთის შრომის მინისტრის მ.ი. სკობელევის სტუმრობას თბილისში. ქალაქი ამდღეულ განწყობაზე იყო. ქუჩებში სადგურიდან მთავრობის სასახლემდე სამხედროები იდგნენ. ფრიალებდა დროშები, იმართებოდა მანიფესტაციები. სალამოსთვის ერევანსკის მოედანზე მოეწყო მრავალათასიანი მიტინგი, სადაც სიტყვით გამოდიოდნენ პირველი დემოკრატიული თბილისის სათათბიროს ხმოსნები. სხდომა სალამოს 8 საათსა 35 წუთზე **ალექსანდრე ხატისოვმა** გახსნა. ქალაქის საბჭოს შენობა საზოგადოებით გადაჭედილი იყო. შენობაში დაიშვებოდნენ მხოლოდ წინასწარ გაცემული მოსაწვევებით. პრესისათვის განკუთვნილი ყველა ადგილი დაკავებული იყო. განახლებული, რეკონსტრუქციაჩატარებული სათათბიროს დარბაზი კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებდა (სცა 192/4/120:189). აღსანიშნავია, რომ ახალი მოწვევის სათათბიროს პირველ სხდომამდე სათათბიროს დარბაზს, ადგილების გაზრდის და სათადარიგო გასასვლელის მოწყობის მიზნით, ჩაუტარდა კაპიტალური რემონტი. ჩატარებული სამუშაოები ქალაქს 5.000 მანეთი დაუჯდა (სცა 192/4/120:157).

„საქალაქო სახლი“, როგორც მას თბილისელები ეძახდნენ, XIX საუკუნეში აშენდა. თავდაპირველად შენობა იყო ორსართულიანი, ცენტრში ორიარუსიანი კოშკით. შენობის წინ მოედანზე ხანძარსაწინააღმდეგო მიზნით აუზი იყო, რომელსაც წყალი მდინარე წავკისის წყლიდან მიეწოდებოდა. 1879 წელს „საქალაქო სახლის“ შენობაში განთავსებული იყო საქალაქო პოლიციის განყოფილება, ხოლო მეორე სართულზე - სხვა სამსახურებთან ერთად ქალაქის მთავარი პოლიცმეისტერის კანცელარია. 1875 წლიდან შენობაში მუშაობას იწყებს საქალაქო სათათბირო, რომელმაც დააყენა საკითხი შენობის თავისი საჭიროების მიზნით გამოყენების შესახებ. **დიმიტრი ყიფიანის** ქალაქის თავად ყოფნის პერიოდში ეს საკითხი განსაკუთრებულად აქტუალური გახდა. შეიქმნა სპეციალური კომისია ახალი „საქალაქო სახლის“ მშენებლობის შესაძლებლობების მოძიების მიზნით. 1878 წლის ბოლოს სათათბიროში მოისმინეს კომისიის მოხსენება შენობის რეკონსტრუქციის

შესახებ და დაადგინეს, გამოეცხადებინათ კონკურსი სათათბიროს ახალი შენობის პროექტის შესადგენად. 1881 წელს სათათბიროს დავალებით **ა.ოზეროვმა** შეადგინა საქალაქო სახლის რეკონსტრუქციის პროექტი მესამე სართულის დაშენებით. 1886 წელს შენობის რეკონსტრუქციის დროს აშენდა ქალაქის სათათბირო დარბაზი, რომლის გაფორმებისას გამოყენებული იყო ქართული ეროვნული მოტივები. რეკონსტრუქციამ შენობას განსაკუთრებული არქიტექტურული ღირებულება მიანიჭა. თუმცა ამის შემდეგაც განხორციელდა რამდენიმე ცვლილება. 1910 წელს არქიტექტორ **კ. ნ. ტატიშჩევის** პროექტით შენობას დააშენდა მესამე სართული მარჯვენა მხარეს და მიაშენდა სამსართულიანი კორპუსი მაშინდელი განის (ახლანდელი გალაკტიონ ტაბიძის) ქუჩის მხრიდან, ხოლო 1912 წელს მიშენება განხორციელდა მაშინდელი ველიამინოვის (ახლანდელი შალვა დადიანის) ქუჩის მხრიდან (სცა 192/1/340:2-11).

1917 წლის 7 აგვისტოს თბილისის სათათბიროს სხდომაზე **ალექსანდრე ხატისოვმა** დამსწრე საზოგადოებას 30 ივლისის არჩევნების შედეგები გააცნო. მისი მოხსენებიდან ირკვევა, რომ თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება 148.942 ადამიანს ჰქონდა. მათგან 87 საამომრჩევლო უბანზე ხმა მიუცია 92.677 ადამიანს, ანუ საერთო რაოდენობის 61,4 %, რაც ზაფხულის პერიოდის გათვალისწინებით მაღალი იყო. სათათბიროს 120 ხმოსანი დაკომპლექტდა 9 პარტიისა და გუნდის წარმომადგენლებით, კონკრეტულად კი ხმოსნები ასე განაწილდნენ: სოციალ-დემოკრატი მენშევიკები - 50; დაშნაკები - 24; სოციალისტ-რევოლუციონერები - 20; სოციალ-დემოკრატი ბოლშევიკები - 7; სოციალისტ-ფედერალისტთა ბლოკი - 4; უკრაინული ორგანიზაცია - 4, ქრისტიან-დემოკრატები - 7; ეროვნულ-დემოკრატები - 4; ევროპული ორგანიზაცია - 1; მუსლიმანური ორგანიზაცია - 3; ყოველ ამორჩეულ ხმოსანზე მოდიოდა 772 ამომრჩევლის ხმა. ძველი შემადგენლობის 76 ხმოსნიდან ახალ სათათბიროში 21 ხმოსანი მოხვდა (სცა 192/4/120:189-190).

ალექსანდრე ხატისოვმა ქალაქის საჭიროებები შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა: ფინანსური და სასურსათო კრიზისი, ქალაქის უსაფრთხოება და მილიციის ორგანიზაცია, ჯანდაცვა, ტრანსპორტი, წყალმომარაგება, 1918 წლის ხარჯთაღრიცხვის შედგენა. ახალი კანონის შესაბამისად ასარჩევი იყო სათათბიროს პრეზიდიუმი და გამგეობის შემადგენლობა (სცა 192/4/120:190).

1917 წლის 7 აგვისტოს სხდომაზე დეკლარაციები წარმოადგინეს: სოციალ-დემოკრატებმა (ხმოსანი ევგენი გეგეჭკორი), დაშნაკებმა (ხმოსანი კარჩიკიანი), სოციალ-დემოკრატმა ბოლშევიკებმა (ხმოსანი მიხეილ ცხაკაია), სოციალისტ-რევოლუციონერებმა (ხმოსანი ლევან ნათაძე), ქრისტიან-დემოკრატებმა (ხმოსანი მიხეილ სემიონოვი); ეროვნულ-დემოკრატებმა (ხმოსანი გიორგი გვაზავა). წარმოდგენილ დეკლარაციებს წინასაარჩევნო კამპანიიდან გამოყოლილი დიდი ენთუზიაზმის ელფერი დაჰკრავდა. თითქოს ისინი რეალურად ვერ აცნობიერებდნენ, თუ რა მძიმე მემკვიდრეობასა და ფინანსურ შესაძლებლობებს იბარებდნენ (სცა 192/4/190:205).

1917 წლის 7 აგვისტოს თბილისის სათათბიროს თავმჯდომარედ ერთი წლის ვადით აირჩიეს სოციალ-დემოკრატი მენშევიკი ევგენი პეტრეს ძე გეგეჭკორი. ალექსანდრე ხატისოვმა თავმჯდომარის კანდიდატურის კენჭისყრამდე წაიკითხა ახალი საქალაქო დებულების ის მუხლები, რომლებიც ეხებოდა სათათბიროს თავმჯდომარეს და მის პასუხისმგებლობას (სცა 192/4/120:202-203).

1917 წლის 10 აგვისტოს სხდომაზე დამტკიცდა გამგეობის შემადგენლობა: ქალაქის თავი, მისი ორი ამხანაგი (მოადგილე) და გამგეობის 8 წევრი. ქალაქის თავად მოქმედი საკრებულოს უფლებამოსილების ამოწურვამდე აირჩიეს ნიკოლოზ ზურაბის ძე ელიავა. ქალაქის თავის ამხანაგებად მიხეილ სმირონოვი და ლევან ნათაძე. გამგეობის წევრებად გიორგი კონიევი, პირუმოვი (სცა 192/4/120:209-213).

1917 წელს არჩეული თბილისის სათათბიროს ხმოსნები იყვნენ: რაჟდენ არსენიძე, ნიკოლაი ბერეზოვი, ევგენი გეგეჭკორი, გიორგი გვაზავა, კონსტანტინე გვარჯალაძე, დიმიტრი დონსკი, გიორგი ერაძე, ალექსანდრე ლომთათიძე, გიორგი

ლასხიშვილი, სერგეი მინასიანი, გერასიმ მახარაძე, კონსტანტინე მესხი, ლევან ნათაძე, გიორგი ნათაძე, ნოე ჟორდანიას, ნოე რამიშვილი, მელიტონ რუსია, მიხეილ სმირნოვი, კონსტანტინე კანდელაკი, გერონტი ქიქოძე, დანიელ შავერდიანი, აკაკი ჩხენკელი, გიორგი ჩხეიძე, ალექსანდრე ხუდადოვი, ალექსანდრე ხატისოვი, გიორგი ხატისოვი, ნოე ხომერიკი, მიხეილ ცხაკაია და სხვები.

გამგეობაში კი მოღვაწეობდნენ: დიმიტრი პოპოვი, გიორგი კონიევი, იოსებ ბესელიძე, გიორგი თედიაშვილი, ბორის ბროდსკი, ილია ბადრიძე, ნიკოლოზ ელიავა, ალექსანდრე კალიუჟნი, ვასილ ხახანაშვილი, ალექსანდრე ოგანეზოვი და სხვები.

1917 წლის 11 აგვისტოს სხდომაზე დამტკიცდა თბილისის სათათბიროს შემდეგი კომისიები:

1. სასწავლო კომისია - 20 კაცის შემადგენლობით;
2. საორგანიზაციო კომისია - 14 კაცის შემადგენლობით;
3. კ. ი. ზუბალოვის სახალხო სახლის ხელმძღვანელობის მიზნით შექმნილი კომისია - 2 კაცის შემადგენლობით;
4. ნ. ი. ზუბალოვის უპოვართა სახლის ხელმძღვანელობის მიზნით შექმნილი კომისია - 5 კაცის შემადგენლობით;
5. ტყე-პარკების კომისია - 9 კაცის შემადგენლობით;
6. შემფასებელი უწყებების შემამოწმებელი კომისია - 4 კაცის შემადგენლობით;
7. საბინაო კომისია - 13 კაცის შემადგენლობით;
8. ქალაქის სათათბიროში შემოსული საჩივრების განხილვის კომისია - 5 კაცის შემადგენლობით;
9. სარევიზიო კომისია - 15 კაცის შემადგენლობით;
10. ქალაქის ლომბარდის სარევიზიო კომისია - 3 კაცის შემადგენლობით;
11. ტექნიკური კომისია, რომელშიც შევიდოდა ტექნიკური განათლების მქონე ყველა ხმოსანი;

12. ტრამვაის კომისია - 11 კაცის შემადგენლობით;
13. წყალმომარაგების კომისია - 11 კაცის შემადგენლობით;
14. ბალნეოლოგიური კომისია - 11 კაცის შემადგენლობით;
15. სახალხო ჯანდაცვის კომისია, რომელშიც შევიდოდა სამედიცინო განათლების მქონე ყველა ხმოსანი;
16. სასურსათო კომისია - 17 კაცის შემადგენლობით;
17. მიწის კომისია - 13 კაცის შემადგენლობით;
18. იურიდიული კომისია - 11 კაცის შემადგენლობით;
19. დავალიანებების ამკრეფი კომისია - 5 კაცის შემადგენლობით;
20. საპენსიო და შემწეობების კომისია - 9 კაცის შემადგენლობით;
21. შრომის კომისია - 13 კაცის შემადგენლობით;
22. ჯარის დემობილიზაციის კომისია - 15 კაცის შემადგენლობით;
23. შტატების გადახედვისა და განახლების კომისია - 15 კაცის შემადგენლობით (სცა 192/4/120:222-224).

1917 წლის 11 აგვისტოს სხდომაზე აირჩიეს გამგეობის კიდევ ორი წევრი: იოსებ ბესელიძე და მ. ნ. სუხოვი, ასევე გამგეობის მდივანი ვასილ ხახანაშვილი (სცა 192/4/120:224-228). მოგვიანებით აირჩიეს სამილიციო კომისია - 5 კაცის შემადგენლობით (სცა 192/5/146:275).

საჭიროებებიდან გამომდინარე სათათბიროში ირჩეოდა სხვადასხვა კომისია. მაგალითად, 1917 წლის ბოლოს აირჩიეს კომისია დამფუძნებელი კრების არჩევნებისათვის - 15 კაცის შემადგენლობით (სცა 192/4/120:319), ხოლო 1918 წლის ბოლოს - სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნებისათვის განსაკუთრებული კომისია და სხვ. (სცა 192/4/125:311).

1917 წლის 18 დეკემბრის სხდომაზე ევგენი გეგეჭკორის მაგივრად, მისი თავმჯდომარეობის ვადით აირჩიეს ალექსანდრე ლომთათიძე (სცა 192/4/120:425).

1918 წლის 12 მარტის სხდომაზე თბილისის სათათბიროს თავმჯდომარე - ალექსანდრე ლომთათიძემ განაცხადა, რომ სათათბიროს კომისიები

არადამაკმაყოფილებლად მუშაობდნენ. **ალექსანდრე ლომთათიძემ** აღნიშნა, რომ შვიდი თვე იყო გასული მას შემდეგ, რაც კომისიები აირჩიეს. მიუხედავად ამისა, კომისიების ნაწილი არც კი შეკრებილა. ქალაქის სათათბიროს პრეზიდიუმს დაევალა სათათბიროს კომისიათა თავმჯდომარეების მოხსენებების საფუძველზე ანგარიში მოემზადებინა სათათბიროში განსახილველად (სცა 192/4/125:84). მიუხედავად ამისა საბჭოს პრეზიდიუმის მიერ 1918 წლის 19 მარტს დაგეგმილ კომისიათა თავმჯდომარეების სხდომაზე, ხმოსნები არ გამოცხადებულან, რის გამოც სხდომა ჩაიშალა (სცა 192/4/125:115).

1918 წლის 20 მაისის სხდომაზე **ალექსანდრე ლომთათიძის** მოხსენებიდან ჩანს, რომ დავალების მიუხედავად მხოლოდ 10 კომისიას წარუდგენია მუშაობის შესახებ ანგარიში (სცა 192/4/125:163-164). ყოველივე ეს გამოწვეული იყო სათათბიროს ხმოსანთა შემადგენლობაში ხშირი ცვლილებებით და შიდა დაპირისპირებებით. საბოლოოდ, გადაწყდა გადარჩეულიყო შემდეგ კომისიათა შემადგენლობა: ტყე-პარკების, კეთილმოწყობის, ტრამვაის, წყალმომარაგების, ბალნეოლოგიური, სახალხო ჯანდაცვის, სასურსათო, პენსიისა და შემწეობების, შტატების გადახედვისა და განახლების, სალიკვიდაციო, საზოგადოებრივი შრომის ორგანიზების, საბჭოში შესული საჩივრებისა და შექმნილი დავალიანების. დამატებით აირჩიეს წევრები ტექნიკურ და საბიუჯეტო-საფინანსო კომისიებში, გაუქმდა ჯარების დემობილიზაციის კომისია (სცა 192/4/125:201).

ქალაქის სათათბიროში არსებობდა ქალაქის მდივნის და მისი ზედამხედველობის ქვეშ მომუშავე კანცელარია. ქალაქის მდივანი ხმოსნებს სპეციალური უწყებებით ატყობინებდა სხდომის ჩატარების დროს, რომელსაც დართული ჰქონდა განსახილველი საკითხების სია. ეს სიები ხმოსნებს გადაეცემოდათ მინიმუმ სამი დღით ადრე. სხდომაზე განსახილველი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და რთული მოხსენებები იბეჭდებოდა ბროშურების სახით და სხდომამდე ერთი კვირით ადრე ეგზავნებოდათ ხმოსნებს. სხდომაზე განსახილველ საკითხებთან დაკავშირებული მოხსენებები, ქალაქის თავის

წინადადებები აღნიშნულ საკითხებზე, მთავრობის დადგენილებები, მოქალაქეების თხოვნები და საჩივრები პირდაპირ ბარდებოდა ქალაქის მდივანს, რომელიც აწარმოებდა აღნიშნული პროცედურისთვის საგანგებო რეესტრს. სათათბიროს მიერ კონკრეტულ საკითხზე გამოტანილი გადაწყვეტილებების შემდეგ, საქალაქო მმართველობის წევრებს გადაეცემოდათ შესაბამისი საქმეები. ქალაქის სათათბიროში იწარმოებოდა ჟურნალი, რომელიც სამი განყოფილებისაგან შედგებოდა: პირველ განყოფილებაში შეტანილი იყო განსახილველი საქმეების მოკლე შინაარსი; მეორე განყოფილებაში შედიოდა ჩატარებული მსჯელობის ოქმი; და მესამეში სათათბიროს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები. სათათბიროს ჟურნალს ხელმოწერებით ამტკიცებდნენ თავმჯდომარე, ხმოსნები და მდივნები. წლის ბოლოს სათათბიროს ჟურნალები იკინძებოდა. ქალაქის სათათბიროს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების ასლები შესასრულებლად გადაეცემოდა საქალაქო მმართველობას (სცა 192/4/144:1-10).

საქალაქო მმართველობის პირველი კანცელარია შედგებოდა 8 სამტატო ერთეულისაგან: საქმისმწარმოებელი, მისი თანაშემწე, რეგისტრატორი, გადამწერი და მისი 4 თანაშემწე. ამ განყოფილებაში წარმოებდა შემოსული და გასული დოკუმენტების (საქმეების) სარეგისტრაციო ჟურნალები და ალფაბეტები. 1917 წელს შესული დოკუმენტების რაოდენობა შეადგენდა 7357-ს, გასული - 3349-ს. მხოლოდ 1918 წლის იანვრის თვეში შესული დოკუმენტების რაოდენობა შეადგენდა 498-ს, ხოლო გასულის - 215-ს. თუმცა ეს ციფრები სრულად არ ასახავს განყოფილების მიერ ჩატარებული სამუშაოს მოცულობას, ვინაიდან დოკუმენტების წარმოება მოითხოვდა მასალების წინასწარ შეგროვებას, ცნობების გამოთხოვას ისე, რომ შესული და გასული დოკუმენტების სააღრიცხვო ჟურნალებში ახალი ნუმერაციით ჩანაწერები კი არ შეეტანათ, არამედ შესული დოკუმენტების ჟურნალში ყოფილიყო მხოლოდ აღნიშვნა, ცნობების გამოთხოვა-მიღების შესახებ (სცა 192/5/146:4-5).

1918 წლის 15 იანვარს ქალაქის სათათბიროს სხდომაზე დამტკიცდა ქალაქის გამგეობასთან არსებული კონტროლის დებულება. კონტროლის დაარსება მიზნად

ისახავდა ქალაქის გამგეობაში მატერიალური საშუალებების ხარჯვის და ქონების დაცვის უზრუნველყოფას. ქალაქის კონტროლის სამსახურის ფუნქციებში შედიოდა ქალაქის შემოსავლების რეგულირება, დროული მიწოდება, გამგეობის, დაქვემდებარებული სამსახურების და პირების ადმინისტრაციულ-სამეურნეო საქმიანობაზე ზოგადი ზედამხედველობა. კონტროლი შედიოდა გამგეობის მმართველობის სფეროში და უშუალოდ ექვემდებარებოდა ქალაქის თავს. კონტროლს ხელმძღვანელობდა მთავარი კონტროლიორი, მას ექვემდებარებოდა კონტროლიორთა ჯგუფი, რომელსაც ამტკიცებდა ქალაქის საბჭო. კონტროლიორს ჰყავდა სამი თანაშემწე: ადმინისტრაციულ-სამეურნეო დარგში, ტექნიკურ დარგში, ფარმაცევტულ დარგში (სცა 192/5/243:34-36).

მთავარ კონტროლიორს გამგეობის მიერ შერჩეულ კანდიდატთაგან ირჩევდა ქალაქის სათათბირო. კონტროლი ხელმძღვანელობდა სათათბიროს მიერ დამტკიცებული ინსტრუქციით. თავისი კომპეტენციის ფარგლებში კონტროლი მონაწილეობდა კომისიის სხდომებში, აგრეთვე გამგეობის სხდომებში სათათბირო ხმის უფლებით. კონტროლიორი თავისი საქმიანობის შესახებ ყოველთვიურ ანგარიშს აბარებდა ქალაქის გამგეობას. ყოველწლიურად ქალაქის გამგეობაში წარადგენდა თავის ანგარიშს ქალაქის ადმინისტრაციულ-სამეურნეო მდგომარეობის შესახებ (სცა 192/5/243:34-36).

საარჩევნო კამპანიის დროს დიდი დაპირებების მიუხედავად რეალობა ძალზე რთული იყო. ქალაქს დიდ ტვირთად აწევბოდა ახალი დებულების შესაბამისად დაკისრებული ვალდებულებები. მუნიციპალიტეტის უფლება-კომპეტენცია საგრძნობლად გაფართოვდა. მის უწყებაში გადავიდა ადგილობრივი ადმინისტრაცია, მილიცია, ყველა ადგილობრივი მასშტაბის სამეურნეო საქმე, მათ შორის სასურსათო საქმეც. მაგრამ ეკონომიკური კრიზისის პირობებში თვითმმართველობას უჭირდა ამ გაზრდილ მოვალეობათა შესრულება. მართალია, მას გაეზარდა უფლებამოსილება და სამოქმედო ასპარეზი, მაგრამ არა ფინანსური კუთხით. საყოველთაო კრიზისის ფონზე სულ უფრო მეტად მწვავედებოდა

სასურსათო კრიზისი. მძიმე სოციალური ფონი, მოშლილი საქალაქო მეურნეობის ყველა სფერო, საბინაო კრიზისი. ქალაქში სამხედრო ძალების დაბინავებით შექმნილი პრობლემები, ეპიდემიები ძალზე ართულებდა თვითმმართველობის მოღვაწეობას.

ამ სირთულეების მიუხედავად ქალაქის ხელმძღვანელები დიდი ენთუზიაზმით შეუდგნენ მოღვაწეობას და პირველ ეტაპზე მაინც მოახერხეს პირობების გაუმჯობესების მიზნით გარკვეული ღონისძიებების გატარება, მაგრამ საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ (1918 წლის 26 მაისი) სათათბირო ფაქტობრივად პარალიზებული გახდა, რადგან ურთიერთშუღლი ხმოსანთა შორის იმდენად დიდი იყო, რომ ისინი ვერც ერთ საკითხზე ვერ ახერხებდნენ შეთანხმებას და უსაზღვროდ დროში გაწელილ სხდომებზე მხოლოდ ურთიერთშეურაცხყოფასა და საქმის გარჩევას უნდებოდნენ.

ყოველივე აღნიშნულის მიუხედავად, ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ თბილისს, ისევე როგორც რამდენიმე სხვა ქალაქს (ქუთაისს, ფოთს, ბათუმს, ახალციხეს, გორს), თვითმართვის საკმაო გამოცდილება გააჩნდათ და ისინი ახალ პირობებშიც ინერციით აგრძელებდნენ პრაქტიკულ საქმიანობას. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ეკონომიკური სირთულეების, გარდამავალი პერიოდის მიუხედავად, სანიმუშო იყო თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობის ენთუზიაზმი, აგრეთვე მისი მუშაობის გამჭვირვალობა და დემოკრატიის ხარისხი. გასაჯაროებული იყო ქალაქის სათათბიროს მთელი ფინანსური საქმიანობა, მათ შორის სხვადასხვა საჭიროებისათვის ხმოსნებსა და კომისიებზე გაცემული თანხები.

შექმნილი მძიმე სამხედრო-პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობის მიუხედავად, ეთნიკური და რელიგიური სიჭრელის პირობებში თბილისის სათათბიროს 1917 წლის არჩევნები ჩატარდა დემოკრატიულად, სერიოზული დარღვევების გარეშე. სათათბირო ენერგიულად შეუდგა მოღვაწეობას, თუმცა ობიექტური მიზეზების გამო ნაყოფიერი მუშაობის გაგრძელება დიდხანს ვერ შესძლო.

### თავი III. ქალაქ თბილისის საბჭოს ხმოსანთა 1919 წლის არჩევნები

1917 წლის ივნისში არჩეულ თბილისის საქალაქო სათათბიროს (Тифлисская Городская Дума) უფლება-მოცილება 1918 წლის 31 დეკემბერს უწყებოდა. ორიოდე თვით ადრე დაიწყო მზადება ახალი არჩევნებისათვის. ამ ხნის განმავლობაში პოლიტიკურ ძალთა განლაგება საგრძნობლად შეიცვალა.

1918 წლის 16 ივლისს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ დაამტკიცა დებულება „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მოქალაქეობისა (ქვეშევრდომობისა)“. დებულების შესაბამისად საქართველოს მოქალაქედ ითვლებოდა ყოველი მკვიდრი, რომელიც იყო მიწერილი რესპუბლიკის ტერიტორიის რომელიმე ადმინისტრაციულ ერთეულზე 1914 წლის 19 ივლისამდე. საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქეს არ შეეძლო ყოფილიყო ამავე დროს სხვა ქვეყნის მოქალაქე, ანუ ორმაგი მოქალაქეობა კანონმდებლობით გათვალისწინებული არ იყო. საქართველოს რესპუბლიკაში მხოლოდ მისი მოქალაქენი იქნებოდნენ აღჭურვილნი უფლებით (აქტიური და პასიური უფლება პარლამენტისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის არჩევნებისათვის) (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990: 46-47).

საარჩევნო ხმის უფლებას კარგავდა ის თბილისელი, რომელსაც არ ჰქონდა მიღებული საქართველოს მოქალაქეობა. თბილისელი რუსები, აგრეთვე სომხები ბოიკოტით შეხვდნენ მოქალაქეობის კანონს (ისევე, როგორც არჩევნების ახალ დებულებას) და დიდი სიმძნელები შექმნეს სათათბიროს მუშაობასა და ახალი არჩევნების ჩატარებაში.

1918 წლის ოქტომბრის ბოლოს თბილისის სათათბირომ **მელიტონ რუსიას** ხელმძღვანელობით შექმნა საარჩევნო კომისია („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918: N85).

1918 წლის 25 ნოემბერს სათათბიროს სხდომაზე **ვასილ ხახანაშვილმა**, რომელიც საბჭოს ხმოსნების ახალი არჩევნების მოსამზადებელი კომისიის წევრი

იყო, კომისიის მუშაობის და რამდენიმე გადასაწყვეტი საკითხის შესახებ მოხსენება გააკეთა. სხდომათა დარბაზში განსაკუთრებული დისკუსია გამოიწვია განცხადებამ სამ ენაზე (ქართულად, რუსულად, სომხურად) სიების დაბეჭდვის შესახებ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N101).

საქართველოს პარლამენტმა და საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ 1918 წლის 17 დეკემბერს დაამტკიცა დებულება „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა არჩევნებისა“. დებულება ფაქტობრივად წარმოადგენდა რუსეთის დროებითი მთავრობის 1917 წლის 15 აპრილს გამოცემული დროებითი წესების თარგმანს, გარკვეული შესწორებებითა და დამატებებით მორგებული საქართველოს პირობებს და საკანონმდებლო აქტებს (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:204-205). საქართველოს პარლამენტის მიერ 1918 წლის 17 დეკემბერს დაამტკიცებული დებულების მიხედვით ქალაქ თბილისის სათათბიროს ეწოდა ქალაქ თბილისის საბჭო.

შინაგან საქმეთა მინისტრმა ნოე რამიშვილმა 1918 წლის 11 დეკემბერს საქართველოს პარლამენტში „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა არჩევნების“ დებულების პროექტის წარდგენისას განმარტა, რატომ მცირდებოდა ქალაქ თბილისის ხმოსანთა რიცხვი 120-დან 90-მდე. შემცირებას მინისტრი „ძალების ეკონომიით“ ხსნიდა. („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N101)

„ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა არჩევნების“ დებულება 37 მუხლისგან შედგებოდა. ქალაქის საბჭოს ხმოსნები ირჩეოდნენ ორი წლის ვადით. არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ყველა მოქალაქეს განურჩევლად სქესისა, ეროვნებისა და სარწმუნოებისა, რომელსაც საარჩევნო სიის შედგენის დაწყებამდე შეუსრულდებოდა 20 წელი, ცხოვრობდა და საქმიანობდა დედაქალაქში. არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას მოკლებულნი იყვნენ: ბერ-მონაზონნი, უნარშეზღუდული პირები. საარჩევნო უფლება არ ჰქონდათ სასამართლოს მიერ მსჯავრდებულ პირებს... (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:168-175).

თითოეული ქალაქი წარმოადგენდა ერთ საარჩევნო ოლქს. საარჩევნო სიებს ადგენდა ქალაქის გამგეობა. დებულებით აგრეთვე განსაზღვრული იყო: საარჩევნო სიების გამოქვეყნების წესები, სიების გასაჩივრება, შესწორება და შემდგომი პროცედურები, არჩევნების დრო, ხმის მიცემის წესი, ქალაქის საარჩევნო კომისიის შექმნის პირობები, არჩევნების ჩატარების წესი და პროცედურა, არჩევნებზე ზედამხედველობის საკითხები, ხმების დათვლის წესი და პროცედურა, ხმოსანთა სიის შედგენა, არჩევნების შედეგების გასაჩივრების წესი და სხვა საკითხები (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:168-175).

საარჩევნო წესების სხვა დაწვრილებითი მხარე, რომელიც ვერ იქნებოდა აღნიშნული დებულებით, განიმარტებოდა შინაგან საქმეთა მინისტრის ცალკე დადგენილებით (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:168-175).

დებულებაში მცირედი შესწორებები შევიდა 1919 წლის 14 და 18 იანვარს საქართველოს დემოკრატიული პარლამენტის და საქართველოს რესპუბლიკის მიერ მიღებული კანონით „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა საარჩევნო დებულების შეცვლისა და დამატების შესახებ“, შეიცვალა მუხლები ამომრჩეველთა სიების შედგენის, სიების შესწორების წესის და სხვ. (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:204-205, 215).

თბილისი წელიწადნახევრის შემდეგ კვლავ აქტიურად ჩაება წინასაარჩევნო პროცესში. აღსანიშნავია, რომ ეს ორმაგი მზადება იყო, როგორც თბილისის საბჭოს ისე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების არჩევნებისათვის. იმის მიუხედავად, რომ ყველა პერიოდული ორგანო გადართული იყო დამფუძნებელი კრების არჩევნებზე, ქალაქის წინასაარჩევნო პროცესებს მაინც ეხმიანებოდნენ: ქალაქთა კავშირის პერიოდული ორგანო - ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. კვლავ განსაკუთრებით აქტიურია სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიის ორგანოს გაზეთი „ერთობა“.

გაზეთი „ერთობა“ კვლავ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს საარჩევნო სიების სამართლიანად შედგენას, საარჩევნო აღწერას. რომლის შესახებ დარღვევებსა და უსამართლო ქცევებზე მუდმივად იწერებოდა გაზეთის ფურცლებზე, დარღვევებთან დაკავშირებული კონკრეტული შემთხვევებიც კი შუქდებოდა.

ქალაქის გამგეობამ დაადგინა 1918 წლის 28, 29 და 30 დეკემბერს თბილისში მოეხდინა ამომრჩეველთა სიის შესადგენად მოქალაქეთა აღწერა (**„საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N126**).

როგორც აღვნიშნეთ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მოსახლეობისა და საბჭოს ხმოსანთა არჩევნების შესახებ დებულებებს უარყოფითად შეხვდა მოსახლეობის ერთი ნაწილი. დაშნაკები და ესერები ბოიკოტის ტაქტიკაზე გადავიდნენ, ფრაქციები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ და საქალაქო თვითმმართველობის განმკარგულებელ ორგანოს ფუნქციონირების უნარი დაუკარგეს. ასეთ დამაბულ ვითარებაში დაიწყო წინასაარჩევნო ბრძოლა. იგი გასცდა მუნიციპალურ საკითხებს და აშკარა პოლიტიკური ხასიათი მიიღო, რაც შესაბამისად აისახა კიდევ წინასაარჩევნო საორგანიზაციო საკითხებში.

მოსახლეობის აღწერა სრულყოფილად ვერ განხორციელდა. 1919 წლის 5 იანვარს გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „ქალაქ ტფილისის მცხოვრებთა საარჩევნო აღწერა უკვე დასრულდა, მაგრამ ამ აღწერამ ვერ გამოიღო შესაფერისი ნაყოფი: დიდი ნაწილი ამომრჩევლებისა აუწერელი დარჩა. სამწუხაროდ, ცენტრალურ საარჩევნო კომიტეტს კარგად ვერ უსარგებლია წარსული გამოცდილებით და ამ საარჩევნო აღწერას დიდი დეფექტები და უსისტემოება აღმოაჩნდა; აღწერის სწორად ჩატარებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს საარჩევნო აღწერის სისტემას და შესაფერი და მომზადებული აღმწერლების გამონახვას.“ (**„ერთობა“ 1919:N6**). მოსახლეობის აღწერას ქალაქის თვითმმართველობა აწარმოებდა, რომელსაც არ ჰქონდა პარტიული მუშაობის, პოზიციის გამოხატვის უფლება. გაზეთი „ერთობა“ კი ყურადღებას ამახვილებდა ამ კუთხით აღმწერლების მხრიდან კონკრეტულ დარღვევებზე, მათ მოუმზადებლობასა და უცოდინრობაზე, აგრეთვე უპასუხისმგებლობაზე, რამეთუ

მათი დაუდევრობით ქალაქის ზოგიერთი ქუჩის მაცხოვრებლები საერთოდ ვერ მოხვდნენ სიაში. გაზეთის რედაქცია ქალაქის თვითმმართველობას ავალდებულებდა, მიეღო ზომები და დაუყოვნებლივ გამოესწორებინა აღნიშნული ხარვეზები („ერთობა“ 1919:N6).

იმის გათვალისწინებით, რომ თბილისის საბჭოს ხმოსანთა არჩევნებისთვის მზადება საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნების პარალელურად მიმდინარეობდა და ამომრჩეველთა სიები საერთო უნდა ყოფილიყო, ხაზინა არჩევნების წამოებისათვის საჭირო ხარჯის 75% კისრულობდა, ხოლო ხარჯის 25% ქალაქის გამგეობას უნდა ეკისრა. ქალაქის გამგეობამ დაამტკიცა ქალაქის საბჭოს ხმოსანთა არჩევნების ხარჯთაღრიცხვა. ამომრჩევლების სიების შესადგენად და სხვადასხვა ხარჯებისათვის ქალაქის ბიუჯეტიდან გამოიყო 235.485 მანეთი („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N4).

მოსახლეობის აღწერის თემა გახდა ქალაქის სათათბიროში განსახილველი საკითხი 1919 წლის 15 იანვრის სხდომაზე. მოისმინეს ქალაქის თავის მოხსენება, რომელმაც თავის მხრივ შეაჯამა გამგეობის მიერ მომზადებული მასალა ამომრჩეველთა აღწერის შესახებ. მისი თქმით, აღწერაში შეცდომებისა და დეფექტების გამოსასწორებლად ქალაქს მზად ჰყავდა სპეციალურად მომზადებული ადამიანების ჯგუფები. იმ ეტაპზე საარჩევნო სიაში შეტანილი იყო 65 ათასი ამომრჩეველი და აგრეთვე 19 ათასამდე სადავო ხმა, რომელიც კომისიის მიერ განხილვის პროცესში იყო. 1917 წლის არჩევნებში მონაწილეობა 117 ათასმა ამომრჩეველმა მიიღო. ქალაქის თავი ამომრჩეველთა რიცხვის შემცირებასთან დაკავშირებით აღნიშნავდა: „თუ მხედველობაში მივიღებთ „ზემგორის“ საეროხო კავშირს და სხვადასხვა დაწესებულებათა მოსამსახურეთ და ჯარს, რომლებიც მაშინ იღებდნენ მონაწილეობას არჩევნებში, ახლანდელი ამომრჩევლების რიცხვი სწორი იქნება. ქალაქი ამაზე მეტ ამომრჩევლებს ვერ მოგვცემს.“ (სცა 192/4/125:12). მოხსენების შემდეგ გაიმართა კამათი, რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ ხმოსნები: რაჟდენ არსენიძე, ანდრია ჭიაბრიშვილი, ერიკ გერნშტეინი, პართენ გოთუა, და

სხვები. კადეტები, ესერები და დაშნაკები მოითხოვდნენ არჩევნების დანიშნულ დროზე ჩატარებას. საბჭოს წარედგინა სათანადო რეზოლუციები, რომელთაგან ვერც ერთმა ვერ მიიღო დამტკიცებისათვის საჭირო ხმათა აუცილებელი რაოდენობა (სცა 192/4/125:12).

აღსანიშნავია, რომ თბილისის თვითმმართველობის არჩევნებთან დაკავშირებით გენერალ-გუბერნატორმა სპეციალური განცხადება გაავრცელა. იგი მოქალაქეთა თათბირების, შეკრებების, აქციების გამართვის უფლებას იძლეოდა. გუბერნატორი მილიციის მოხელეებს ავალებდა არავითარ შემთხვევაში ხელი არ შეეშალათ მოქალაქეთა ღონისძიებებისათვის, ხოლო თავად ამ ღონისძიებაში მონაწილეობა არ მიეღოთ („ერთობა“ 1919:N5). ეს გადაწყვეტილება მნიშვნელოვანი იყო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სულ რაღაც ორი თვით ადრე ქალაქში სამხედრო წესები იყო გამოცხადებული. იკრძალებოდა ყოველგვარი ყრილობა, მიტინგი, ქუჩაში შეკრება, მანიფესტაცია, ქუჩებში სიტყვის წარმოთქმა და სხვ. ლექციების და რეფერატების კითხვაც კი მხოლოდ გენერალ-გუბერნატორის ნებართვით იყო შესაძლებელი.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტის მიერ 1919 წლის 14 იანვარს დამტკიცებული კანონის „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა საარჩევნო დებულების შეცვლისა და დამატებისა“ შესაბამისად. ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნები უნდა ჩატარებულიყო არაუგვიანეს ერთი თვისა იმ დღიდან, როდესაც ქალაქის სათათბიროებს მოქმედების ვადა დაუმთავრდებოდა. რუსეთის დროებითი მთავრობის დადგენილებით დამტკიცებული დროებითი წესების ძალით კი, როგორც აღვნიშნეთ, ეს ვადა 1919 წლის 1 იანვარს იწურებოდა. შესაბამისად, არჩევნები უნდა ჩატარებულიყო არაუგვიანეს 1919 წლის თებერვლის პირველი რიცხვებისა (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:204-205).

ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნების წინასაარჩევნო კამპანიას დაემთხვა 1917 წელს არჩეული ქალაქის სათათბიროს რამდენიმე სხდომა, რომლებზეც

განსაკუთრებით ნათლად გამოჩნდა შიდა კონფლიქტებისა და დაპირისპირებების ფონზე ხმოსანთა უუნარობა და უსუსურობა. გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „ქალაქის საბჭოს შემადგენელი ელემენტები ისე აუძლურებენ ერთმანეთს, რომ საბჭო ერთ ადგილზე გაყინული დგას, უძრავი გამხდარა და უბრალო საქმესაც კი ვერ აკეთებს.“ („ერთობა“1919:N11). სოციალ-დემოკრატები აღნიშნულ მდგომარეობას იმ ხმოსნებს აბრალებდნენ, რომელთაც „ეროვნული თვითშეგნება არ ამოძრავებთ, ვერ ურიგდება საქართველოს დამოუკიდებლობას და ცდილობს ქალაქის თვითმმართველობა გამოიყენოს ამ დამოუკიდებლობის ძირის გამოსათხრელად. იგი ცდილობს ქალაქის თვითმმართველობა გადააქციოს პოლიტიკურ იარაღად საქართველოს რესპუბლიკასთან საბრძოლველად, მის დასასუსტებლად...“ („ერთობა“1919:N11). აღნიშნულ საკითხს თავის წინასაარჩევნო აგიტაციაშიც ხშირად იყენებენ სოციალ-დემოკრატები. ისინი მოუწოდებენ მოსახლეობას, გამოიყენოს პარტიების გულწრფელი მოწოდებები, რამეთუ „დღევანდელ პირობებში დემოკრატიის მტერია ყოველი ის პარტია, რომელიც არ ცნობს საქართველოს დამოუკიდებლობას.“ („ერთობა“1919:N11).

ქალაქის სათათბიროს ბოლო სხდომები ნათელი მაგალითი იყო, თუ რამდენად დამღუპველი იყო შიდა დაპირისპირებები, შუღლი და მტრობა. საბჭოს სხდომებზე გატანილი მთელი რიგი საკითხებიდან, ვერც ერთი საკითხის გადაწყვეტა ვერ ხერხდებოდა. სდომებზე მხოლოდ დებატებს და კამათს უნდებოდნენ... (სცა 192/4/129:1-14).

თბილისის საბჭოს 1919 წლის არჩევნებმა პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. მუნიციპალურმა სამეურნეო პრობლემებმა მეორე პლანზე გადაინაცვლა. თითქმის ყველა თბილისელი ხვდებოდა, რომ საქმე ეხებოდა არა ქალაქის ქუჩების მოკირწყვლას, განათებას და სანიტარული წესების დაცვას, არამედ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ყოფნა-არყოფნას. ამდენად, თბილისის საბჭოს არჩევნებმა, რომელიც წინ უსწრებდა დამფუძნებელი კრების არჩევნებს, დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა შეიძინა. ყველა თბილისელი ხვდებოდა, რომ ეს იყო

საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ ძალთა განლაგების, მათი მზაობის პირველი შემოწმება. გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „თბილისის არჩევნები პირველი გამოცდაა დემოკრატიისა, პირველი გარკვევაა ძალთა ურთიერთობისა დიდი მრავალმნიშვნელოვანი პოლიტიკური აქტების შემდეგ, რომელთა ისტორიული ფასი და ღირებულება ჯერ კიდევ ძნელი გასათვალისწინებელია.“ („ერთობა“ 1919:N13).

პოლიტიკური პარტიები კვლავ აქტიურად ჩაებნენ წინასაარჩევნო კამპანიის პროცესში. ისინი დაპირებებს არ იშურებდნენ. პარტიათა წინასაარჩევნო პროგრამები ქვეყნდებოდა პრესაში.

გაზეთი „ერთობა“ თავის მხრივ ასე ახასიათებდა ქალაქის საბჭოს არჩევნებში მონაწილე პარტიებს: „ჩვენი ბურჟუაზია იმდენად უსუსურია, რომ მან ჯერ კიდევ ვერ მოაწყო პოლიტიკური პარტია. ამის დამამტკიცებელია ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამა და ტაქტიკა. ამ პარტიაში სულ უკანასკნელ დრომდე თავსდებოდნენ ერთმანეთის გვერდით ერთი მხრივ, ვაჭრების წარმომადგენლები და მეორე, მხრივ მემამულე თავადთა იდეოლოგიები და მხოლოდ პირადი კინკლაობის ნიადაგზე აღმოცენდა ის განხეთქილება, რომელმაც ეს პარტია ორად გაჰყო: ეროვნულ-დემოკრატიულ (გიორგი გვაზავა, სპირიდონ კედია და სხვ.) და ეროვნულ პარტიად (ვეშაპელი, გაბაშვილი). კედია-გვაზავას პარტია ფეოდალურს უწოდებს ვეშაპელ-გაბაშვილის პარტიას, ხოლო ეს უკანასკნელი პირველს სპეკულიანტთა პარტიად თვლის. ეს დახასიათება საუკეთესო მაჩვენებელია ამ პარტიების უნიადაგობისა ჩვენში.“ („ერთობა“ 1919:N23). გაზეთი „ერთობა“ მიუთითებდა, რომ უმნიშვნელო იყო განსხვავება სოციალისტ-ფედერალისტთა და სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიების წინასაარჩევნო პლატფორმებში: „იმ დროს, როცა ჩვენ რუსეთის დემოკრატიასთან ერთად ვაძლიერებდით საქართველოს დემოკრატიას, ესენი „მამოჩვენოსავით“ იმეორებდნენ ავტონომიას, არ სურდათ გაეგოთ, რომ შექმნილი მდგომარეობის მიხედვით შესაძლოა ავტონომიაზე შორს წასვლა და სრული დამოუკიდებლობისათვის მხარის დაჭერა. დღეს უკვე ფაქტია ეს დამოუკიდებლობა, რომელსაც ჩვენ ვიცავთ. ამ გარემოებას თვითონ

ფედერალისტებიც კი ვერ უარყოფენ დღეს. რაც შეეხება მათს სოციალიზმს, ეს გამოიხატება სოციალიზაციის უმწეო გამომჟღავნებაში. ცხადია, „ფედერალისტ-ესერებს“ დღეს ხალხთან მისასვლელი პირი არ აქვთ.“ („ერთობა“ 1919:N23).

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის წინასაარჩევნო პროგრამა დიდად არ შეცვლილა. ეს პარტია აღთქმა-დაპირებებს არ იშურებდა და მოქალაქეებს მოუწოდებდა, ხმა მიეცათ მათი N1 სიისათვის. თბილისის ქალაქის საბჭოს არჩევნებში ხმოსნობის კანდიდატთა თავისი სიებით გამოვიდნენ საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია და საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია. გაზეთ „საქართველოს“ რედაქცია წერდა: „ნამდვილი ეროვნული პოლიტიკის გატარება მხოლოდ ეროვნულ-დემოკრატებს შეუძლიათ და ყველა პატრიოტმა ხმა მათ კანდიდატებს უნდა მისცეთ.“ („საქართველო“ 1917:N53). გაზეთის რედაქცია ბრალს დებდა სოციალ-დემოკრატებს ყალბად გაგებულ ინტერნაციონალიზმში. იმის ნაცვლად, რომ ქალაქი სომხებისაგან გაწმინდონ, სომეხი მოსახლეობის წარმომადგენლობა ხმოსნების კანდიდატთა სიაში შეაქვთ, სომხური ბურჟუაზიის პოზიციების განმტკიცებაზე ზრუნავდნენ („საქართველო“ 1917:N53).

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა მუშათა პარტიამ შემდეგი პროგრამა წარმოადგინა: 1. მოქალაქეობის კანონის გადასინჯვა; 2. მილიცია, საგანგებო რაზმი და შინაგან საქმეთა სამინისტრო; 3. ნაციონალიზაცია, ე. ი. სახელმწიფო ენის შემოღება დაწესებულებებში. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია კრიტიკულად აფასებდა პარტიიდან გამოყოფილი იმ ჯგუფის საარჩევნო პროგრამას, რომელიც საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიიდან გამოყოფის შემდეგ (1918 წლის დეკემბერი) რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის საპროგრამო მოთხოვნებს იზიარებდა. ამ ჯგუფის წინასაარჩევნო პროგრამასთან დაკავშირებით გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „სანამ რუსული სახელმწიფოებრიობა იყო და დაწესებულებები რუსული ენით აწარმოებდნენ საქმეებს, ამ ჯგუფის წევრებს ერთხელაც არ მოგონებიათ, არც ნაციონალიზაცია, არც ეროვნებათა ინტერესები, არც

მოთხოვნილებანი დემოკრატიისა. ახლა კი, როცა სახელმწიფო ენად ქართული ენა გახდა, ე. ი. ენა ოთხი-მეხუთედი მაცხოვრებლების - ეს ვაჟბატონები შეპრწუნდნენ და გაიხსენეს პრინციპი ენათა თანასწორობისა.“ („ერთობა“ 1919:N21).

თბილისში ჯერ კიდევ გარკვეული რაოდენობით რჩებოდნენ რუსეთის სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიის საქართველოს ორგანიზაციის წევრები და სომეხი დაშნაკები. მათ ბოიკოტი გამოუცხადეს არჩევნებს. ბოიკოტს ჰქონდა სოციალურ-პოლიტიკური სარჩული. მას შემდეგ, რაც რუსის ჯარმა ქალაქი დატოვა, თბილისში დარჩენილმა რუსმა მოხელეებმა საქართველოს მოქალაქეობა არ მიიღეს. ამიტომ ესერთა პარტიის ადგილობრივმა ორგანიზაციამ ქალაქის საბჭოში ხმოსნების გაყვანის შანსი დაკარგა. თითქმის ასეთსავე მდგომარეობაში აღმოჩნდა დაშნაკთა პარტია. იგი ბოიკოტის ტაქტიკას დაადგა იმიტომ, რომ სომეხ-ქართველთა ომის დროს (1918 წლის დეკემბერი) სომეხი მოსახლეობის საგრძნობმა ნაწილმა თბილისი დატოვა. თბილისში დარჩენილ სომეხთაგან ბევრმა საქართველოს მოქალაქეობა არ მიიღო, რის გამოც საარჩევნო უფლება დაკარგა. ერთი სიტყვით, ესერებიცა და დაშნაკებიც თავის უძლურებას ბოიკოტის ტაქტიკით ფარავდნენ, ცდილობდნენ ჩაეშალათ არჩევნები, დათმობაზე წაეყვანათ მთავრობა და ქართველი საზოგადოება.

გაზეთი „ერთობა“ 1919 წლის 17 და 24 იანვრის ნომრებში პასუხობს დაშნაკელების პერიოდული ორგანო „ჰარაჩის“ ბოიკოტის ტაქტიკის არგუმენტებს. კერძოდ სომეხები ბრალს დებდნენ საქართველოს ხელისუფლებას, რომ თბილისში მიმდინარე სომეხთა დაპატიმრებების გამო დაპატიმრებულთა გვარები საარჩევნო სიაში არ აღმოჩნდა. „ერთობა“ წერდა: „დაჭერილი იყვნენ ერევნელი სომხეთის ქვეშევრდომნი, ჩვენთან მეომარ სახელმწიფოს მოქალაქენი, მაგრამ მათ ხომ არჩევნებში მონაწილეობის უფლება არა ჰქონდათ და არც ახლა აქვთ. ცხადია, მათი დაჭერით არავის დაჰკარგვია უფლება.“ („ერთობა“ 1919:N18). გაზეთის რედაქცია კიდევ ერთხელ მოუწოდებდა სომეხ მოსახლეობას, მონაწილეობა მიიღოთ ქალაქის ხმოსანთა არჩევნებში. „ვინც არ მიიღებს არჩევნებში მონაწილეობას, ის დაშნაკელთა

უნებური მონაწილეა, ის დემაგოგიის ხელის შემწყობია, ის მოქალაქეობრივ ვალის უარყოფელია...” („ერთობა“ 1919:N12).

1918 წლის 23 დეკემბერს შედგა თბილისის სათათბიროს კრება. შეიკრიბნენ ყველა ფრაქციის ხმოსნები, გარდა დაშნაკებისა, რომელთა ადგილები ცარიელი იყო. ქალაქის თავმა **ნიკოლოზ ელიავამ** წუხილით მოახსენა საბჭოს, საქართველოსა და სომხეთს შორის კონფლიქტის გაღრმავება, ბრძოლის დაწყება და ბრძოლის ველზე სისხლისღვრა. გაცხადდა აგრეთვე ის მიზეზიც, რის გამოც არც ერთი დაშნაკი არ იყო საბჭოს დარბაზში. ქალაქის თავს შეუტყვია თუ არა სომეხ ხმოსანთა დაკავების ფაქტი, გენერალ-გუბერნატორთან უშუამდგომლა მათ გასათავისუფლებლად. გენერალ-გუბერნატორს განუცხადებია, რომ 30 ხმოსან დაშნაკთაგან 6-8 იყო დაპატიმრებული, მხოლოდ არა როგორც ხმოსნები, არამედ როგორც საქართველოსათვის დამარცხების მსურველნი, რაც აღნიშნული იყო მთავრობის ცნობაში. რაც შეეხება ქალაქის სომეხ მოხელეთა დაპატიმრებას, გენერალ-გუბერნატორი დაჰპირდა ქალაქის თავს, რომ ამის შესახებ დროულად აცნობებდა. სომეხი მილიციონერების სამსახურიდან დათხოვნისა და იარაღის აყრის შესახებ **ნიკოლოზ ელიავამ** აცნობა საბჭოს, რომ ამის შესახებ განკარგულება მილიციის უფროსს მთავრობისაგან მიუღია. დათხოვნილ იქნენ გარე სამსახურის შემსრულებელი შეიარაღებული 150-მდე მილიციონერი. დანარჩენი სომხები, რომლებიც საქართველოს ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ, ისევ სამსახურში ირიცხებოდნენ. ყველაფრის მიუხედავად, **ნიკოლოზ ელიავას** განცხადებით ქალაქში წესრიგი იყო დამყარებული და ექსცესებს ადგილი არ ჰქონდა („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918: N125).

თბილისის საბჭოს ხმოსანთა ამომრჩეველთა სიები გამოიკრა 1919 წლის 19, 20, 21, 22 და 23 იანვარს ქალაქში 13 ადგილას (ვაჟთა პირველ გიმნაზიაში, ვაჟთა მესამე გიმნაზიაში, მანთაშევის ქარვასლაში, ქალთა სასწავლებელში, თავშესაფარში, ავლაბრის კლუბში, პირველ კომერციულ სასწავლებელში, პეტრე დიდის სახელობის სასწავლებელში, ზუბალაშვილის სახალხო სახლში, ნაძალადევის თეატრში,

რკინიგზის სასწავლებელში, საბურთალოს კომისარიატში). პრესის ფურცლებიდან მოსახლეობას ინტენსიურად მოუწოდებდნენ, გადაემოწმებინათ თავი სიებში, გამორჩენის შემთხვევაში კი გამგეობის მიერ დაწესებული წესის მიხედვით მოეთხოვათ სიაში შეტანა. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებისათვის, რომელიც საქართველოს პარლამენტის დადგენილებით 14-16 თებერვალს ჩატარდებოდა, ამომრჩეველთა ახალი სიები არ შედგებოდა. მოსახლეობას აფრთხილებდნენ თბილისის ქალაქის გამგეობის სპეციალური მიმართვით ამის შესახებ და ამდენად ორმაგად აკისრებდნენ პასუხისმგებლობას მოსახლეობას გადაემოწმებინათ თავი სიებში და გამორჩენის შემთხვევაში ზომები მიეღოთ („ერთობა“ 1919:N15).

თბილისის ქალაქის საბჭოს არჩევნები 1919 წლის 2 თებერვალს ჩატარდა. მასში ხმის უფლების მქონე თბილისელთა 51 პროცენტმა მიიღო მონაწილეობა. თბილისში არჩევნებში ხმა მისცა სულ 35.366 ამომრჩეველმა. აქედან საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა მუშათა პარტიამ - მიიღო 26.909 ხმა (საბჭოში გაიყვანა 69 ხმოსანი) საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ - 3806 ხმა (საბჭოში გაიყვანა 10 ხმოსანი); რუსეთის სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიის თბილისის ორგანიზაციამ - 141 ხმა (საბჭოში ვერ გაიყვანა ვერც ერთი ხმოსანი); საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიიდან გამოყოფილმა ჯგუფმა - 440 ხმა (საბჭოში გაიყვანა 1 ხმოსანი); საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიამ - 2924 ხმა (საბჭოში გაიყვანა 7 ხმოსანი); მუსულმანთა ეროვნულმა საბჭომ - 6 ხმა (საბჭოში ვერ გაიყვანა ვერც ერთი ხმოსანი); საქართველოს ფედერალისტთა მაშვრალთა პარტია N7 - 418 ხმა (საბჭოში გაიყვანა 1 ხმოსანი); საქართველოს დამოუკიდებელმა ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ - 398 ხმა (საბჭოში გაიყვანა 1 ხმოსანი); თბილისის სახლის მეპატრონეთა კავშირმა - 306 (საბჭოში გაიყვანა 1 ხმოსანი). („ერთობა“ 1919:N28)

არჩევნებმა დაძაბულ ვითარებაში ჩაიარა. გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „საქართველოს დამოუკიდებლობის მოწინააღმდეგენი ორ რამეს შეტრფოდნენ, ერთი მხრით აბსენტიზმის მოლოდინი, მეორე მხრით სოციალ დემოკრატიის დასუსტება ...

არჩევნების დღეს თითქოს ბუნება და შექმნილი მდგომარეობა ხელს უწყობდა მათი იმედების გამართლებას. დილიდან დაწყებული თოვლქყაპი ხელს უშლიდა ჩაუცმელ-დაუხურავ მცხოვრებთ ქუჩაში გამოსულიყო თავის მოვალეობის ასასრულებლად. ათასგვარი სახადი, ტიფი, ისპანკა და სხვა სნეულებანი, რომელიც მოდებულია ქალაქში, და რომელიც გაცივების ნიადაგზე ერთი ორად გაძლიერდება, აიძულებდა ბევრს თავის ოთახს არ გამოერებოდა ... იყო შემთხვევებიც, რაც კომისიის ოქმებშია აღნიშნული, რომ მთელი ოჯახი, დაავადმყოფებული ითხოვდა მიეცათ მათთვის საშუალება არჩევნებში მონაწილეობისა, მაგრამ ფორმის დარღვევას კომისია ვერ თანხმდებოდა და უარს ეუბნებოდა“ („ერთობა“ 1919:N28).

დამაბული ვითარებისა და ბოიკოტის მიუხედავად, საარჩევნო ყუთებთან გამოცხადდა ხმის უფლების მქონე თბილისის მოსახლეობის 51 პროცენტი. გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „მართალია, საერთო რიცხვი ამომრჩეველთა ახლა ნაკლებია, ვიდრე დამფუძნებელი კრების არჩევნებში 1917 წელს, ან ქალაქის არჩევნებში იმავე წლის ზაფხულში, მაგრამ მაშინ ტფილისი სავსე იყო ჯარით და ზურგის მოსამსახურეთა დიდძალი არმიით, რომელნიც ყველანი იღებდნენ არჩევნებში მონაწილეობას.“ („ერთობა“ 1919:N28).

შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ქალაქ თბილისში ამომრჩეველი დიდი შეგნებითა და აქტიურობით გამოირჩეოდა. ბოიკოტის მიუხედავად თბილისის ამომრჩეველების აქტივობას თუ შევადარებთ მუნიციპალური არჩევნების დროს ევროპის ქალაქთა მოსახლეობის აქტივობას, დავრწმუნდებით, რომ თბილისელები დიდი პოლიტიკური ხალისით ეკიდებოდნენ ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნებს.

1919 წლის 2 თებერვლის არჩევნებისათვის მზადება და თვით არჩევნები წინააღმდეგობების მიუხედავად წარმატებულად ჩატარდა. იმ სოციალურ ფონზე (შიმშილი, გაჭირვება, ავადმყოფობა) და პრობლემები გარკვეული ჯგუფების ბოიკოტი, პოლიტიკური გარემო, საბჭოს შიდა დაპირისპირებები, თბილის ქალაქის საბჭოს არჩევნები წარმატებულად უნდა ჩაითვალოს. საარჩევნო ყუთებთან ამომრჩეველთა 51 პროცენტი მივიდა, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ გაჭირვების

მიუხედავად ქალაქის მოსახლეობა მაღალ პოლიტიკურ შეგნებას ავლენდა. აქვე საგულისხმოა, რომ დაშნაკების ბოიკოტის გამო ერთ ჯგუფს ქალაქის თვითმმართველობაში არ ეყოლებოდა წარმომადგენელი, მაგრამ ეს ფაქტი არ შეიძლება განვიხილოთ ბოიკოტად ეროვნული კუთხით, რადგან არჩევნებში ქართველებთან ერთად მონაწილეობა მიიღეს სხვა ეროვნების მოქალაქეებმაც. ეს იმას ნიშნავდა, რომ თბილისის არჩეულ საბჭოს სრული უფლება ჰქონდა თავი ელიარებინა ხალხის ნდობით აღჭურვილ ორგანოდ. ახალარჩეული საბჭოს პირველ სხდომაზე **ნიკოლოზ ელიავა** აღნიშნავდა კიდევ, რომ „ეს საბჭო არასოდეს არ აწარმოებს ანტინაციონალურ პოლიტიკას.“ (სცა 192/4/129:15-20).

1919 წლის 10 თებერვალს კვლავ სავსე იყო ქალაქის საბჭოს დერეფანი. 9 საათზე სხდომათა დარბაზში ახალი ხმოსნები შევიდნენ და ადგილები დაიკავეს. აღსანიშნავია, რომ საბჭოს სხდომა უკვე ქართულ ენაზე წარიმართა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1919 წლის 14 იანვრის კანონის შესაბამისად „ადგილობრივ თვითმმართველობათა ორგანოებში ენის ხმარების შესახებ“, თბილისის საბჭომ მიიღო დადგენილება, რომლის მიხედვითაც თბილისის თვითმმართველობაში სამუშაო ენად (სხდომების მიმდინარეობა, საქმისწარმოება, სხვა დაწესებულებებთან მიმოწერა) ქართული ენა გამოცხადდა (**საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:206**).

არაქართველი თანამშრომლების შესანარჩუნებლად, ქალაქის გამგეობამ გახსნა ქართული ენის შემსწავლელი საღამოს კურსები, იმ მოსამსახურეთათვის, ვინც მოისურვებდა სამსახურში დარჩენას პირველი იანვრიდან (სცა 192/4/129:286). 1920 წლის 2 იანვარს კი გამგეობის კანცელარიაში განხორციელდა თანამშრომელთა გათავისუფლება ქართული ენის უციდინრობის გამო (სცა 192/5/193:1).

1919 წლის 10 თებერვალს საბჭოს სხდომა ქალაქის თავმა **ნიკოლოზ ელიავამ** გახსნა, რომელმაც აღნიშნა ის მძიმე პირობები, რომელშიც ჩატარდა ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნები. ყველა სირთულის მიუხედავად განვლილი არჩევნები სხდომაზე შეფასდა დადებითად და **ნიკოლოზ ელიავამ** მიულოცა

ხმოსნებს ის ნდობა, რომელიც მათ თბილისის მოსახლეობამ გამოუცხადა, ხმოსნებს უსურვა არ გაემეორებინათ ძველი თვითმმართველობის მიერ დაშვებული შეცდომები და ეფექტურად გაძლიერდნენ ქალაქის საქმეებს. ამავე სხდომაზე განისაზღვრა ქალაქის საბჭოს პრეზიდიუმის წევრთა ჯამაგირი და შემადგენლობა. ქალაქის საბჭოს თავმჯდომარედ ერთი წლის ვადით არჩეული იქნა **ალექსანდრე ლომთათიძე**, მდივნად - **ვასილ ხახანაშვილი**. აღსანიშნავია, რომ 1919 წლის 10 თებერვლის სხდომას საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე **ნოე ჟორდანი**ა ესწრებოდა (სცა 192/4/129:15-20). ერთი წლის შემდეგ ქალაქის ხმოსნებმა **ალექსანდრე ლომთათიძე** კვლავ ერთხმად აირჩიეს ქალაქის საბჭოს თავმჯდომარედ. აღსანიშნავია, რომ **ალექსანდრე ლომთათიძეს** პატივისცემის ნიშნად ხმოსნები დარბაზში შესვლისას ტაშით ეგებებოდნენ (სცა 192/5/146:97-98).

1920 წლის 9 აგვისტოს თბილისის საბჭოს სხდომაზე **ვასილ ხახანაშვილის** თბილისის გამგეობის წევრად არჩევის შემდეგ, ქალაქის მდივნად დაინიშნა კანცელარიის საქმისმწარმოებელი **აკაკი ტყემალაძე** (სცა 192/5/146:279-282).

1919 წლის 17 თებერვალს ახლადარჩეული საქალაქო საბჭოს მეორე სხდომაზე ქალაქის მოურავად არჩეულ იქნა **ბენიამინ ჩხიკვიშვილი**; ქალაქის მოურავის ამხანაგად (მოადგილედ) **გიორგი კონიაშვილი**; გამგეობის წევრებად: **პავლე მასალკინი**, **იოსებ ბესელიძე** და **კონსტანტინე პანიევი**. გამგეობის მეოთხე წევრის არჩევა გადაიდო (სცა 192/4/129:20-21). უნდა აღინიშნოს, რომ 1919 წლის თებერვლიდან თბილისის ქალაქის თავს ეწოდა თბილისის მოურავი.

ქალაქის გამგეობაში პრაქტიკული სამუშაო გამგეობის წევრთა შორის შემდეგნაირად გადანაწილდა: **გიორგი კონიევს** ქალაქის მოურავის ამხანაგის თანამდებობის აღსრულების გარდა სასკოლო და საფინანსო განყოფილებების საქმის წარმოება დაევალა; გამგეობის წევრს **იოსებ ბესელიძეს** დაევალა სამშენებლო განყოფილების საქმეების წარმოება; **კონსტანტინე პანიევს** დაევალა საადმინისტრაციო და სასურსათო განყოფილების საქმისწარმოება; **პეტრე მასალკინს**

ჩაბარდა სამედიცინო, ლტოლვილთა, საბინაო, შრომის და მოწყალეების საქმეები („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N54).

1919 წლის 28 აპრილს ქალაქის გამგეობის მეექვსე წევრად გიორგი შოთაძე აირჩიეს, ხოლო 1919 წლის 7 ივნისის სხდომაზე გამგეობის წევრის პეტრე მასალკინის მაგივრად აირჩიეს გიორგი მაჭავარიანი. გადაწყდა აგრეთვე გამგეობის შემადგენლობის გაძლიერების მიზნით მეშვიდე წევრის შტატის დამტკიცება (სცა 192/4/129:124). მოგვიანებით გამგეობის წევრთა რაოდენობა თორმეტამდე გაიზარდა (სცა 192/5/160:5).

1919 წლის 17 თებერვლის სხდომაზე საბჭომ აირჩია შემდეგი კომისიები:

1. საფინანსო საბიუჯეტო კომისია - 15 წევრის შემადგენლობით;
2. სარევიზიო კომისია - 11 წევრის შემადგენლობით;
3. სამეურნეო-სასურსათო კომისია - 9 წევრის შემადგენლობით;
4. შტატების საორგანიზაციო კომისია - 7 წევრის შემადგენლობით;
5. ჯანმრთელობის კომისია - ყველა ხმოსანი სამედიცინო განათლებით;
6. იურიდიული კომისია - ყველა ხმოსანი იურიდიული განათლებით;
7. ტექნიკური კომისია - ტექნიკური განათლების მქონე ხმოსნები;
8. სარეკომენდაციო კომისია - 9 წევრის შემადგენლობით (სცა 192/4/129:23-24).

1919 წლის 24 თებერვლის სხდომაზე კი აირჩიეს:

1. სასკოლო კომისია - 10 კაცის შემადგენლობით;
2. სატყეო-საბაღოსნო - 8 კაცის შემადგენლობით;
3. საადმინისტრაციო - 7 კაცის შემადგენლობით;
4. საადგილმამულო - 6 კაცის შემადგენლობით;
5. შრომის - 8 კაცის შემადგენლობით;
6. ბალნეოლოგიური - 6 კაცის შემადგენლობით;
7. ლომბარდის კომისია - 3 კაცის შემადგენლობით;
8. შეფასების უწყების შემმოწმებელი კომისია - 2 კაცის შემადგენლობით;

9. ქუჩების და საქალაქო დაწესებულებების სახელწოდებების  
გადამსინჯველი კომისია - 7 კაცის შემადგენლობით (სცა 192/4/129:40).

1919 წლის 3 მარტის სხდომაზე კი აირჩიეს სახალხო საქმის გამგე კომისია და  
დაჭრილთა დამხმარე კომიტეტი. ამასთანავე გადაწყდა, რომ მემარცხენე სოციალ-  
დემოკრატებს, რომელთაც ერთი წარმომადგენელი ჰყავდათ საბჭოში, უფლება  
ეძლეოდა ნებისმიერი კომისიის მუშაობაში მიეღოთ მონაწილეობა (სცა 192/4/129:50).

ძველი შეცდომების თავიდან აცილებისა და კომისიების მუშაობის  
გააქტიურების მიზნით კომისიებს ქალაქის საბჭოს პრეზიდიუმისათვის ორ კვირაში  
ერთხელ გაწეული ანგარიში უნდა წარედგინათ მუშაობის შესახებ (სცა  
192/4/129:76).

1919 წელს არჩეულ ქალაქ თბილისის საბჭოს სხდომის ხმოსნებს შორის იყვნენ:  
რაჟდენ არსენიძე, კონსტანტინე (კოტე) აფხაზი, ილია ბადრიძე, იესე ბარათაშვილი,  
გიორგი გვაზავა, ევგენი გეგეჭკორი, პარტენ გოთუა, ივანე გომართელი, ნიკოლოზ  
ელიავა, სოლომონ ვადაჭკორია, დავით ვაჩნაძე, სარდიონ თევზაძე, დიომიდე  
თოფურიძე, იოსებ ირემაშვილი, ალექსანდრე კანდელაკი, ალექსანდრე კედი,ა,  
თევდორე კიკვიძე, გიორგი ლასხიშვილი, ალექსანდრე ლომთათიძე, ალექსანდრე  
ნათაძე, ალექსანდრე ნაცვლიშვილი, ნოე ჟორდანი, ნოე რამიშვილი, მელიტონ  
რუსია, არჩილ რუხაძე, მონადორა ტოროშელიძე, თევდორე ღლონტი, ბენიამინ  
(ბენია) ჩხიკვიშვილი, ვასილ ხახანაშვილი, სერგო ჯაფარიძე, სალიბისტრო ჯიბლაძე,  
არჩილ ჯაჯანაშვილი და სხვები.

1919 წლის 4 აპრილს დამტკიცდა კანონი „დამფუძნებელ კრების წევრობისა და  
მოხელეობის შეუთავსებლობისა და წევრთა გასამრჯელოს შესახებ“. კანონის  
შესაბამისად ადგილობრივ თვითმმართველობათა გამგეობის წევრს არ ეკრძალებოდა  
ყოფილიყო ამავე დროს დამფუძნებელი კრების წევრი (საქართველოს  
დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:237). ამ  
უფლებით სარგებლობდნენ: რაჟდენ არსენიძე, იესე ბარათაშვილი, გიორგი გვაზავა,  
ევგენი გეგეჭკორი, ნიკოლოზ ელიავა, სოლომონ ვადაჭკორია, სარდიონ თევზაძე,

დიომიდე თოფურიძე, თევდორე კიკვიძე, ალექსანდრე კედია, გიორგი. ლასხიშვილი, ალექსანდრე ლომთათიძე, ალექსანდრე ნათაძე, ნოე ჟორდანიას, ნოე რამიშვილი, მელიტონ რუსია, მინადორა ტოროშელიძე, ბენიამინ ჩხიკვიშვილი, სერგო ჯაფარიძე, სალიბისტრო ჯიბლაძე და სხვები.

1920 წლის 13 იანვარს თვითმმართველობის შენობა მშვენიერ სანახაობას წარმოადგენდა, გირლიანდებით და ნოხებით მორთული, ელექტრონით საგანგებოდ გაჩირაღდებული იპყრობდა გამვლელთა ყურადღებას. შესასვლელ კართან საბჭოს დარბაზამდე იატაკი მოფენილი იყო ხალიჩებით და მცენარეებით. საღამოს 7 საათზე თავისუფლების მოედნის წინ მუსიკამ ამცნო საზოგადოებას, რომ ქალაქი საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დე-ფაქტო აღიარებას ზეიმობდა. დედაქალაქი დიდი სიხარულით შეხვდა აღნიშნულ ფაქტს, რომელსაც ხატოვნად გვიხატავს **დეკანოზი ნიკიტა თალაკვაძე**: „გუმინ, ნაშუადღევს, საქართველოს დედაქალაქ თბილისის ტაძარ-ეკლესიებში მოულოდნელად ამტყდარა ზარის რეკა და, თითქოს ქრისტეს აღდგომა არისო, სიონის დიდმა ზარმაც ბანი მისცა, ზარბაზნებმაც დაიკექა“. თბილისის ქუჩები ზღვა ხალხით აივსო, ყველა ერთმანეთს აუწყებდა დიდ სიხარულს და ულოცავდნენ ამ დღესასწაულს („თბილისის ქალაქის საბჭოს მოამბე“ 1920:N16).

თბილისის საბჭოს 1920 წლის 13 იანვრის სხდომას **გრიგოლ გველესიანი** თავმჯდომარეობდა. საბჭოს ხმოსნების გარდა სხდომას ესწრებოდნენ საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე და მთავრობის წევრები, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი **ლეონიდე**, საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრები, პროფესიული კავშირების წარმომადგენელი, უცხოელი სტუმრები. საბჭომ დაადგინა მიელოცა საგანგებო დელეგაციის პირით დამფუძნებელი კრებისთვის ეს გამარჯვება და ეცნობებინა, რომ ქალაქის საბჭომ საქართველოს დე-ფაქტო ცნობასთან დაკავშირებით მილოცვა გაუგზავნა დამფუძნებელ კრებას („თბილისის ქალაქის საბჭოს მოამბე“ 1920:N16).

ქალაქი 1921 წლის 6 თებერვალს, კრიზისის მიუხედავად, პომპეზურად ზეიმობდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დე-იურედ ცნობას. გამგეობის შენობა მოეწყო ილუმინაციით და თავისუფლების მოედანზე გაიმართა ბათუმის შემოერთების, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების და სხვა სურათების ჩვენება „პროჟექტორით“. ამ ღონისძიების მოსაწყობად ქალაქმა 100 000 მანეთი გამოყო (სცა 192/5/230:20).

თბილისის საბჭოს სხდომის ჟურნალების განხილვისას საყურადღებო იყო ერთი ფაქტი, რომ საბჭოს სხდომების დაგვიანებით დაწყებას სისტემატური ხასიათი ჰქონდა. მართალია რეგლამენტით სხდომა 8 საათზე უნდა დაწყებულიყო, მაგრამ ხშირად ხმოსანთა არაპუნქტუალობის და ხშირად ორგანიზაციული ხარვეზების გამო საბჭო მუშაობას სტაბილურად დაგვიანებით იწყებდა. 1920 წლის 18 ოქტომბრის სხდომა საათნახევარის დაგვიანებით დაიწყო. ეს გახდა მიზეზი ხმოსან პარტენ გოთუას შენიშვნისა: „ჩვენი ფრაქციის სახელით წინადადება შემომაქვს, რომ მომავალში არ ექნეს ადგილი ამ გარემოებას, ვინაიდან თავის დროზე მოსულთ ტყუილუბრალოდ უხდებათ ძვირფასი დროის დაკარგვა.“ (სცა 192/5/194:342).

1920 წლის 13 სექტემბერს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარემ გამოსცა ცირკულარი, რომლის საფუძველზეც სახელმწიფო, საზოგადოებრივ დაწესებულებებში, ერობებსა და ქალაქების თვითმმართველობებში მინიმუმამდე უნდა შემცირებულიყო შტატები. მთავრობის თავმჯდომარის აღნიშნული ცირკულარული განკარგულების საფუძველზე ქალაქის მოურავი 1920 წლის ნოემბრის და დეკემბრის თვეებში მიმართავდა გამგეობის წევრს ვასილ ხახანაშვილს, დაუყოვნებლივ წარედგინა ცნობები, რა საშტატო ცვლილებები განხორციელდა თბილისის თვითმმართველობაში მთავრობის თავმჯდომარის ბრძანების შემდეგ და სად შეიძლებოდა კიდევ განხორციელებულიყო შტატების შემცირება (სცა 192/5/223:1-3).

## თავი IV. ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის საკანონმდებლო ბაზა

რუსეთის დროებითმა მთავრობამ დიდი საკანონმდებლო მუშაობა გასწია თვითმმართველობის დემოკრატიზაციის და უფლებამოსილების სამართლებრივი ბაზის გაფართოების კუთხით. თვითმმართველობის რეფორმა მთავრობამ პირველხარისხოვან ამოცანად აღიარა და 1917 წლის 23 მარტს მიიღო დადგენილება, რომ ყველა სამუშაო აღნიშნული მიმართულებით შინაგან საქმეთა მინისტრის თავმჯდომარეობით სპეციალურ სხდომაზე განხილულიყო. დადგენილებას მოჰყვა 1917 წლის 15 აპრილის „ქალაქის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნების დროებითი წესების“ დამტკიცება. ქალაქის თვითმმართველობის დემოკრატიზაციის მიზნით რუსეთის დროებითი მთავრობის პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენდა 1917 წლის 9 ივნისს დამტკიცებული ნორმატიული დოკუმენტი „ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში ცვლილებების შეტანის შესახებ“ (Журналы заседаний временного правительства 2004:383-408).

1892 წლის რუსეთის იმპერიის საქალაქო დებულება აღარ აკმაყოფილებდა არსებულ რეალობას, რამაც განაპირობა სასწრაფო ცვლილებები, ძირითადად მიმართული საქალაქო თვითმმართველი ორგანოების უფლებამოსილების გაფართოებისაკენ. საქალაქო საზოგადოებრივი მმართველობა აწარმოებდა ადგილობრივი მმართველობის და მეურნეობის საქმეებს, აგრეთვე სხვა საქმეებს, რომლებიც მოქმედ კანონმდებლობათა შესაბამისად დაეკისრებოდა მათ. საქალაქო თვითმმართველობისათვის ძველი უფლებამოსილების შენარჩუნების პარალელურად მუნიციპალიტეტებმა მიიღეს შესაძლებლობა, შეედგინათ და შეეცვალათ ქალაქის გეგმა, ეზრუნათ ქალაქმშენელობაზე და გაეკონტროლებინათ იგი. ჩაეტარებინათ სტატისტიკური კვლევა. კანონში პირველად იქნა დაფიქსირებული მუნიციპალური საწარმოების შემოღების უფლება. ფართოვდებოდა მუნიციპალიტეტების უფლებამოსილება სახალხო განათლების სფეროში. საქალაქო თვითმმართველობებს შესაძლებლობა მიეცათ ემართათ არა მხოლოდ სახალხო

განათლების დაწესებულებათა ადმინისტრაციულ-სამეურნეო საქმე, არამედ საგანმანათლებლო სფეროც, მოეხდინათ საგანმანათლებლო დაწესებულებების ორგანიზება (**Журналы заседаний временного правительства 2004:383-408**).

სასურსათო და საბინაო სირთულეების დასაძლევად ქალაქებს ეძლეოდათ შესაძლებლობა გაემართათ საცხოვრებელი ფართი, სახალხო სასადილოები, ჩაის სახლები; ორგანიზება გაეკეთებინათ პურით, ხორცით, რძით, საწვავით ვაჭრობისათვის. მუნიციპალიტეტის ფუნქციაში შედიოდა იურიდიული დახმარების აღმოჩენა მოსახლეობისათვის. საქალაქო თვითმმართველობებს უფრო აქტიური როლი უნდა შეესრულებინათ მოსახლეობის დასაქმების საკითხებში. განახლებული საქალაქო დებულება მუნიციპალიტეტებს სთავაზობდა დაკავებულიყვნენ შრომის დაცვით, საზოგადოებრივი სამუშაოს მოწყობით, საშუამავლო კანტორებისა და შრომის ბირჟების მეშვეობით გაეტარებინათ უმუშევრობის წინააღმდეგ ღონისძიებები. ქალაქის გამგებლობაში გადადიოდა მილიცია და სხვა საქმეები (**„Городское дело“ 1917: N17-18**).

ქალაქის თვითმმართველობებს უფლება მიეცათ სხვა საერო და საქალაქო თვითმმართველობებთან გაერთიანებისა და მოქმედების კოორდინაციისა. მუნიციპალიტეტებმა სავაჭრო, სამრეწველო და სხვა პროფილის ამხანაგობების შექმნის უფლება მიიღეს (**Журналы заседаний временного правительства 2004:383-408**).

საერთო ზედამხედველობა მუნიციპალიტეტებისა დაკისრებული ჰქონდა გუბერნიის კომისრებს. მათ უფლება მიიღეს გაეკონტროლებინათ ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის მოღვაწეობის შესაბამისობა კანონთან, უფლება არ ჰქონდათ ჩარეულიყვნენ თვითმმართველობის საქმიანობაში. ქალაქის სათათბიროს მიერ გადაწყვეტილების მიღებიდან ორი კვირის შემდეგ, კომისარს შეეძლო ეს გადაწყვეტილება გაესაჩივრებინა სამხარეო სასამართლოში კანონთან შეუსაბამობის მოტივით. სასამართლოს მიერ განხილვის დასრულებამდე დადგენილება კანონიერ ძალაში ვერ შედიოდა. გუბერნიის კომისარს უფლება ჰქონდა ქალაქის თვითმმართველობისაგან მოეთხოვა ცნობები და განმარტებები. მას უნდა ეცნობებინა

ქალაქის სათათბიროსათვის მისი უკანონო მოქმედების შესახებ. თუ სათათბირო არ მოახდენდა რეაგირებას გუბერნიის კომისრის მიერ აღმოჩენილ კანონდარღვევაზე, მაშინ გუბერნიის კომისარს უფლება ჰქონდა სარჩელი შეეტანა სამხარეო სასამართლოში. შინაგან საქმეთა მინისტრს უფლება ჰქონდა ჩაეტარებინა ქალაქის თვითმმართველობის რევიზია და აღმოჩენილი დარღვევების შესახებ ეცნობებინა გუბერნიის კომისრისთვის, რომელიც ვალდებული იყო საკითხისათვის მიეცა შესაბამისი მსვლელობა (**Журналы заседаний временного правительства 2004:383-408**).

ქალაქის საზოგადოებრივ მმართველობას შეადგენდნენ ქალაქის სათათბირო და ქალაქის გამგეობა, მასთან არსებული აღმასრულებელი დაწესებულებებით. ქალაქის სათათბიროში შედიოდნენ დაწესებული რაოდენობის ხმოსნები, რომლებიც ამორჩეული იქნებოდნენ მოქმედი კანონმდებლობის შესაბამისად (**Журналы заседаний временного правительства 2004:383-408**).

დებულებით პირველად იქნა შემოღებული მუნიციპალური მოღვაწეების ანაზღაურების პრინციპი. გაწერილი იყო ხმოსანთა უფლებები, სათათბიროს სხდომის ჩატარების წესები და სხვ. ქალაქის თავის და მისი ამხანაგების (მოადგილეების), გამგეობის წევრების უფლებები და ვალდებულებები, ქალაქის სათათბიროს თავმჯდომარის უფლებები და ვალდებულებები (**Журналы заседаний временного правительства 2004:383-408**).

ქალაქის თვითმმართველობის რეფორმის შესახებ თავისებური რეზიუმე გააკეთა რუსეთის დროებითმა მთავრობამ ოფიციალურ განცხადებაში რუსეთის ქალაქთა კავშირის სხდომაზე, რომელიც 1917 წლის 14-17 ოქტომბერს გაიმართა. მთავრობის განცხადებაში აღნიშნული იყო, რომ 792 ქალაქიდან 650 ქალაქში უკვე ჩამოყალიბებული იყო თვითმმართველობა და ქალაქის აღმასრულებელი ორგანოების პრაქტიკული საქმიანობაც დაწყებული იყო (**„Известия всероссийского союза городов“ 1917:№49**).

რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ 1917 წლის 9 ივნისს დამტკიცებული კანონი საქართველოში გამოცემულ პერიოდიკაში ვერ მოვიძიეთ. კანონს ვერ

ვხვდებით ვერც საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალურ საისტორიო არქივის ფონდებში. (თბილისის ქალაქის გამგეობა; ამიერკავკასიის დროებითი მთავრობა; საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო; საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ქალაქთა კავშირი). დებულება საქართველოს ქალაქებსაც შეეხო, ვინაიდან კავკასიის ქალაქთა კავშირის სამხარეო ორგანიზაცია წარმოადგენდა რუსეთის ქალაქთა კავშირის შემადგენელ ნაწილს, ხოლო თბილისი თავის მხრივ კავკასიის ქალაქთა კავშირის წევრი იყო (სცა 1923/1/36:25-26).

რუსეთის დროებითი მთავრობის დადგენილებას ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში ცვლილებების შეტანის შესახებ **ალექსანდრე ხატისოვის** თავმჯდომარეობით გამართულ თბილისის სათათბიროს 1917 წლის 24 ივლისს სხდომაზე გაეცნენ (სცა 192/4/120:186).

სხდომაზე ერთი საგულისხმო დეტალიც გახდა ცნობილი, რომელიც ხმოსანმა **ა. ს. ბაბოვმა** დაჟინებით მოითხოვა შეეტანათ სხდომის ჟურნალში. ცენზიანი ხმოსანი ბაბოვი აღნიშნავდა, რომ თბილისის სათათბიროს 1905 წელს განსაკუთრებული კომისიისათვის დაუვალება ქალაქის თვითმმართველობის ახალი დებულების პროექტის შემუშავება. მისი სიტყვით, „პროექტის შინაარსი გაცილებით პროგრესული იყო დღევანდელ დებულებასთან შედარებით“. ქალაქის თავმა ბოლო სიტყვაში აღნიშნა, რომ ახალი დებულება მათთვის უცხო არ იყო და, რომ თბილისის სათათბიროში დემოკრატია ყოველთვის აისახებოდა რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, რაც სამაგალითო იყო ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებისათვის (სცა 192/4/120:186).

1917 წლის 21 აგვისტოს სხდომაზე განსახილველად გამოიტანეს დადგენილების პროექტი ქალაქის სათათბიროს შესახებ, რომელიც შედგენილი იყო რუსეთის დროებითი მთავრობის 1917 წლის 9 ივნისის დებულების საფუძველზე. დადგენილების პროექტი დეტალურად განსახილველად გადაეცა უხუცესთა საბჭოს (სცა 192/4/120:233).

თბილისის ქალაქის სათათბიროს 1917 წლის 28 აგვისტოს სხდომაზე განიხილეს და დამტკიცეს დადგენილება თბილისის ქალაქის სათათბიროს შესახებ (Наказъ Тифлисской городской думы). დოკუმენტში გაწერილი იყო თბილისის სათათბიროს მუშაობის წესები 68 მუხლად. მუშაობის ამ წესებით სარგებლობდა თბილისის სათათბირო 1921 წლამდე, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. ამ წესების შესაბამისად ქალაქის სათათბირო სხდომების განრიგს წინასწარ ადგენდა. სათათბიროს თავმჯდომარეს განსახილველი საკითხები სხდომის დღის წესრიგში შეჰქონდა ქალაქის თავის მიერ მოწოდებული თანმიმდევრობითა და შესაბამისი ინსტრუქციით. ქალაქის სათათბიროს სხდომის დღე და საათი ხმოსნებს ეცნობებოდათ შესაბამისი უწყებით, რომელზეც თანდართული უნდა ყოფილიყო განსახილველი საკითხებისა და მოხსენებების ჩამონათვალი. რიგგარეშე სხდომები შეეძლო დაენიშნა სათათბიროს თავმჯდომარეს: სათათბიროს დადგენილებით, ქალაქის თავის გადაწყვეტილებით, სარევიზიო კომისიის მოთხოვნით, ხმოსანთა ერთი მეექვსედის მოთხოვნით. წინადადებით გამოსვლის მსურველი ხმოსანი წერილობით მიმართავდა ქალაქის თავს, რომელიც თავის მხრივ ამ წინადადებებს გადასცემდა სათათბიროს თავმჯდომარეს საქმეთა ნუსხაში შესატანად. სხდომის ჩასატარებლად საჭირო იყო საბჭოს ხმოსანთა ერთი მესამედის დასწრება, ხოლო რიგგარეშე სხდომების დროს ხმოსანთა რიცხვის ერთი მეხუთედის დასწრება (სცა 192/4/120:241-254).

1917 წლის 28 აგვისტოს სხდომაზე დამტკიცებული მითითებებით აგრეთვე გაწერილი იყო ქალაქის სათათბიროს უფლებები და ვალდებულებები, სათათბიროში საკითხთა განხილვის თანმიმდევრობის წესი. სხდომას ხსნიდა და ხურავდა სათათბიროს თავმჯდომარე, საკითხები განიხილებოდა დამტკიცებული დღის წესრიგის მიხედვით. დღის წესრიგში ცვლილება შესაძლებელი იყო სათათბიროს გადაწყვეტილებით. თავმჯდომარე სიტყვის წარმოთქმის საშუალებას ყველა დეპუტატს აძლევდა, ყველა ხმოსანი ემორჩილებოდა თავმჯდომარეს და მასთან პოლემიკაში არ შედიოდა. სხდომაზე სიტყვით გამომსვლელი (თავმჯდომარის

ჩათვლით) განცხადებას აკეთებდა წერილობით ან ზეპირად, გამომსვლელთა რიგი დაცული იყო. ქალაქის თავი სარგებლობდა სიტყვის ურიგოდ გამოთქმის უფლებით. მომხსენებლის გარდა არავინ საუბრობდა 15 წუთზე მეტს. რეგლამენტის გაგრძელება დაშვებული იყო მხოლოდ სათათბიროს გადაწყვეტილებით. ქალაქის თავისა და მომხსენებლის გარდა არავის შეეძლო ერთსა და იმავე საკითხს ორჯერ შეხებოდა. სიტყვით გამოსვლა ხდებოდა ადგილიდან, სიტყვის წარმოთქმის პროცესში ურთიერთდისკუსია დაუშვებელი იყო. ორატორი ემორჩილებოდა თავმჯდომარეს, რომელიც თავის მხრივ, სათათბიროსთვის შეუფერებელი გამოთქმის ან წესის დარღვევის შემთხვევაში ორატორს მოუწოდებდა წესრიგისკენ ან ჩამოართმევდა ხმის უფლებას. სხდომის დროს წარმოქმნილი ხმაურის ან უწესრიგობის შემთხვევაში თავმჯდომარე ნახევარი საათით წყვეტდა სხდომას, თუ პრობლემა არ მოგვარდებოდა, შეეძლო სხდომა დახურულად გამოეცხადებინა. თუ წესრიგი დაირღვეოდა მოწვეული სტუმრის მიერ, თავმჯდომარეს შეეძლო საყვედური მიეცა მისთვის, გაემეკებინა სხდომიდან და კანონით გათვალისწინებული პასუხისმგებლობა დაეკისრებინა (სცა 192/4/120:241-254).

ქალაქის სათათბიროს შესახებ დადგენილებით განსაზღვრული იყო: საკითხების განხილვის რეგლამენტის შემცირებისა და ცვლილების წესი, ასევე საკითხის დაყენებისა და კენჭისყრის წესი. დისკუსიის დასრულების შემდეგ იწყებოდა კენჭისყრა. საკითხი უნდა დაყენებულიყო მარტივად ერთი წინადადებით, რომ პასუხიც მარტივად გასცემოდა: „დიახ“ ან „არა“ (სცა 192/4/120:241-254).

სათათბიროს კომისიების სხდომები საჯარო იყო. გამონაკლის შემთხვევაში, თვით კომისიის გადაწყვეტილებით სხდომა შეიძლება დახურულიყო. კომისიები განიხილავდნენ და შეიმუშავებდნენ ქალაქის სათათბიროს დადგენილებით გადაცემულ საკითხებს. გადაუდებელი და საჩქარო საქმეები შეიძლებოდა სათათბიროს თავმჯდომარესთან და ქალაქის თავთან შეთანხმებით კომისიებს გადასცემოდათ ქალაქის გამგეობიდანაც. კომისიების სხდომები ფორმდებოდა სპეციალური ოქმით, სადაც ფიქსირდებოდა სხდომის დრო, დამსწრენი, განხილული

საკითხები, შეტანილი წინადადებები, დასკვნები და მიღებული გადაწყვეტილებები. კომისიის მოხსენება საკითხის ჩამოყალიბების და კომისიის მოსაზრებების გარდა შეიცავდა დასკვნას სათათბიროს დადგენილების პროექტის სახით. წერილობითი მოხსენების შესადგენად და სათათბიროში წარსადგენად კომისია ირჩევდა ერთ ან რამდენიმე მომხსენებელს. კომისიის მომხსენებელს ეძლეოდა სიტყვა კომისიის მიერ შესწავლილ საკითხზე გამგეობის მოხსენების შემდეგ. კომისიას, რომელსაც ევალუბოდა საკითხის წანასწარი შესწავლა, უფლება ჰქონდა თავისი შეხედულებისამებრ, სათათბიროს დადგენილების გარეშე, სხვა კომისიებთან ერთად მოეწყო ხდომები, მოეწვიათ გარეშე პირებიც, რომლებიც მხოლოდ სათათბირო ხმით სარგებლობდნენ. ყველა ხმოსანს ჰქონდა უფლება მიემართა კითხვით, როგორც ქალაქის გამგეობისათვის, აგრეთვე სათათბიროს თავმჯდომარისთვის. სათათბიროს თავმჯდომარის სახელზე მიმართვა კეთდებოდა წერილობით ან სიტყვიერად სხდომის დაწყებამდე. ყველა შესული მიმართვა და შეკითხვა თავმჯდომარის მიერ საჯაროდ განიხილებოდა სათათბიროს სხდომაზე (სცა 192/4/120:241-254).

ხმოსან **გიორგი ჟურულის** წინადადებით დადგენილებაში უნდა ჩამატებულიყო მუხლი უხუცესთა საბჭოს შესახებ შემდეგი ფორმულირებით: „საქალაქო საბჭოსთან არსდება უხუცესთა საბჭო, რომელიც შედგება სათათბიროს შემადგენლობაში შემავალი ფრაქციების წარმომადგენლებისაგან. უხუცესთა საბჭოს სფეროში შედის ყველა ის საქმე და საკითხი, რომელსაც სათათბირო საჭიროდ აღიარებს გადასცეს საბჭოს განსახილველად და გადასაწყვეტად.” ხმოსან **ევგენი გეგეჭორის** შეხედულებით იმ დროისათვის, როდესაც უკვე დაწყებული იყო სათათბიროს მუშაობა, შეუძლებელი იყო განესაზღვრათ სათათბიროს უფლებები და ვალდებულებები. გიორგი ჟურულის წინადადება არ იქნა გათვალისწინებული (სცა 192/4/120:254).

აღსანიშნავია, რომ თბილისის სათათბიროში 1917 წლის 28 აგვისტოს სხდომაზე, სათათბიროს შესახებ დადგენილების პროექტის განხილვის დროს, უხუცესთა საბჭომ წამოჭრა საკითხი და სათათბიროს წევრებმა (**მიხეილ ცხაკაიამ**,

გიორგი გვაზავამ მხარი დაუჭირეს დამკვიდრებული სახელის ხმოსნის (гласный) - დეპუტატად შეცვლის შესახებ. მათი შეხედულებით „ხმოსანი“ არა მხოლოდ ცუდად ჟღერდა, არამედ დამამცირებელიც კი იყო თავისი შინაარსით. ისინი მიესალმებოდნენ დასავლეთ ევროპის პრაქტიკას, სადაც არსებობდა დეპუტატის წოდება. სათათბიროს გადაწყვეტილებით ეს ინიციატივა არ მიიღეს და დატოვეს სახელწოდება ხმოსანი (სცა 192/4/120:249-250).

1919 წლის 17 მარტის სხდომაზე კი დამტკიცდა თბილისის საბჭოს რეგლამენტი, რომელიც იდენტური შინაარსის ნორმატიული დოკუმენტი იყო და არეგულირებდა საბჭოს სხდომის ჩატარების წესი, ქალაქის საბჭოს უფლება-მოვალეობა, თავჯდომარისა და ხმოსნების უფლება-მოვალეობა, მსჯელობის წესი, კენჭისყრის წესი, საბჭოს კომისიების მუშაობის წესი, საბჭოს სხდომაზე შეკითხვისა დასმის წესი და სხვ. (სცა 192/4/129:77-81).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტმა და მთავრობამ თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია სახელმწიფო სტრუქტურების გაუმჯობესებას, ცენტრალური და ადგილობრივი ხელისუფლების უფლება კომპეტენციის მიზანმიმართულ გამიჯვნას. საქართველოს ქალაქთა კავშირის იურიდიულ განყოფილებასთან შეიქმნა სპეციალური კომისია, რომელსაც მიენდო ახალი საქალაქო დებულების შედგენა. კომისიამ თავდაპირველად იმუშავა საკითხის ძირითადი შინაარსის გარკვევაზე, სცადა იმ პრინციპის დადგენა, რომელსაც უნდა დაფუძნებოდა ახალი საქალაქო დებულება. ამ შემთხვევაში მთავარი იყო ცენტრალური ხელისუფლებისა და ადგილობრივი მმართველობის ურთიერთობათა განსაზღვრა, მათი უფლება-კომპეტენციის გამიჯვნა.

იმ გარდამავალ ეპოქაში ორი თვალსაზრისი არსებობდა, ერთმანეთს უპირისპირდებოდა თვითმმართველობისა და მმართველობის იდეა. პირველი ემყარებოდა იმ აზრს, რომ ადგილობრივი მნიშვნელობის საქმეები არსებითად განსხვავდებოდა დიდი სახელმწიფოებრივი პრობლემებისაგან და ამიტომ რაიონს, ქალაქსა თუ თემს უნდა ჰქონოდა თვითმმართველობის უფლება. აღნიშნული

პრინციპი დამკვიდრებული იყო დიდ ბრიტანეთში, სადაც თვითმმართველობა მაღალ დონეზე იყო განვითარებული და მის სფეროში შედიოდა ის საქმეები, რომელთა ასრულებაც სახელმწიფოს არ სურდა და გადაბარებული ჰქონდა თვითმმართველობისათვის. მაგრამ ეს პრინციპი კრიტიკას ვერ უძლებდა, როგორც არ უნდა ვეცადოთ, შეუძლებელია გავმიჯნოთ ადგილობრივი საქმეები სახელმწიფოებრივი ინტერესებისაგან. მეორე იდეა სამიოდე სიტყვით გამოითქმოდა:

- თვითმმართველობაც სახელმწიფო მმართველობაა, ადგილობრივი თვითმმართველობა სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების შემადგენელი ნაწილია („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6).

რუსეთის იმპერიაში მოქმედი 1870 და 1892 წლების საქალაქო დებულებები პირველი, ხოლო 1917 წლის 9 ივნისის დროებითი მთავრობის მიერ დამტკიცებული დებულება მეორე აზრის გამომხატველი საკანონმდებლო აქტები იყო.

1892 წლის დებულების პირველ მუხლში ნათქვამია: „ქალაქის მკვიდრთა საზოგადოებრივი მმართველობა განაგებს ადგილობრივი საჭიროებისა და სარგებლობის საქმეებს“. დებულების ამ ნაწილში ჩამოყალიბებულია ადგილობრივი მმართველობის ძირითადი პრინციპი. რუსეთის დროებითი მთავრობის დებულებაში კი პირველი მუხლი სრულიად შეცვლილია: „ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობა განაგებს ადგილობრივი მართვა-გამგეობისა და მეურნეობის საქმეებს და ყველა იმ სხვა საქმესაც, რომელიც კანონებით აქვს დავალებული“. („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6)

ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისებს და ორ განსხვავებულ დებულებას შორის საქართველოში სპეციალურ კომისიას ერთ-ერთი უნდა ამოერჩია და მომავალი კანონის საფუძვლად გამოეცხადებინა. კომისიამ უპირატესობა მიანიჭა და დაეყრდნო 1917 წლის 9 ივნისის დებულებას, შესწორებები შეიტანა მასში და მიუსადაგა საქართველოს პირობებს. კომისიამ მიიჩნია, რომ რაკი ადგილობრივ თვითმმართველობას დამოუკიდებელი მოქმედების უფლება ეძლეოდა, მისი მუშაობა ზემდგომი დიდი სახელმწიფო მოხელის კონტროლს ვერ

დაექვემდებარებოდა. თვითმმართველობის საქმიანობა კანონის შესაბამისად ქვეყნის უზენაესი საკანონმდებლო ორგანოს მეთვალყურეობით უნდა წარმართულიყო. ადგილობრივ თვითმმართველობაში დასაქმებულ პირებს სახელმწიფო მოხელეების სტატუსი უნდა მიანიჭებოდა. („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6)

„საქალაქო დებულების“ პროექტი ჟურნალმა „კავკასიის ქალაქმა“ 1919 წლის 15 აპრილის ნომერში გამოაქვეყნა. პროექტს თან ერთვოდა საქართველოს ქალაქთა კავშირის იურიდიული განყოფილების მოხსენება. იურიდიული განყოფილების კომისიის წევრები იყვნენ: მთავარი კომიტეტის იურიდიულ განყოფილების გამგე **ბორის ბროდსკი**, ეკონომიკური განყოფილების ფინანსების გამგე **მიხეილ სმირნოვი**, თბილისის იურისკონსულტი **დიმიტრი გეპშტეინი** და კომისიის მდივანი ნაფიცი ვეჟილის თანაშემწე **ე. ა. მადდისონი**. მოხსენება შეადგინა **დიმიტრი გეპშტეინმა**. მოხსენებაში ვკითხულობთ: „დროებითის მთავრობის საქალაქო დებულება თავისი საფუძვლით უფრო მისაღები და მოსაწონი იყო. პირველი მუხლი იმდენად ეთანხმებოდა ჩვენს მიერ არჩეულ დედააზრს, რომ არც ერთი სიტყვის დამატება არ დასჭირდა. სამაგიეროდ დებულების დანარჩენი ნაწილები და მუხლები შეუსაბამობაში მოდიოდა არჩეულ პრინციპებთან. ამის გამო კომისიამ მეორე საგნად დაისახა, გადაესინჯა საქალაქო დებულება და გადაეკეთებინა ისე, რომ პირველსა და დანარჩენს მუხლებს შორის წინააღმდეგობა არ ყოფილიყო.“ („კავკასიის ქალაქი“ 1919: N5-6).

იურიდიული განყოფილების მიერ შექნილი კომისიის მოხსენება დაწვრილებით განიხილავდა დებულების მეორე მუხლს. მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ დებულების მეორე მუხლში ჩამოთვლილია თვითმმართველობის ძირითადი ფუნქციები, ანუ რა წარმოადგენს „ქალაქის მმართველობის უმთავრეს საზრუნავს“, ზოგადად არის განსაზღვრული უფლება, შემდეგ ცალკე მოქმედებებია ჩამოთვლილი. იურიდიული განყოფილება თვლიდა, რომ არც პირველსა და არც მეორე შემთხვევაში საზრუნავ საგანთა ნუსხა არ იყო ამოწურული. მოხსენებაში ვკითხულობთ: „საზოგადოებრივი მმართველობის და საბჭოს უფლებანი ზოგადი

სიტყვებით არის გამოთქმული და სანიმუშო ნუსხით დამაგალითებული. კომისიაც ამ წესს დაადგა და იგი სისრულემდე მიიყვანა. სამოქმედო საგანთა ყოველი ნუსხა ისე შეადგინა, რომ იგი მხოლოდ სანიმუშო, მაგალითებრივი ყოფილიყო და რომ თვით მის გამოუცდელ განმხილველსაც კი ნათლად დაენახა, რომ ქალაქის მმართველობის უფლებანი, ძირითად მუხლებში აღნიშნული, შემდეგ მუხლებში კი არა კნინდება და მცირდება, არამედ უფრო ვრცელდება და ფართოვდება. სანიმუშო, მაგალითებრივი ნუსხა შეგვაძლებინებს უფრო სავსებით, სრულად და ღრმად გამოვარკვიოთ ის, რაც „ადგილობრივ მართვა-გამგეობისა და მეურნეობის“ ცნებაში იმალება და იგულისხმება.“(„კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6)

იურიდული განყოფილების მეორე შექმნილმა კომისიამ სხვა საკითხებზეც იმსჯელა. მოხსენებაში ვკითხულობთ: „მეორე საერთო ცვლილება, რომელიც კომისიამ მოახდინა, იმავე ძირითადი დებულებიდან გამომდინარეობდა. თუ ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობა სახელმწიფო ხელისუფლების მანქანის შემადგენელი ნაწილია და ამასთან, ამ მმართველობას ვრცელს ასპარეზზედ დამოუკიდებლად მოქმედების უფლება ენიჭება, აშკარაა, რომ იგი მოხელის კონტროლსა და მეთვალყურეობას ვერ დაექვემდებარება. აქ განსაკუთრებულის სინათლით უნდა იჩინოს თავი ამ საქმის პოლიტიკურმა მხარემ. ადგილობრივი მმართველობა თუმცა მთავრობის მართვა გამგეობის ნაწილს შეადგენს, სამოქმედო საქმეთა აღმასრულებელ პირთა მიწვევის მხრივ განსაკუთრებული თვისებით განირჩევა - მინიჭებული აქვს არჩევანის უფლება და დამოუკიდებლობა. ამიტომ საჭირო იყო, რომ ადგილობრივი მმართველობა სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის სხვა დაწესებულებებთან ერთგვარ ვითარებაში ყოფილიყო ჩაყენებული. ამისი განხორციელება იმითი შეიძლებოდა, რომ კონტროლისა და მეთვალყურეობის უფლება კანონიერების ფარგალს არ გადასცილებოდა და ჰქონოდა მხოლოდ უზენაეს ხელისუფლებას და სახელმწიფო საკანონმდებლო დაწესებულებას.“(„კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6)

იურიდიული განყოფილების მიერ შექმნილი კომისიის აზრით: „მესამე თვალსაჩინო ცვლილება შეეხებოდა მოხელეთა უფლებასა და მოვალეობას. იგიც, როგორც დანარჩენი ცვლილებები, იგივე დედააზრიდან გამომდინარეობდა. რაკი ქალაქის მმართველობა სახელმწიფო მმართველობად იყო მიჩნეული, მისი მოხელენიც სახელმწიფო ხელისუფლების მქონებელნი უნდა ყოფილიყვნენ და იმათი უფლება ადმინისტრაციული გარანტიის სახით უნდა ჩამოყალიბებულიყო. ამას თან სდევდა მოვალეობაც - სამსახურის მოვალეობის ყოველი დარღვევისათვის უნდა დაწესებოდათ მკაცრი დისციპლინური პასუხისმგებლობა.“ („კავკასიის ქალაქი“ 1919: N5-6)

1919 წლის დამდეგს დამთავრდა საქალაქო დებულების პროექტის შედგენა. დებულების პირველ თავში ნათქვამია: ქალაქის თვითმმართველობა განაგებს ადგილობრივი მნიშვნელობის ყველა საქმეს. მის უფლება-კომპეტენციაში შედის: ქალაქის გეგმის შედგენა, ზრუნვა ქალაქის უკეთ მოწყობისათვის, მისი განაშენიანების ხელმძღვანელობა, ქალაქის სასარგებლოდ დაწესებული გადასახადისა და ბეგარის გამგებლობა, ქალაქის უძრავი და მოძრავი ქონების მართვა, ქუჩების, მოედნების, საზოგადოებრივი ბაღების, მდინარის ნაპირების, ნავსადგურების, ხიდების, არხების კეთილმოწყობა, ქალაქის განათება, წყლით მომარაგება, საზოგადოებრივი ტრანპორტით მოქალაქეთა უზრუნველყოფა, უსაფრთხოების დაცვა, სასწავლო დაწესებულებების დაფინანსება, მისი სრულყოფისათვის ზრუნვა, გამოფენათა მართვა, ჯანმრთელობის დაცვა, სანიტარულ ღონისძიებათა განხორციელება, მოქალაქეთა სურსათ-სანოვავით მომარაგება, მკვიდრთათვის იურიდიული დახმარების გაწევა, ღარიბთა თავშესაფრების და სამზრუნველოების დაარსება, პურის საცხოვების, სასურსათო მაღაზიების გამართვა, მრეწველობის, ვაჭრობისა და საკრედიტო საქმის განვითარებაზე ზრუნვა, ქალაქის სტატისტიკური გამოკვლევა, პირადი და საზოგადოებრივი უშიშროების და წესიერების დაცვა, მოქმედ კანონმდებლობათა თანახმად მილიციის გამგებლობა,

ქალაქზე დაკისრებული სამხედრო და სამოქალაქო ვალდებულებების შესრულებაზე ზრუნვა... („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6).

დებულების მეორე, მესამე და მეოთხე თავში ლაპარაკი იყო საქალაქო თვითმმართველობის სტრუქტურაზე, განმკარგულებელ და აღმასრულებელ ორგანოთა ფუნქციებზე. მაგალითად, მეორე თავით განისაზღვრა ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის შემადგენლობა. მესამე თავში ქალაქის საბჭოს, ხოლო მეოთხე თავში ქალაქის გამგეობის შემადგენლობა და ფუნქციები. მეხუთე თავის სათანადო მუხლების მიხედვით, საქალაქო მმართველობის კანონშესაბამისი მოქმედებისათვის მეთვალყურეობა (კონტროლი) უნდა გაეწია შინაგან საქმეთა სამინისტროს. კანონსაწინააღმდეგო განკარგულებანი მას უნდა შეეჩერებინა. მეექვსე თავის შესაბამისი მუხლები ეხებოდა მმართველობის დანარჩენ დაწესებულებებს და მათ ურთიერთდამოკიდებულებას, ხოლო მეშვიდე თავით განისაზღვრა საქალაქო მუშაკთა პასუხისმგებლობა და თვითმმართველობის მიერ მიღებული დადგენილებებისა და თვითმმართველობის თანამშრომელთა ქმედების გასაჩივრების წესი („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6).

საქალაქო დებულების პროექტი ზოგიერთი შესწორებისა და ცვლილებების შემდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ქალაქთა წარმომადგენლობის მეორე ყრილობამ მოიწონა და დასამტკიცებლად წარუდგინა საქართველოს დამფუძნებელთა კრებას. შესწორებათა შორის აღსანიშნავია ერთი მუხლი, რომლის ძალითაც ქალაქის თვითმმართველობებს, ცენტრალური მთავრობის ნებართვით, უფლება ეძლეოდათ ფორსმაჟორულ გარემოებში საგანგებო გადასახადები დაეწესებინათ („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N4).

საქართველოს რესპუბლიკის ქალაქთა წარმომადგენლების მეორე ყრილობაზე საქალაქო დებულების განხილვის დროს სხდომაზე გამოცხადდნენ შინაგან საქმეთა მინისტრი ნოე რამიშვილი და დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის ამხანაგი ალექსანდრე ლომთათიძე. აღსანიშნავია, რომ ისინი სხდომის დახურვამდე ესწრებოდნენ საქალაქო დებულების განხილვას.

საქალაქო დებულების პროექტის შესახებ ჟურნალ-გაზეთებში მთელი რიგი კრიტიკული წერილები დაიწერა. ჟურნალ „კავკასიის ქალაქის“ 1919 წლის ივნისის ნომერში თბილისის თვითმმართველობის წევრი - **კონსტანტინე პანიევი** აქვეყნებს სტატიას ახალი საქალაქო დებულების შესახებ, სადაც იგი ძირითადად პრაქტიკული ხასიათის შენიშვნებს აყალიბებდა. **კონსტანტინე პანიევი** კანონპროექტის ავტორებს პროექტის ძირითადი იდეის არათანმიმდევრულად გატარებაში ადანაშაულებდა. პირველ რიგში ავტორისთვის მიუღებელია პროექტში ძველი საქალაქო დებულებიდან გადმოტანილი მთელი რიგი პუნქტები. რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ 1917 წელს დამტკიცებული საქალაქო დებულება შექმნილი იყო თვითმმართველობის ორგანოთა მიმართ უნდობლობის და პოლიციური რეჟიმის პირობებში და მიმდინარე ეპოქისთვის მართლაც შეუსაბამო პუნქტებს შეიცავდა. მსოფლიოში მიმდინარე გლობალური პროცესები მუნიციპალიტეტების წინაშე ახალ ამოცანებს აყენებდა და ამ გარდამავალ ეპოქაში ყველა საქალაქო სფეროს მიმართ მიდგომა უნდა შეცვლილიყო. („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N7-8)

**კონსტანტინე პანიევის** შეხედულებით თვითმმართველობის ორგანოთა უფლებების გაფართოება უნდა დაწყებულიყო ქვეყანაში სხვადასხვა ორგანული კანონების გამოცემით. ეს კი გრძელვადიანი პროცესი იქნებოდა და ამიტომ მიმდინარე ეტაპზე მას საქალაქო მმართველობის უფლებების გაფართოების მიღწევის საშუალებად საქალაქო დებულების გადამუშავება მიაჩნდა. („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N7-8) არსებული საქალაქო დებულების საფუძვლიანი გადამუშავება და დემოკრატიული სახელმწიფოს მოთხოვნებზე მორგება კი თავის მხრივ საჭიროებდა მოქმედი ნორმატიული დოკუმენტების გადახედვას. („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N7-8)

**კონსტანტინე პანიევის** აზრით, მიუღებელი იყო აგრეთვე საქალაქო დებულების პროექტის პირველი მუხლის მეთერთმეტე პუნქტი, სადაც აღნიშნული იყო, რომ ადგილობრივი მმართველობის ერთ-ერთ საზრუნავს წარმოადგენდა „მკვიდრთა სურსათ-სანოვავისათვის ზრუნვა, სურსათის ნაკლებობისა თუ პირველი საჭიროების საგნებისა და სადგურების სიძვირის დარეგულირება; ამ აზრით

იაფსადგომიან სახლებისა, სახალხო სასადილოების, საჩაიეების გამართვა და პურის, ხორცის, რძის, სათბობი მასალისა და სავაჭროების მოწყობა“. მისი შეხედულებით ამგვარი ზედაპირული ღონისძიებებით პრობლემა არ მოგვარდებოდა. ეს საკითხები საჭიროებდა სიღრმისეულ ანალიზს და წინდახედულ ღონისძიებებს („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N7-8).

კონსტანტინე პანიევი აგრეთვე აკრიტიკებდა დებულების 29-ე მუხლს სავალდებულო დადგენილების დამრღვევ პირთა დასჯის შესახებ. ასევე არ მიაჩნდა მიზანშეწონილად პროექტის 32-ე მუხლის შესაბამისად სავალდებულო დადგენილებებზე მეთვალყურეობის დაკისრება მილიციასა და საუბნო მზრუნველებზე, რადგან მათ მიერ ამ საქმის შესრულება შეუძლებლად მიაჩნდა ქალაქის სიდიდის და მრავალფეროვნების გათვალისწინებით („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N7-8).

კრიტიკული წერილი გამოქვეყნდა „კავკასიის ქალაქის“ 1919 წლის ივნისის ნომერში სახელწოდებით „რამდენიმე შენიშვნა საქალაქო დებულების პროექტის შესახებ“. წერილის ავტორის აზრით კანონპროექტი ამ სახით შეუძლებელი იყო გამხდარიყო კანონი. მას დეფექტები ჰქონდა როგორც შინაარსობრივი, ასევე აგებულების თვალსაზრისით. მისი აზრით, ამ სახით კანონპროექტის დამტკიცება უფრო მეტ ზიანს მოიტანდა ვიდრე სარგებელს. თვალშისაცემი დეფექტები ჰქონდა თვითმმართველობის ვალდებულებების ჩამონათვალს, არადამაკმაყოფილებელი იყო ტერმინოლოგია, გამორჩენოდა ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხები, როგორიცაა შრომის დაცვა, საბინაო კონტროლი და სხვ. პროექტში აღმოსაფხვრელი იყო ძველი ფორმულირებები და დეტალები. ავტორი განიხილავდა საქალაქო დებულების ტექსტში საარჩევნო სისტემის იგნორირებას. მისი შეხედულებით, მართალია, ქვეყანაში მოქმედებდა ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა საარჩევნო დებულება, მაგრამ ამით ირღვეოდა საქალაქო დებულების მთლიანობა, რაც მისი აზრით დიდი პრობლემა იყო (Map. Вал. 1919:N9-10).

სამაგიეროდ საქართველოს ეროვნული საბჭოსა და საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის მიერ 1918 წლის 17 დეკემბერს დამტკიცებული იქნა ქალაქთა საბჭოს ხმოსანთა არჩევნების დებულება, რომელიც დეტალურად არეგულირებდა არჩევნების ჩატარების წესებს. 1919 წლის 2 თებერვლის არჩევნებამდე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტმა და საქართველოს მთავრობამ კიდევ ორი კანონი მიიღო „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა საარჩევნო დებულების შეცვლის და დამატების“ შესახებ (1919 წლის 14 იანვარს და 18 იანვარს) (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:204-205,215).

საქალაქო დებულების პროექტის მიმართ საკმაოდ ბევრი და პრინციპული შენიშვნები გამოითქვა, რის გამოც მისი დამტკიცება გაჭიანურდა. დემოკრატიული თვითმმართველობები კარგა ხანს საკანონმდებლო ბაზის გარეშე მუშაობდნენ (ბენდიანიშვილი 2001:194). აღნიშნულის მიუხედავად საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ისე დაასრულა მოღვაწეობა, რომ კანონი საქალაქო დებულების შესახებ არ მიუღია.

1919 წლის ივნისის შემდეგ პრესაში კრიტიკული წერილები საქალაქო დებულების პროექტის შესახებ არ გვხვდება, ხოლო ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტის ფონდში (1918-1921წწ.) საქალაქო დებულების პროექტი არ არის დაცული, შესაბამისად, არც საქართველოს პარლამენტის ადგილობრივი თვითმმართველობების კომისიის სხდომაზე და არც პარლამენტის სხდომაზე საკითხი საქალაქო დებულების დამტკიცების შესახებ არ განხილულა. ამიტომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ქალაქები მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ხელმძღვანელობდნენ რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ 1917 წლის 9 ივნისს დამტკიცებული დებულებით.

1921 წლის 21 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო „საქართველოს კონსტიტუცია“. 1918 წლის ივნისში საქართველოს ეროვნული საბჭოს

მიერ შეიქმნა კომისია. კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობას საკმაოდ დრო დასჭირდა, რადგან კომისია ცდილობდა, რაც შეიძლება მეტი საერთაშორისო გამოცდილება გაეთვალისწინებინა და პარალელურად, მნიშვნელოვან საკითხებზე პოლიტიკურ კონსენსუსამდე მისულიყო. 1920 წლის ივლისში კონსტიტუციის პროექტი საჯაროდ გამოქვეყნდა განსახილველად, ხოლო 1920 წლის 20 ნოემბერს პარლამენტმა დაიწყო მისი განხილვისა და მიღების პროცედურა.

მართალია, ახლადშექმნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ თავიდანვე აქტიურად დაიწყო დემოკრატიული რეფორმების გატარება სხვადასხვა მიმართულებით, ფაქტობრივად ქვეყნის თავიდან აღმშენებლობა და სახელმწიფო ინსტიტუტების შექმნა. მაგრამ, შესაძლოა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა სწორედ კონსტიტუციის დამტკიცების შემდეგ გეგმავდა სხვა კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტების შემუშავებას.

საქართველოს კონსტიტუციის დიდ ღირსებას წარმოადგენდა დემოკრატიული პრინციპების დაცვით მოწესრიგებული ადგილობრივი თვითმმართველობების საკითხები. კონსტიტუციის 101-ე მუხლის შესაბამისად, თვითმმართველობა ირჩეოდა „საყოველთაო, პირდაპირი, თანასწორი, ფარული და პროპორციული საარჩევნო წესით“ (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია 2001:30-31). ამრიგად, მაშინდელ საქართველოში თავისუფალი პირდაპირი არჩევნები ყველა დონეზე იყო უზრუნველყოფილი.

თვითმმართველობასთან დაკავშირებული საკითხები 1921 წლის კონსტიტუციით მოწესრიგებული იყო კონსტიტუციითვე (უზენაესი აქტით) და არა მიმდინარე კანონმდებლობით. ეს მისასალმებელი ფაქტია, ვინაიდან შემდგომში, 1985 წლის 15 ოქტომბერსაც კი ევროპის საბჭოს მიერ „ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ“ ევროპული ქარტიის მიღებისას ეს საკითხი პრობლემატური იყო, რაც აისახა კიდევ ქარტიის ტექსტში, კერძოდ, ქარტიის მე-2 მუხლის მიხედვით „ადგილობრივი თვითმმართველობის პრინციპი აღიარებული იქნა შიდა კანონმდებლობით და შესაძლებლობის შემთხვევაში, კონსტიტუციით“. მე-

20 საუკუნის 80-იანი წლებისთვის არ არსებობდა ამ საკითხთან მიმართებით საერთო კონსენსუსი და ალბათ ამან განაპირობა ქარტიის შესაბამის დებულებაში ამგვარი ფრთხილი დებულების შეტანა. ეს კიდევ ერთხელ მეტყველებს საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ღირსებაზე (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია 2001:30-31).

თვითმმართველობის ფუნქციები, საქართველოს კონსტიტუციის 98-ე მუხლის შესაბამისად, ძირითადად, მოცემულ ტერიტორიაზე, კულტურულ-საგანმანათლებლო და სამეურნეო საქმეების გამგებლობით განისაზღვრებოდა. ადგილობრივ თვითმმართველობას უფლება ჰქონდა, თავისი კომპეტენციის ფარგლებში, კანონით დადგენილი წესით, გამოეცა „სავალდებულო დადგენილებები“. მთავრობის ცენტრალურ ორგანოებს უფლება ჰქონდათ, შეეჩერებინათ აღნიშნული დადგენილებები და განკარგულებები, თუ ისინი ეწინააღმდეგებოდნენ კანონს, მაგრამ მათი გაუქმების საკითხი აუცილებლად სასამართლოს უნდა გადაეწყვიტა (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია 2001:30-31).

საქართველოს დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიის წევრი მელიტონ რუსია ჯერ კიდევ 1920 წლის ივლისში აღნიშნავდა: „ცხადია, რაც უნდა დაწვრილებით იქნას შემუშავებული ადგილობრივი მმართველობის კანონმდებლობა, შეუძლებელია, რომ იქნეს ის ამოწურული და ყოველი მხარეები აღნიშნული. ამიტომ საჭიროა, რომ ადგილობრივ მმართველობას თვითონ ჰქონდეს სავალდებულო დადგენილებების გამოცემის უფლება, ცხადია კანონმა უნდა განსაზღვროს ფარგლები სავალდებულო დადგენილებისა. ამ უფლებით ადგილობრივი მმართველობა თვითონ ხდება კანონმდებელი; ეს უფლება მეტად მნიშვნელოვანია და იგი ეხება მუნიციპალური ცხოვრების მრავალ მხარეს.“ (მელიტონ რუსია 1920:N1, 20-22).

ადგილობრივი თვითმმართველობის უფლებები კონსტიტუციაში ხალხის ცხოვრების ყოველ დარგს სწვდებოდა და მხოლოდ სახელმწიფოებრივი

აუცილებლობის შემთხვევაში იყო შეზღუდული. მაგალითად, საქართველოს კონსტიტუციის მეშვიდე თავში „სახელმწიფო ფინანსები“ ჩართულია შენიშვნა, რომ ადგილობრივ ორგანოებს გადასახადების დაწესების საქმეში გარკვეული უფლებები ჰქონოდათ. ადგილობრივი თვითმმართველობის გადასახადთა დაწესების უფლებას ცალკე კანონი განსაზღვრავდა (**საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია 2001:30-31**).

კონსტიტუცია მხოლოდ სახელმწიფოს ძირითად საფუძვლებს ამყარებს და მიმართულებას აძლევს მომავალ კანონმდებლობას. 1921 წლის 21 თებერვლის კონსტიტუცია საკანონმდებლო ორგანოების მუშაობის მყარი საფუძველი იყო. კონსტიტუციის შესაბამისად თვითმმართველობის ხელში იყო: ადმინისტრაცია, განათლება, მეურნეობა, ჯანმრთელობის დაცვა, ფინანსები და სხვ.

1919 წლის დასაწყისისათვის უკვე მზად იყო კანონპროექტი საქალაქო დებულების შესახებ. ეს დებულება იმდენად საფუძვლიან გადამუშავებას მოითხოვდა, რომ მთელი რიგი კრიტიკული წერილების შემდეგ საქალაქო დებულების კანონპროექტის შესახებ საუბარი წყდება. ამის შემდეგ კანონშემოქმედთა მთელი ძალისხმევა მიმართულია უზენაესი კანონის - საქართველოს კონსტიტუციის შემუშავებასა და დამტკიცებაზე.

კონსტიტუციის პროექტის მეათე თავის შემუშავების დროს საკონსტიტუციო კომისიის წევრები გამოდიოდნენ იმ შეხედულებიდან, რომ ადგილობრივი მმართველობა სახელმწიფო ხელისუფლებით უნდა ყოფილიყო აღიარებული, რადგან ადგილობრივი მმართველობა განუყოფელი ნაწილი იყო სახელმწიფო მმართველობის სისტემისა (**მელიტონ რუსია 1920:N1, 20-22**). კონსტიტუციის ძალით ადგილობრივი მმართველობა თავისი ტერიტორიის ფარგლებში სახელმწიფოს ერთადერთი წარმომადგენელია, სახელმწიფო ხელისუფლების ერთადერთი ადგილობრივი ორგანოა, რომელიც იმავ დროს განაგებს მეურნეობის ყოველ დარგს თავისი ტერიტორიის ფარგლებში. რაც შეეხება მის ორგანიზაციას, უფლება-

მოვალეობის და მართვა-გამგეობის წესს, ეს განისაზღვრებოდა ცალკე კანონით (საეროზო და საქალაქო დებულებით) (მელიტონ რუსია 1920:N1, 20-22).

აღსანიშნავია, რომ საკონსტიტუციო კომისიამ თვით ცნება **თვითმმართველობა** შეუფერებელად ცნო და შემოიტანა ახალი სახელწოდება **საქალაქო მმართველობა** („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N1, 20-22).

კონსტიტუციის დამტკიცებას სავარაუდოდ მოჰყვებოდა შესაბამისი კანონებისა და კანონქვემდებარე აქტების შემუშავება და დამტკიცებაც, მათ შორის უნდა შემუშავებულიყო საქართველოს კანონი საქალაქო მმართველობის შესახებ. ამ კანონის შემუშავება უკვე მიღებული უზენაესი კანონის ფონზე აღარავითარ სირთულეს არ წარმოადგენდა. 1921 წლის კონსტიტუციის მიღებიდან სულ მალე საქართველო საბჭოთა რუსეთმა დაიპყრო და ცხადია საქალაქო მმართველობის დებულების შემუშავება ვეღარ მოესწრო.

სამწუხაროდ, 1918-1921 წლებში დაწყებულმა ადგილობრივი თვითმმართველობის სისტემის ჩამოყალიბების პროცესმა ვერ ჰპოვა ლოგიკური გაგრძელება. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობისთანავე გაუქმდა ადგილობრივი თვითმმართველობები, რომელთა ადგილი ჯერ საქალაქო და სამაზრო რევკომებმა, ხოლო შემდგომ საბჭოებმა დაიკავეს. მმართველობის საბჭოურ სისტემას არაფერი ჰქონდა საერთო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუციით განსაზღვრულ ადგილობრივ თვითმმართველობის მოწყობის პრინციპებთან.

## თავი V. ფინანსური კრიზისი და კანონპროექტი ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების შესახებ

თვითმმართველობათა მოვალეობანი და საზრუნავი საგანი ხალხის კულტურულ განვითარებასთან ერთად რთულდება. თვითმმართველობის მოვალეობის გაფართოებას თან სდევს ხარჯების გადიდებაც. ეს უკანასკნელი კი მოითხოვს თვითმმართველობის საბიუჯეტო უფლების გაფართოებას. რეალური თვითმმართველობის განხორციელებისათვის აუცილებელია თვითმმართველი ერთეულის ფინანსური უზრუნველყოფა და დამოუკიდებლობა. წარმოდგენილია თვითმმართველობა იყოს ძლიერი, თუ ის ფინანსურად ცენტრალურ ხელისუფლებაზეა დამოკიდებული. სწორედ ამიტომ არის მნიშვნელოვანი ქვეყანაში არსებობდეს ისეთი საგადასახადო პოლიტიკა, რომელიც თვითმმართველობის ფინანსურ დამოუკიდებლობას უზრუნველყოფს. მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება ჩაითვალოს ადგილობრივი თვითმმართველობის რეფორმა წინ გადადგმულ ნაბიჯად, რადგანაც სწორედ ფინანსური დამოუკიდებლობა განსაზღვრავს, „საკუთარი უფლებამოსილებების“ ეფექტურად განხორციელებას. თვითმმართველობის ეფექტურად ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია წინასწარ განისაზღვროს თვითმმართველი ერთეულის ბიუჯეტის ფორმირების პრინციპები, ბიუჯეტის პროექტის მომზადება, წარდგენა, განხილვა, დამტკიცება, შესრულება, აუდიტი, ზედამხედველობა, ანგარიშგება, შეფასებისა და კონტროლის წესი, აგრეთვე წარმომადგენლობითი და აღმასრულებელი ორგანოების საბიუჯეტო უფლებამოსილებები.

ფინანსურმა პრობლემებმა მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან იჩინა თავი. ყველა ქალაქი ერთხმად აღნიშნავდა აუტანელ ფინანსურ მდგომარეობას, თვითმმართველობის მოთხოვნილებათა ადგილობრივად დაკმაყოფილების შეუძლებლობას, თხოვდა მთავრობას გაეფართოებინა ქალაქთა და ერობათა საბიუჯეტო უფლება.

კანონპროექტი „ქალაქის და ერობების ფინანსური გაუმჯობესების შესახებ“, 1909 წელს წარადგინეს რუსეთის იმპერიის მთავრობაში. ეს კანონპროექტი კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის წევრთა ჯგუფის მიერ მხოლოდ 1912 წლის 2 მარტს იქნა შეტანილი მესამე სახელმწიფო სათათბიროში. სახელმწიფო სათათბირომ ამ კანონპროექტის მხოლოდ პირველი ნაწილი განიხილა, მეორე ნაწილი კი, რომელიც ეხებოდა ქალაქების და ერობების საბიუჯეტო უფლებებს, განსახილველად დაუტოვა მეოთხე სახელმწიფო სათათბიროს. მეოთხე სათათბირომ მოღვაწეობა ისე დაასრულა, რომ ეს კანონპროექტი არ განუხილავს.

ქალაქების საბიუჯეტო უფლებები, პირველად 1870 წელს განმარტებულნი, უცვლელად დარჩნენ რუსეთის 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციამდე. დროებითი მთავრობის კანონი ქალაქის საბიუჯეტო უფლებების შესახებ დროებითი მთავრობის შესახებ გამოვიდა 1917 წლის 9 სექტემბერს (**ვასილ ხახანაშვილი 1920:N5, 23-24**).

საქართველოშიც, რა თქმა უნდა, სულ უფრო ცხადად იგრძნობოდა ფინანსური კრიზისი. 1919 წელს ჟურნალ „კავკასიის ქალაქში“ **ალექსანდრე ლანდია** წერდა, რომ თვითმმართველობებს ბევრი ფუნქცია გადაეცა, „უფლებით კი ისინი ვერ სარგებლობენ. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას საბიუჯეტო უფლების შესახებ.“ (**ალექსანდრე ლანდია 1919:N13-15, 53-55**). პრობლემას უფრო დეტალურად შეეხო **ვასილ ხახანაშვილი**. იგი წერდა: „რევოლუციამ მოსპო ის უნდობლობა, რომელსაც უცხადებდა ძველი მთავრობა ადგილობრივ თვითმმართველობას, მანვე დაუდო საფუძველი შრომის თანაბარ და სამართლიან განაწილებას. თვითმმართველობა გახდა ადგილობრივი ძალაუფლების წარმომადგენელი, გაიზარდა მისი ვალდებულება საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წინაშე.“ (**ვასილ ხახანაშვილი 1920:N5, 23-24**). ამას უნდა მოჰყოლოდა თვითმმართველობის უფლებათა გაფართოება, მაგრამ ასე არ მოხდა. რაკი მთავრობამ თავისი მოვალეობის საგრძნობი ნაწილი თვითმმართველობას გადასცა, მისთვის მოვალეობათა შესრულების საშუალებაც უნდა მიეცა, თვითმმართველობებისათვის უნდა გადაეცა სახელმწიფო

შემოსავლის ნაწილი. ვასილ ხახანაშვილი შემდეგ აღნიშნავდა, რომ ქალაქების და ერობათა საბიუჯეტო უფლება მჭიდროდ არის დაკავშირებული სახელმწიფოს საბიუჯეტო უფლებასთან, ამიტომ მათი ხელოვნური განცალკევება არევ-დარევას გამოიწვევდა. სახელმწიფოს ცენტრალური მმართველობისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ძირითადი საფუძველია გადასახადები, მოქალაქეთა გადახდისუნარიანობა, მნიშვნელოვანწილად კი „სამსახური-სამაგიეროს“ პრინციპი. წერილის ავტორი ასე მსჯელობდა: „ქალაქს გაჰყავს ახალი ქუჩები, წყალსადენი, კანალიზაცია, განათება: ესე იგი ქმნის ისეთ ღირებულებებს, რომლითაც სარგებლობს ან ყოველი მცხოვრები ქალაქისა, ან ნაწილი მცხოვრებლებისა. აქედან იწყება შესაძლებლობა „სამსახურ-სამაგიეროს“ პრინციპის განხორციელებისა. თუ გსურს ადვილად მიხვიდე შენს ბინამდე, თუ გსურს საღი და საკმაო წყალი გქონდეს ახლოს, თუ გინდა სისუფთავე, თუ არ მოგწონს ბნელ ქუჩაში სიარული, გაიღე ხარჯი და გექნება ყველა ეს. გაგიწევს სამსახურს თვითმმართველობა და შენც მიეცი სამაგიერო. აი, ანბანური ჭეშმარიტება, რომელსაც „სამსახური-სამაგიეროს“ პრინციპს უწოდებენ.“ (ვასილ ხახანაშვილი 1920:N5, 25-30). სტატიის ბოლოს ვასილ ხახანაშვილი წერს, რომ „თვითმმართველობას საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის ფუნქციაც გააჩნდა, ვალდებულია სრულყოფილი სწავლა-განათლებისა და ჯანმრთელობის სისტემა, საერთოდ შექმნას და შეინახოს ისეთი დაწესებულებანი, რომელთაც ყველა მოქალაქისათვის ერთნაირი სარგებლობა მოაქვთ. აქ უკვე სამსახური-სამაგიეროს პრინციპი არ გამოდგება. ყოველი მოქალაქეა ვალდებული გაიღოს ის, რისი გაღებაც შეუძლია. იგი უნდა იბეგრებოდეს „ხარჯთაგადახდისუნარიანობის“ მიხედვით. ამ გზით მიღებული შემოსავალი ძირითადად სახელმწიფო ბიუჯეტში უნდა შევიდეს, მაგრამ რაკი მართვა-გამგეობის ხარჯებს ადგილობრივი თვითმმართველობაც ეწევა, აღნიშნული გადასახადებიდან მიღებული თანხის ნაწილი მას უნდა დაეთმოს.“ (ვასილ ხახანაშვილი 1920:N5, 23-24).

მუნიციპალიტეტის მოღვაწეებსაც კარგად ესმოდათ, რომ თვითმმართველობის პრაქტიკული საქმიანობის შედეგი მატერიალურ სახსრებზე, საქალაქო ბიუჯეტის

რაოდენობაზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ მისი შევსების საშუალებები გაურკვეველი რჩებოდა. რაკი ქალაქის თვითმმართველობა სახელმწიფო მმართველობის ადგილობრივ ორგანოდ გამოცხადდა, ბუნებრივია, თვით სახელმწიფოს, ცენტრალურ ხელისუფლებას უნდა უზრუნველყო იგი ფინანსური სახსრებით. რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ 1919 წლის 9 ივნისს დამტკიცებული კანონი „ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში ცვლილებების შეტანის შესახებ“ კი სულაც არ ითვალისწინებდა ქალაქის თვითმმართველობის ჩართვას სახელმწიფოს ფინანსურ-საბიუჯეტო სისტემაში, მას ამ სფეროში რაღაც ავტონომიურ უფლებას აძლევდა. ეს გაურკვეველობაც უწყობდა ხელს ფინანსური კრიზისის გამწვავებას. თვითმმართველობის მესვეურები ალაპარაკდნენ: მოვალეობა მოგვემატა, მატერიალური სახსრები კი მოგვაკლდა, ქალაქის სალარო თითქმის ცარიელია და ამიტომ არც სასურსათო საქმის მოგვარება შეგვიძლია და არც სამეურნეო კომუნალური პრობლემების გადაჭრაო. 1918-1920 წლებში თბილისის თვითმმართველობის ხარჯები ყოველთვის ჭარბობდა შემოსავალს. ბიუჯეტი სტაბილურად დეფიციტური იყო. 1919 წლის 1 ივნისამდე თბილისის მუნიციპალიტეტს ვალად დაედო 33 მილიონი მანეთი. ეს ვალი თანდათან გაიზარდა („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N7-8,47).

ჯერ კიდევ 1917 წლის ბოლოს, თბილისის სათათბიროს სხდომაზე ხმოსანი გერასიმე მახარაძე თავის მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ქალაქის სალარო ცარიელია, საჭიროებები იზრდება, მდგომარეობა მძიმეა...“ ამ დროიდან აყენებდა ქალაქის გამგეობა საკითხს 1.000.000 მანეთის ოდენობით მოკლევადიანი სესხის აღების შესახებ (სცა 192/4/120:246-247).

მოქმედი საქალაქო დებულების ძალით ისე იყო ქალაქის უფლება შეზღუდული, რომ ქალაქისთვის რაიმე თვალსაჩინო სარგებლობის მოტანა გადასახადებს არ შეეძლო. მაგალითად, უძრავი ქონების დაბეგვრა ქალაქს შეეძლო არაუმეტეს ღირებულების 2%-სა ან წმინდა შემოსავლის 20%-სა, ვაჭრობა-მრეწველობა არა უმეტეს სახელმწიფოს სასარგებლოდ გადასახადის 15%-სა, ხოლო

შემოსავლის კვალობაზე არაუმეტეს სახელმწიფოს სასარგებლოდ გადასახადის 8%-სა. უძრავი ქონების დაბეგვრა, ისევე როგორი სახითაც ვაჭრობა-მრეწველობისა იმ ნორმებით, როგორც ეს იყო აღნიშნული არსებუბდა დებულებაში, მეტად შეზღუდული იყო. ქალაქის შემოსავლისას ამ წყაროს თვალსაჩინო სარგებლობის მოტანა არ შეეძლო.

არსებული საქალაქო დებულების ძალით მეტად მცირედ იბეგრებოდა ვაჭრობა-მრეწველობა, როდესაც ყველაზე კარგი შემოსავალი და თანხის დიდი ბრუნვა ქალაქის ვაჭრებს ჰქონდათ. მართალია, ვაჭრობა-მრეწველობის ერთი დარგი იბეგრებოდა ქალაქის სასარგებლოდ. მაგრამ აქაც ნათლად ჩანდა ძველი სათათბიროს შემადგენლობის გავლენა ქალაქის საფინანსო სისტემაზე. დაბეგრილი იყო ქალაქის სასარგებლოდ ვაჭრობის ისეთი დარგი (მაგალითად, დუქნების გადასახადი), სადაც ყველაზე ადვილი იყო ხარჯის გადატანა მომხმარებელზე. მცირედ იბეგრებოდა აგრეთვე სამრეწველო დაწესებულებანი. სამრეწველო დაწესებულებათა დაბეგვრასაც საფუძვლად ედო „სამსახური-სამაგიეროს“ პრინციპი. აგურის ან ლუდხანის საზიდრები და ფურგონები ადვილად აზიანებდნენ ქვაფენილს, მათი გაღებული გადასახადი კი მეტად მცირე იყო. მაგალითისთვის ისიც საკმარისია, რომ 1917 წელს დროებითი მთავრობის მიერ დამტკიცებული საქალაქო დებულებით, ისეთი ქალაქისათვის, როგორიც იყო თბილისი, ცხენზე დაწესებული გადასახადი შეადგენდა წელიწადში 24 მანეთს. ეს ნორმა იყო მაშინ, როდესაც ეტლით მგზავრობა 40 კაპიკი ღირდა. იგივე ნორმა დარჩა 1920 წელსაც, როდესაც ეტლით მგზავრობა 60 მანეთი ღირდა. ამ ნორმის შეცვლა თვითმმართველობას არ შეეძლო, თუ საკანონმდებლო დაწესებულება არ შეცვლიდა. ასევე იყო შეზღუდული სარეწაო, საშემოსავლო, აგრეთვე გარე ვაჭრობაზე, განცხადებებსა და რეკლამებზე გადასახადები... (ვასილ ხახანაშვილი 1920:N6, 24-28).

ყველა ნაკლოვანება, რაც ახლდა რეალურ გადასახადებს სახელმწიფოს ფინანსურ სისტემაში ადვილად დარეგულირდებოდა თუ ქალაქს მიეცემოდა

ავტონომიური უფლება გადასახადის ნორმების განსაზღვრაში (გასილ ხახანაშვილი 1920:N6, 24-28).

დებულებით მინიჭებული საბიუჯეტო უფლებით ქალაქს არავითარი შემოსავალი არ შეეძლო მიეღო, რადგან ყველა ფინანსური სახის წყარო უკვე ამოწურული იყო მაქსიმალური ნორმებით და არავითარი იმედი არ არსებობდა შემოსავლის მომატებისა მომავალში. გადასახადები უკვე განსაზღვრული იყო და საბჭოს მიერ მათი გადიდება არ შეიძლებოდა.

შემოსავლის ერთადერთი თვალსაჩინო წყარო ძველად იყო შეფასებითი გადასახადი უძრავ ქონებაზე, მაგრამ მისი გამოყენება ვერ მოხერხდა, ამას ხელს უშლიდა ის გარემოება, რომ ვერ შემუშავდა ახალი საბინაო კანონი, რომელიც დაარეგულირებდა საიჯარო ფასს და გამგეობა გაადიდებდა შეფასებით გადასახადს.

რაც შეეხება ქალაქის ტრამვაის, წყალსადენს და სასაკლაოს, მათი წარმოებიდან შემოსავლები თავად ამ წარმოებებსვე ხმარდებოდა. მართალია, სასაკლაოზე მოეწყო საპნის ქარხანა, სადაც ყოველდღიურად 80 ფუთი საპონი მზადდებოდა, ამასთანავე იგეგმებოდა წებოს და ძეხვის ქარხნების აგება, მაგრამ ეს იმდენად მცირე შემოსავალს იძლეოდა, რომ ქალაქის ფინანსურ კრიზისს ვერ შველოდა.

1919 წლის განმავლობაში საერთო საზოგადო შემოსავალი (ტრამვაი, წყალსადენი, სასაკლაო, ელექტროსადგური, აფთიაქი და სხვ.) შეადგენდა 17 მილიონ მანეთს. ეს თანხა იმდენად მცირე იყო, რომ მიმდინარე ხარჯების მიხედვით ერთი თვის გასავალსაც ვერ დაფარავდა.

სასურსათო განყოფილებამაც საგრძნობლად გააფართოვა თავისი ოპერაციები. სასურსათო და სავაჭრო ოპერაციების თანდათანობითი ზრდა დიდ საბრუნავ თანხას მოითხოვდა. რის გამოც სასურსათო განყოფილება ყოველ ახალ მოგებას იქვე ახანდებდა და ატრიალებდა სავაჭრო ოპერაციებში. მოცემულ პირობებში და ინფლაციის ფონზე ეს დაუფასებელი შრომა იყო. მომავალში სასურსათო განყოფილების და წარმოებათა შემოსავალი დიდ როლს შეასრულებდა ქალაქის ფინანსური მდგომარეობის გამოსწორებაში (სცა 192/5/194:220-221).

თბილისის თვითმმართველობა ყველა ღონეს ხმარობდა შექმნილი პრობლემის მოსაგვარებლად. 1920 წლის მარტის თვეში ქალაქის საბჭოში ქალაქის გამგეობის და საბჭოს საფინანსო-საბიუჯეტო კომისიის გაერთიანებული კრება გაიმართა, რომელზეც მოწვეულნი იყვნენ ქალაქის საქმეებსა და ფინანსებში ჩახედული პირები. მოწვეული იყო აგრეთვე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფინანსთა მინისტრი **კონსტანტინე კანდელაკი**. აღნიშნულ კრებაზე გამოთქმული მოსაზრებები კარგად ასახავს იმ ეპოქაში ქალაქში შექმნილ მდგომარეობას და ქალაქის მოღვაწეთა მომავლის ხედვას. სხდომა ქალაქის მოურავმა **ბენიამინ ჩხიკვიშვილმა** გახსნა, აღნიშნა მდგომარეობის სიმწვავე და შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსასვლელად განსაკუთრებული ზომების მიღებისკენ მოუწოდა დამსწრე საზოგადოებას. მან შეკრებილ საზოგადოებას აუწყა არასახარბიელო პროგნოზი, რომ 1920 წლის განმავლობაში ქალაქის გასავალი 250 მილიონამდე იგეგმებოდა, შემოსავალი კი 70 მილიონს არ აღემატებოდა. მაშასადამე, ქალაქის შემოსავალი ფარავდა გასავლის მხოლოდ მეოთხედს. სხდომაზე საბიუჯეტო-საფინანსო კომისიის წევრმა **გრიგოლ გველესიანმა** თავის მოხსენებაში აღნიშნა, რომ შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსავალი მუნიციპალურ ვაჭრობაში იყო. მისი აზრით ქალაქში ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესება უნდა დაწყებულიყო პირველი მოთხოვნილებების საგნებით ვაჭრობით, მცირე მოგებით (**„ეროზა და ქალაქი“ 1920: N5, 60-65**).

საფინანსო-საბიუჯეტო კომისიის წევრი **ნიკოლოზ ელიავა** კატეგორიულად უარყოფდა **გრიგოლ გველესიანის** შეხედულებას. მისი აზრით დაუშვებელი იყო ქალაქს პირველადი მოხმარების საგნები მოგების და შემოსავლის წყაროდ გაეხადა. შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსავალს ის გადიდებულ გადასახადებსა და სესხში ხედავდა. გადასახადები უნდა გადიდებულიყო შესაძლებლობის ფარგლებში. იმ დროინდელი ფულის კურსის გათვალისწინებით გადასახადები მეტად მცირე იყო და ნიკოლოზ ელიავას შეხედულებით 25-ჯერ გადიდება მაინც იყო საჭირო. უნდა მომხდარიყო ქალაქის უძრავი ქონების შეფასება, რის საფუძველზეც

განხორციელდებოდა დაბეგვრა. რაც შეეხება სესხს, მთავრობის სესხი სასურველი არ იყო. რადგან თუ მთავრობა 100 მილიონამდე ასესხებდა ქალაქს - სათანადოდ გაადიდებდა ბონების ემისიას, ეს ამდენივე მილიონით დასცემდა ბონების კურსს („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N5, 60-65).

ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებით საჭირო იყო კონცესიების გაცემა და სესხის აღება. აგრეთვე ინტენსიურად უნდა გამოყენებულიყო ქალაქის ბუნებაც. მისი აზრით, ქალაქის მაცხოვრებელთა რიცხვი საოცრად იყო გაზრდილი. ამიტომ ქალაქს უნდა მისცემოდა მიწა მის ირგვლივ ათი ვერსის რადიუსით. ამ თავისუფალ ადგილზე უნდა აეგოთ ბინები და თუ ამას თავისი შესაძლებლობებით ვერ მოახერხებდნენ, უნდა განეხორციელებინათ კონცესიის საშუალებით. ნიკო ნიკოლაძეს ქალაქის დიდ სიმდიდრედ მიაჩნდა თბილისის აბანოები და მრეწველობის აღორძინება. მისივე აზრით, აგრეთვე დასარეგულირებელი იყო აღნიშნული კუთხით საქალაქო კანონმდებლობა. იმის გათვალისწინებით, რომ ფინანსური კრიზისის დამღევის კუთხით დაგეგმილი ყველა ღონისძიება დროს მოითხოვდა, სესხის მიება გარდაუვალი იყო („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N5, 60-65).

ფინანსთა მინისტრის კონსტანტინე კანდელაკის აზრით ქალაქის ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესების საკითხი უნდა გადაჭრილიყო სახელმწიფო მასშტაბით. მინისტრის სიტყვით მთავრობას სესხის აღება არ შეეძლო, რადგან თითოეული ზედმეტად გამოშვებული მანეთი სახელმწიფოს კატასტროფისაკენ მიაქანებდა. საუკეთესო გამოსავალი იქნებოდა შინაური სესხი. საჭიროების შემთხვევაში მთავრობა დაეხმარებოდა ქალაქს და მის სესხს უზრუნველყოფდა მთავრობის გარანტიით („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N5, 60-65).

საბიუჯეტო-საფინანსო კომისიის წევრი პარტენ გოთუა მიიჩნევდა, რომ მთელი ყურადღება წარმოებათა აღორძინებას უნდა მიჰყრობოდა, ხოლო კომისიის წევრი დიომიდე თოფურიძე ხსნას მუნიციპალური ბანკის დაარსებასა და საქალაქო დებულების შეცვლაში ხედავდა. ბენიამინ ჩხიკვიშვილი შეხვედრის ბოლოს აღნიშნავდა, რომ ქრონიკული კრიზისის თავიდან ასაცილებლად საჭირო იქნებოდა

წარმოებათა გაფართოება და აღორძინება, ძველი საწარმოების ასაღორძინებლად და ახალის შესაქმნელად კი სესხი. იგი ითხოვდა ამ რთულ ვითარებაში გვერდში დგომას და ამგვარი შეხვედრის კიდევ ორგანიზებას („ერობა და ქალაქი“ 1920:N5, 60-65).

გაზრდილი უფლებების ფონზე შექმნილი მდგომარეობით ხელმძღვანელობდა ქალაქის თვითმმართველობა, როდესაც ქალაქთა საბიუჯეტო უფლებების გაფართოების მიზნით რეალურ ღონისძიებებს შეუდგა. ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების კანონპროექტის შესამუშავებლად აღმასრულებელმა ბიურომ დაადგინა მთავარი კომიტეტის თავმჯდომარის **ნიკოლოზ ელიავას** ხელმძღვანელობით კომისიის შექმნა შემდეგი შემადგენლობით: ქალაქის თავის ამხანაგი (მოადგილე) **გიორგი კონიაშვილი**, თვითმმართველობის წევრი **კონსტანტინე პანიევი**, დამფუძნებელი კრების წევრი **ივანე ჭავჭავაძე**, ერობის გამგეობის თავმჯდომარე **დავით ონიაშვილი** და მთავარი კომიტეტის იურისკონსულტი **ე.ა.მადდისონი**. კომისიას სხვა წევრების მიწვევის უფლებაც ჰქონდა („კავკასიის ქალაქი“ 1919: N13-15, 39).

მოგვიანებით, 1920 წლის აგვისტოში, ფინანსთა მინისტრმა დაავალა თავის თანამშრომლებს მთავრობაში წარსადგენად სასწრაფოდ დაემუშავებინათ კანონპროექტი ერობათა და ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების შესახებ. კანონს უნდა მოეგვარებინა ისეთი კარდინალური საკითხები, როგორიც იყო ადგილობრივი თვითმმართველი ერთეულის ბიუჯეტის ფორმირების პრინციპები, ბიუჯეტის პროექტის მომზადების, წარდგენის, განხილვის, დამტკიცების, შესრულების, კონტროლის, ზედამხედველობის, ანგარიშგების, შეფასებისა და კონტროლის წესები (სცა192/5/194:221).

ქალაქის თვითმმართველობამ არსებითად გადასინჯა ქალაქის შემოსავლის შესახებ მოქმედი კანონები, შეიმუშავა პროექტი და დაბეჭდა კიდევ იგი ცალკე წიგნის სახით. ეს პროექტი საფუძვლად დაედო მოხსენებას საქართველოს ქალაქის წარმომადგენლობის ყრილობაზე. ყრილობის მიერ შემუშავებული პროექტი დამფუძნებელ კრებას წარედგინა განსახილველად და დასამტკიცებლად.

კანონპროექტის დამტკიცებას თბილისის თვითმმართველობაში 1920 წლის ბოლოსათვის ვარაუდობდნენ (სცა192/5/194:221). მანამდე კი კრიზისის დასაძლევად თბილისის თვითმმართველობა მოქმედი კანონის ფარგლებში ახალ გადასახადებს „იგონებდა“. მთავრობაში დასამტკიცებლად იყო წარდგენილი კანონპროექტი სისტემატური ეპიდემიური გადასახადზე; მუშავდებოდა პროექტი ბინებისა და გასტრონომების ავეჯით გაწყობის გადასახადის შესახებ; აგრეთვე კანონი აფიშების გამოკვრასა და გაზეთებში სარეკლამო ტიპის განცხადებების გამოქვეყნების შესახებ. იმავდროულად იწყებოდა უძრავი ქონების ხელახალი აღწერა, რომელიც უნდა დასრულებულიყო 1920 წლის 1 იანვრამდე. მოგვიანებით გაიზარდა გადასახადი დუქნებზე; დაარსდა საგანგებო სანიტარული გადასახადი და სხვ.

ქალაქები მიმართავდნენ მთავრობას, მთავრობა თვითონ ებრძოდა ფინანსურ დაბრკოლებებს. პირველი, რაც მთავრობამ მოიფიქრა, ის იყო, რომ ღვინის აქციზიდან შემოსული თანხის 5% ქალაქების სასარგებლოდ გადარიცხა. ეს ქალაქ თბილისს 1919 წელს აძლევდა 3 მილიონ მანეთზე მეტს. გარდა ამისა მთავრობა უძრავი ქონების ბაჟიდან 1919 წლის ბიუჯეტში გეგმავდა 20%-ის გადარიცხვას. მთავრობის მიერ დაკმაყოფილებული იყო ქალაქების და ერობების თხოვნა, რომ მათ სასარგებლოდ ბაჟი დადებულიყო, რა თქმა უნდა, ამ ღონისძიებებით პრობლემა არ გვარდებოდა, ამასთანავე ამ ქმედებებს არევდარევა შეჰქონდა საერთო საბაჟო სისტემაში („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N1, 25-26).

ამ ღონისძიებების მიუხედავად ქალაქს ყოველდღიურად ახალი ხარჯი ემატებოდა, სწრაფი ინფლაციის პირობებში საბჭოს საბიუჯეტო საფინანსო კომისია იძულებული იყო მუშა მოსამსახურეთა ხელფასები სტაბილურად ეზარდა. ტრამვაის მოსამსახურეთა ხელფასზე მეშვიდე დამატება, რომელიც 1919 წლის თებერვალში განხორციელდა ქალაქის ბიუჯეტს 4 მილიონით ზრდიდა („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N4,39).

ქალაქის გამგეობის ბუღალტერიას შეუდგენია 1919 წლის ქალაქის ხარჯთაღრიცხვის გეგმა, სადაც ჩანს, რომ საქალაქო მოსამსახურეთა მეშვიდე

დამატებითი ჯამაგირის მიღების შემდეგ, მარტო მოსამსახურეთა ჯამაგირების გასაცემად ქალაქის გამგეობას დასჭირდებოდა 25 მილიონ მანეთამდე, ხოლო რამდენი ხარჯი დასჭირდებოდა გამგეობას ჯამაგირების დარიგების გარდა ეს დაანგარიშებული არ იყო. შემოსავალი კი 1919 წლის დამლევამდე ქალაქის გამგეობას ექნებოდა არაუმეტეს 14–15 მილიონი მანეთისა. მაშასადამე, თუ ვიანგარიშებთ მხოლოდ ჯამაგირის დარიგებას, ამ შემთხვევაშიც კი ქალაქის სალაროს 10–11 მილიონ მანეთამდე დეფიციტი მოელოდა. ამას, რასაკვირველია, ემატებოდა სკოლების, საავადმყოფოების შენახვისა და სხვა სამეურნეო ხარჯები, სულ 10-15 მილიონ მანეთამდე. ამ სერიოზული დეფიციტის შევსების გზები კი გაურკვეველი იყო („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N30).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელმა კრებამ 1919 წლის 10 ივნისს გამოსცა დეკრეტი თბილისის ქალაქის თვითმმართველობისათვის 10 მილიონი მანეთის სესხის გამოყოფის შესახებ, რომელიც უზრუნველყოფილი უნდა ყოფილიყო უძრავი ქონების გირაოთი (სცა 1861/3/15:64).

დამფუძნებელი კრების ადგილობრივი მმართველობისა და თვითმმართველობის კომისიაში აღიძრა ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხი ქალაქებისა და ეროვნებისათვის ტვითის გადაზიდვაზე გადასახადის (საფუთო გადასახადის) დაწესების შესახებ. ადრე ქალაქების თვითმმართველობებსა და ეროვნებს ასეთი უფლება კანონით მინიჭებული არ ჰქონდათ. 1919 წლის 31 ივლისს გამოიცა დეკრეტი „ადგილობრივ თვითმმართველობათა სასარგებლოდ დაწესებულ საფუთო გადასახადის შესახებ მოქმედი კანონმდებლობის შეცვლისა და შევსებისა“. ქალაქის თვითმმართველობებს ნება ეძლეოდათ დადგენილი წესის მიხედვით შემოეღოთ ადგილობრივ თვითმმართველობათა სასარგებლოდ საფუთო გადასახადი რკინიგზით ან ზღვით ქალაქში შემოტანილ და ქალაქიდან გატანილ ტვირთზე. თბილისის ქალაქის თვითმმართველობა თბილისის სამაზრო ეროვნის სასარგებლოდ იძლეოდა თავისი საფუთო გადასახადის ერთ მეხუთედს (სცა 1861/3/15:127). გადიდებული გადასახადი არ შეადგენდა იმდენს, რომ მძიმე ხარჯად დაწოლოდა

ქალაქს და რაიმე გავლენა ჰქონოდა ფასების გადიდებაზე, ამიტომ ქალაქის გამგეობამ გადაწყვიტა ესარგებლა სრული უფლებით, დაეწესებინა გადასახადის მაქსიმუმი ე. ი. ოცმაგი ტარიფი (სცა 192/5/194:134).

1920 წლის დასაწყისში გამგეობა მიმართავდა ქალაქის საბჭოს მიმდინარე წლის იანვარ-თებერვლის ხარჯების დასაფარად 40 მილიონი მანეთის კრედიტის გახნის შესახებ. იგი ითხოვდა საქალაქო დებულების თანახმად, როდესაც ქალაქის საბჭოს მიერ არ იყო განხილული და დამტკიცებული მიმდინარე წლის ხარჯთ-აღრიცხვა, ეხელმძღვანელა საერთო და სამეურნეო ხარჯების წარმოებისას გასული წლის საბჭოს მიერ დამტკიცებული ხარჯთაღრიცხვით. თუმცა გასათვალისწინებელია, რომ 1919 წლის ხარჯთაღრიცხვაც არ ყოფილა ამ დრომდე საბჭოს მიერ დამტკიცებული და 1919 წლის ხარჯებს გამგეობა აწარმოებდა 1918 წლის ხარჯთაღრიცხვის ფარგლებში. თუმცა 1918 წლის ხარჯთ-აღრიცხვა დამტკიცებული რომც ყოფილიყო, ფასების კატასტროფული ზრდის შემდეგ, 1918-1919 წლების მდგომარეობით 1920 წლის ხარჯების წარმოება ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა (სცა 192/5/194:61-62).

1920 წლის დასაწყისში ჯერ კიდევ არ იყო შედგენილი 1919 წლის შემოსავალ-გასავლის აღრიცხვა, რაც ნორმალურ ვითარებაში მიმდინარე წლის დასაწყისში უნდა მომხდარიყო.

შექმნილმა გარემომ ყოველგვარი ნიადაგი გამოაცალა წინასწარ ხარჯთაღრიცხვას და ვარაუდს, რის გამოც გამგეობა იძულებული გახდა ვარაუდის ფარგლებს გაცილებოდა და უმთავრესად რეალურ და ფაქტიურ შემოსავალ-გასავლის საფუძველზე დამდგარიყო. მაშასადამე ამ ფორსმაჟორულ გარემოში გამგეობა საბჭოს დასამტკიცებლად წარუდგენდა არა მოქმედების სამომავლო გეგმას, არამედ მომხდარ ფაქტების და წარსული მოქმედებების ანგარიშს სათანადო სანქციის მისაღებად და დასაკანონებლად (სცა 192/3/15:132-133).

ქალაქის ხელმძღვანელებს არასტაბილური და არაპროგნოზირებადი გარემოს გამო ძალიან უჭირდათ 1920 წლის ხარჯთაღრიცხვის შედგენა. წლის დასაწყისშივე

ჩანდა, ხარჯების ნორმები იმდენად გადიდებულიყო, რომ გასული წლის შემოსავლის წყაროები მასთან შედარებით მეტისმეტად მცირე იყო.

საერთაშორისო ტარიფის ზედმეტად გადიდების გამო, ქალაქის კავშირმა შინაგან საქმეთა სამინისტროს წინაშე შუამდგომლობა აღძრა საფუთო გადასახადის მეტად გაზრდის შესახებ. ამ შუამდგომლობაზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტრომ ქალაქთა კავშირს უპასუხა, რომ სათანადო დეკრეტით საფუთო გადასახადის გადიდება აკრძალული იყო („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N2,33).

დამფუძნებელმა კრებამ 1920 წლის 2 აპრილს მიიღო დეკრეტი თბილისის ქალაქის თვითმმართველობისათვის 30.000.000 მანეთის სესხის მიცემის შესახებ. ქალაქს სესხი ეძლეოდა 10 წლის ვადით, სესხი უზრუნველყოფილი უნდა ყოფილიყო ყველა საქალაქო გადასახადით და ქალაქის უძრავ-მოძრავი ქონებით („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N6,43-44).

მოგვიანებით, ქალაქის სათათბიროს 1920 წლის 21 ივნისის სხდომაზე დაადგინეს აღედრათ შუამდგომლობა საქართველოს მთავრობის წინაშე 50 მილიონი მანეთის სესხად აღების შესახებ. ეს ქალაქის გამგეობას საშუალებას მისცემდა მეურნეობაში არევ-დარევის გარეშე ემართა ქალაქი შემოდგომამდე, შემოდგომაზე კი ქალაქის თვითმმართველობა ფიქრობდა, გაეტანა საზღვარგარეთ გასაყიდად თამბაქო, ქვანახშირი, ნოხები და სხვა საქონელი, რაც იმდენ მოგებას მისცემდა, რომ წლის ბოლომდე ეყოფოდა. მანამდე კი იმედოვნებდნენ, რომ ქალაქს საფინანსო უფლებები მიენიჭებოდა (სცა 192/5/194:222).

ყველაფრის მიუხედავად ქალაქის ხელმძღვანელები იმედიანად იყვნენ. დავალიანება ერთი ასად იფარებოდა ქალაქის უძრავ-მოძრავი ქონებიდან (სცა 192/5/194:133).

ოცდაათი მილიონი მანეთი, რომელიც ქალაქმა დამფუძნებელი კრების 1920 წლის 2 აპრილის დეკრეტის თანახმად მიიღო, წლის ბოლოსთვის უკვე დახარჯული იყო, რის შესახებაც გამგეობა შემდეგ ცნობას იძლეოდა: თანხიდან 4 მილიონი

შეიტანეს მუშა-მოსამსახურეთა სურსათის მომარაგების ფონდში, 3.500.000 მანეთი რკინიგზის დეპარტამენტში მაზუთისა და ნავთის ვალის გასასტუმრებლად, 1 მილიონი მანეთი, თანახმად საბჭოს დადგენილებისა, მიეცა ქალაქის ლომბარდს საბრუნავი თანხის გასაძლიერებლად, დანარჩენი 21.500.000 მანეთი დაიხარჯა გამგეობის მოსამსახურეთა (გარდა წარმოებათა) და მილიციის ჯამაგირზე მარტის, აპრილის და მაისის თვეების განმავლობაში. ე. ი გამგეობას სულ დაუხარჯია 29.960.263 მანეთი და 84 კაპიკი (სცა 192/5/194:220).

მაშასადამე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში თბილისის თვითმმართველობის ხარჯები ყოველთვის სჭარბობდა შემოსავალს. ბიუჯეტი ქრონიკულად დეფიციტური იყო. რაც, რათქმა უნდა, უარყოფითად მოქმედებდა პრაქტიკულ საქმიანობაზე, შეუძლებელს ხდიდა ქუჩა-მოედნების წესრიგში მოყვანას, ტრამვაის შეუფერხებელ მუშაობას, ქალაქის ნორმალურ განათებას, ჯანმრთელობის დაცვას და სახალხო განათლების სათანადო სიმაღლეზე დაყენებას. ქალაქის ხელმძღვანელობა ძალისხმევას არ აკლებდა პრობლემების მოგვარებას, მაგრამ ამის მიუხედავად თბილისელები ყველაფერში თვითმმართველობას ადანაშაულებდნენ და პრობლემების მოგვარებას ავალდებულებდნენ.

შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან გამოსავლის ძიებაში იყვნენ ქალაქის მესვეურები: მუნიციპალური ვაჭრობის, წარმოების, კომუნალური მეურნეობის განვითარება - ყველაფერი ეს დროსთან იყო დაკავშირებული და ყველა თანხმდებოდა, რომ მოცემულ ეტაპზე აუცილებელი იყო ობიექტურად გაწერილი გადასახადები, რაც ამ კუთხით კანონმდებლობის განმტკიცების გარეშე შეუძლებელი იყო.

ფინანსური კუთხით კანონმდებლობის ფაქტობრივად არარსებობის გამო ქალაქის მხრიდან გადასახადების დაწესება - მოხსნა ქაოტურ ხასიათს ატარებდა და არაეფექტური იყო. თუ ქალაქმა შეძლო თავი გაეტანა და სხვადასხვა მიმართულებით მინიმალური ღონისძიებები გაეტარებინა, ეს შეძლო სხვადასხვა სესხის ხარჯზე.

თუმცა თვითონ კრიზისულ მდგომარეობაში მყოფი მთავრობა, ყოველთვის ვერ ახერხებდა ფინანსურ დახმარებას, ვინაიდან მთავრობის მიერ ქალაქისათვის მიცემული სესხი კიდევ უფრო ამწვავებდა ინფლაციას.

იმის მიუხედავად, რომ ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების შესახებ კანონს 1920 წლის შემოდგომისთვის ელოდნენ, დიდი საჭიროების მიუხედავად საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ვერც ამ მიმართულებით მოასწრო საკანონმდებლობა ბაზის შექმნა. ჩვენი ვარაუდით კანონპროექტი „საბიუჯეტო უფლების შესახებ“, ისევე როგორც საქართველოს ქალაქთა კავშირის მიერ შემუშავებული კანონპროექტი „საქალაქო დებულების შესახებ“, უნდა გადამუშავებულიყო საქართველოს კონსტიტუციის დამტკიცების შემდეგ.

აღსანიშნავია, რომ რუსეთის დროებითი მთავრობის ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანიზების ღონისძიებებს, კონკრეტულად 1917 წლის 15 აპრილის დროებითი წესებს საქალაქო სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნებისა და 1917 წლის 9 ივნისის დებულებას ქალაქთა საზოგადოებრივი მმართველობის თაობაზე მოჰყვა 1917 წლის 9 სექტემბრის კანონი „საბიუჯეტო უფლების შესახებ“. იმის გათვალისწინებით, რომ საქართველოში მოქმედებდა 1917 წლის 15 აპრილის და 9 ივნისის დებულებები 1917 წლის 9 სექტემბრის კანონი საბიუჯეტო უფლების შესახებ საქართველოში არ განიხილულა. რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ მიღებული 1917 წლის 9 სექტემბრის კანონი „საბიუჯეტო უფლების შესახებ“ არ განუხილავთ არც ქალაქ თბილისის სათათბიროში.

**ნიკო ნიკოლაძე** თბილისის საბჭოში თავის გამოსვლაში აღნიშნავდა, ფინანსური უფლების კუთხით საქალაქო დებულება **ეკატერინე II-ის** დროიდან თითქმის არ შეცვლილაო („ეროზა და ქალაქი“ 1920: N5, 23-33). თბილისის გამგეობის 1920 წლის 19 ივნისის მოხსენებაში ვკითხულობთ: „დემოკრატიულ სახელმწიფოში თვითმმართველობათა ორგანოებს, რომელთაც დაკისრებული აქვთ მთავრობის ორგანოების ფუნქციები, არ შეუძლიათ იარსებონ იმ საფინანსო კანონებით და წესით, რომელიც გამოიცა ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნეში“ (სცა 192/5/194:221).

## თავი VI. თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობის პრაქტიკული საქმიანობა

### §1 სასურსათო კრიზისი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა კრიზისისა და უმუშევრობის თავიდან ასაცილებლად ყველა ღონეს ხმარობდა. ცდილობდა პირველ რიგში დაერეგულირებინა დამქირავებელთა და დაქირავებულთა ურთიერთობა, რაც დაავალა თბილისის მუნიციპალიტეტს, რომელმაც თავის მხრივ შექმნა ე.წ. სალიკვიდაციო კომისია. კომისია ყველა წარმოების შეჩერების, შემცირების, მუშათა დათხოვნის მიზეზებს იკვლევდა. სათანადო დებულება უკრძალავდა კაპიტალისტებს მუშა მოსამსახურეთა შემცირებას სალიკვიდაციო კომისიის დასტურის გარეშე. ამ ძალისხმევის მიუხედავად კომისიის საქმიანობამ ვერ შეცვალა უმუშევრობის ზრდა.

ფინანსური კრიზისი თანდათან მწვავედებოდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების სპეციალური კომისიის დასკვნით სამინისტროების, სხვადასხვა უწყებისა და დაწესებულების მოხელეების საგრძნობი ნაწილი დაუდევრად, ზოგჯერ დანაშაულებრივად განკარგავდა სახელმწიფო სახსრებს. ამ საბაზით ჩამოყალიბდა სახელმწიფო კონტროლის ინსტიტუტი, რომელიც პერმანენტულად ახდენდა რევიზიას სხვადასხვა დაწესებულებაში და ცოტა ხანში დასკვნაც შემადრძუნებელი იყო. გამოაშკარავდა მოხელეთა დაუდევრობა, უპასუხისმგებლობა, ბოროტმოქმედებაც კი. 1920 წლის ბოლოს თბილისში აღირიცხა 12.061 უმუშევარი. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ უსაქმოდ დარჩენილ პროლეტართა საგმნობმა ნაწილმა თბილისი დატოვა, სოფელს დაუბრუნდა და ამიტომ აღარ მოხვდა უმუშევართა სტატისტიკაში.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლება კარგად ხედავდა ქვეყნის ეკონომიკის მოშლას, მშრომელი ხალხის გაჭირვებასა და

უკმაყოფილებას. მაგრამ ვერ ახერხებდა მდგომარეობის გამოსწორებას. ყველაზე იოლ საქმედ იქცა დიდი რაოდენობით ფულის ნიშნების დაბეჭდვა. სამი წლის განმავლობაში მიმოქცევაში შევიდა 17 მილიარდი მანეთი, რასაც წარმოების შეკვეცისა და სასურსათო კრიზისის პირობებში უარყოფითი შედეგი მოჰყვა. მანეთმა მსყიდველობითი უნარი დაკარგა, „გაბონდა“. ოქროს კურსთან შედარებით მანეთის ღირებულება სწრაფად დაეცა. 1918 წლის დამდეგს ერთი ოქროს მანეთისა და ბონის შეფარდება იყო ერთი ოთხზე, 1919 წლის ივლისში - ერთი ასორმოცდაჩვიდმეტზე, 1920 წლის დეკემბერში ერთი ათას სამასზე, 1921 წლის თებერვალში - ერთი ორი ათასზე (სცა 1833/1/3:6-9).

სურსათ-სანოვაგისა და პირველი მოთხოვნილების საქონელზე ფასების ზრდამ სწრაფად გაუსწრო ხელფასის ზრდის ტემპს. ინფლაციის უარყოფითი შედეგები ძირითადად მშრომელ მასებს, საშუალო ფენებს დააწვა. განსაკუთრებით, მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ქალაქებში მცხოვრები მოსახლეობა. რუსეთიდან პური აღარ შემოდიოდა. საქართველოს სასოფლო რაიონების ზედა ფენას ხორბლისა და სხვა სურსათის გაყიდვა გაუფასურებულ ბონებზე არ სურდა. ვაჭრები და სპეკულანტები კი ბაზრის უფრო ხელსაყრელი კონიუნქტურის მოლოდინში, სურსათ სანოვაგეს მალავდნენ, რითაც სასურსათო კრიზისს კიდევ უფრო ამწვავებდნენ.

პირველი რიგის ამოცანად იქცა სასურსათო კრიზისის აღკვეთა, მოახლოებული შიმშილობის თავიდან აცილება. მთავრობა, მოსახლეობის პურით, სხვა სურსათით მომარაგებისა და სიძვირესთან ბრძოლის მიზნით შექმნა სასურსათო კომიტეტი, რომელიც აქტიურად ერეოდა საბაზრო ურთიერთობაში, ზღუდავდა ვაჭრობის თავისუფლებას, ცდილობდა მომარაგების საქმის ცენტრალიზაციას.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ გაამარტივა სასურსათო საქმე. საქართველოს საზღვრებში პურეულით თავისუფალი ვაჭრობა შემოიღეს; საზღვარგარეთიდან ხორბლისა და ფქვილის შემოტანა საბაჟო გადასახადისგან გათავისუფლდა. სურსათის გადამალვისა და სპეკულაციის წინააღმდეგ ღონისძიებები გაამკაცრა... მაგრამ ომისა და სამეურნეო კავშირების

დარღვევის პირობებში არც ამ დადგენილებას შეუცვლია ვითარება. სურსათის შემოტანა რუსეთიდან და დასავლეთ ევროპიდან მიზერულ ფარგლებს არ გასცილებია. პურეულის ადგილობრივი მოსავალი კი მოსახლეობის მოთხოვნებს ვერ ფარავდა.

სასურსათო კომიტეტი, ქალაქის თვითმმართველობასთან ერთად მუშაობდა სასურსათო პრობლემებზე. შექმნილი მდგომარეობა უკიდურესად მძიმე იყო. დამოუკიდებელი საქართველოს ადგილობრივ თვითმმართველობას მძიმე მემკვიდრეობა ერგო: „ცარიელი კასა“, დიდი ვალი, მოუწესრიგებელი საქმეები, ჩაკეტილი გზები, გაწყვეტილი კავშირები და მთავარი - სასურსათო კრიზისი, რომლის გამგებლობა თვითმმართველობის განკარგულებაში იყო გადასული.

საქართველოს თვითმმართველობები იძულებულები იყვნენ პური ძვირად ეყიდათ და მოქალაქეთათვის მიეცათ თითქმის ოთხჯერ დაკლებულ ფასად. ქალაქის ხელმძღვანელობას ჰქონდა მცდელობა დეფიციტის შესამსუბუქებლად პურზე ფასი აეწია, მაგრამ ამას თბილისელების მხრიდან უკმაყოფილება და თავდასხმაც კი მოჰყვებოდა ხოლმე. პურის გაძვირებას თან სდევდა მუშახელის გაძვირება და ამ ნიადაგზე თვითმმართველობას ბევრი უკმაყოფილება ატყდებოდა თავზე. ყოველგვარი სამუშაო, რომელსაც კი აწარმოებდა თვითმმართველობა, ერთი ათად მეტ ხარჯს ითხოვდა, თვითმმართველობის სამსახურები თითქმის ყოველ თვეში ახალ-ახალ მოთხოვნილებებს ადგენდნენ ყველგან. მაგალითად ქალაქის მილიცია ჯამაგირის მომატებას ყოველ თვეში მოითხოვდა. ძველმა თვითმმართველობამ ქალაქის შემოსავლის წყაროები თვითონ ამოწურა, ახალი შემოსავლის შესაქმნელად დრო აღარ იყო. ამასთანავე გასათვალისწინებელია, რომ თუ ძველი თვითმმართველობა პოლიციის შენახვაზე სულ 2-3 ათას მანეთს ხარჯავდა, ახალი მილიციის და კომისარიატის შენახვა ქალაქს პირველ ხანებში 30-40 ათასი მანეთი უჯდებოდა და მოგვიანებით ხომ 100-150 ათასი მანეთიც აღარ ყოფნიდა („კავკასიის ქალაქი“ 1918:N13-14, 4).

აღსანიშნავია, რომ თბილისის თვითმმართველობა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მიმდინარე ყველა მოვლენის გულშემატკივარი და აქტიური მონაწილე იყო. თავის ინტერესებს ხშირად გვერდზე დებდა და აქტიურად ეხმიანებოდა ყველა მოვლენას. სხვა ქალაქებთან ერთად განუწყვეტლივ იღებდა მონაწილეობას ჯარების შეგროვებაში, სურსათის მიწოდებაში და სხვ. ყოველივე ამ საჭიროებების ორგანიზებას ქალაქთა კავშირი ახდენდა. ქალაქთა კავშირი თავდაპირველად პირველი მსოფლიო ომის დროს სამხედრო ნაწილების საჭიროებისათვის შეიქმნა, ომის დამთავრებისა და რევოლუციის განხორციელების შემდეგ კი შეცვლილი ფუნქციებით აგრძელებდა თავის მოღვაწეობას, ორგანიზებას ახდენდა სხვადასხვა პრობლემური საკითხებისას, ხელმძღვანელობდა და მატერიალურად ეხმარებოდა საქალაქო თვითმმართველობებს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შექმნილ მდგომარეობას ერთიასად ამწვავებდა ქალაქში გაბატონებული სპეკულაცია. 1918 წლის 17 სექტემბერს გამოიცა საქართველოს მთავრობის და ეროვნული საბჭოს კანონი სპეკულაციასთან ბრძოლის შესახებ (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული:63-66).

სპეკულაციისა და სასურსათო კრიზისის მოსაგვარებლად თბილისში გადაწყდა დახურული ბაზრის მოწყობა. ამ ხერხით ქალაქის თვითმმართველობა ცდილობდა შეექმნა ისეთი ცენტრალური ადგილი, სადაც ყოველგვარი სანოვაგე დაგროვდებოდა და გაიყიდებოდა, ჩამოშორდებოდნენ შუამავლები და შემცირდებოდა სავაჭრო ხარჯები ე.ი. შეექმნა ისეთი ორგანიზაცია, რომელიც სურსათ-სანოვაგეს გააიაფებდა და საშუალებას მისცემდა მოსახლეობას, შეეძინა საკმაო და საღი სანოვაგე. თბილისში ამ დრომდე რამდენიმე ადგილას უკვე წარმოებდა საბითუმო ვაჭრობა: „იარმუკაზე“, „თივის მოედანზე“, მაღაკანთა ქუჩაზე, ავლაბრის ხიდთან, კახეთის მოედანზე, საზამთროდ მოედანზე და სხვაგან, მაგრამ ამ ბაზრებზე არ იყო შექმნილი პირობები, რის გამოც შეუძლებელი იყო უსაფრთხოების, სანიტარიის დაცვა.

ქალაქის გამგეობის სამშენებლო განყოფილების გამგემ ინჟ. გ. ზ. ქურდიანმა განკარგულება გასცა, განყოფილებას შეედგინა „დეზერტირის“ ბაზრის მოწყობის პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N67, 3).

სასურსათო კრიზისი დღითიდღე მწვავედებოდა. 1919 წლის 1 აპრილიდან 1 ივლისამდე სურსათ-სანოვარის ფასი 345 %-ით გაიზარდა. სატარიფო პალატამ, მართალია დააყენა ხელფასების გაზრდის საკითხი მაგრამ ეს ღონისძიება არ იყო საკმარისი და ამიტომ სატარიფო პალატამ წინადადება მისცა თბილისის მუნიციპალიტეტს, უახლოეს მომავალში მოეწვია სასურსათო ორგანოების, მრეწველთა, მუშათა და სატარიფო პალატის წარმომადგენელთა თათბირი, რომელიც თბილისის მუშა-მოსამსახურეთა პირველი მოთხოვნების საგნებით მომარაგების საკითხს გადაწყვეტდა. თათბირი რამდენჯერმე გაიმართა, მაგრამ ამაოდ. თბილისის თვითმმართველობის მიერ გახსნილი რამდენიმე მუნიციპალური მაღაზიის ბრუნვა უმნიშვნელო იყო.

ქალაქის გამგეობის სასურსათო განყოფილება თავის მოხსენებაში კიდევ ერთხელ ადასტურებდა იმ მძიმე ვითარებას, რასაც ქალაქში არსებული სასურსათო კრიზისი და სურსათის სიმცირე განაპირობებდა. ამ პრობლემის მოგვარების ვალდებულების შესრულება სასურსათო განყოფილების შესაძლებლობებს უსახსრობის გამო აღემატებოდა. ეს გარემოება უარყოფითად უბრუნდებოდა ისევ ხელისუფლებას, რადგან ქალაქის მუშათა კლასი და სხვადასხვა დაწესებულებათა მოსამსახურენი, რომელნიც ვალდებულნი იყვნენ ძვირად შეეძინათ სურსათი ვაჭრებისა თუ სხვადასხვა კოოპერატივებისაგან, მოგვიანებით ხელფასების მომატებას ითხოვდნენ. ეს შეუქცევადი პროცესი იყო („ერთობა“ 1919:N159).

1919 წლის ოქტომბერში შეიკრიბა უფრო ფართო მასშტაბის დაწესებულებათა წარმომადგენელთა თათბირი, რომელმაც რამდენიმე სხდომა მოაწოდოდა თბილისში სურსათ-სანოვარისა და ბინების ნაკლებობის ოდნავ მაინც შესამსუბუქებლად ზომების გამონახვას. თათბირის მონაწილეებმა საჭიროდ ჩათვალეს თბილისიდან იმ პირთა გასახლება, რომლებიც ოჯახური მეურნეობით, პროფესიით და სამუშაოთი

ქალაქთან არ იყვნენ დაკავშირებულნი. დაგროვილი მასალის საფუძველზე თბილისის საბჭომ შეიმუშავა სავალდებულო დადგენილება, რომლის საფუძველზე უცხო სახელმწიფოთა ყველა ის ქვეშევრდომი, აგრეთვე საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქენი, რომელნიც ქალაქ თბილისთან არ იყვნენ დაკავშირებული სახლის პატრონობით, სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობით, ან სახელმწიფო საზოგადოებრივი და კერძო დაწესებულებებში სამსახურით ვალდებულნი იყვნენ ორი კვირის განმავლობაში დაეტოვებინათ ქალაქი („კავკასიის ქალაქი“ 1919: N16-17, 31-32).

ჩამოყალიბდა საკონტროლო კომისიები. მათ დაევალოთ წარმოდგენილი დოკუმენტების სანდოობის დადგენა და გასასახლებელი პირების მილიციისთვის ჩაბარება. ამ კომისიებს უსაქმო ხალხთან ერთად უნდა გაესახლებინათ რუსი ოფიცრები და ომის დროს თბილისში შემოსული ლტოლვილები („ეროზა და ქალაქი“ 1920: N3, 38-39).

სასურსათო განყოფილებამ პურის გამჭირებასთან დაკავშირებით გადაწყვიტა მოეწყო მაცხოვრებელთათვის იაფფასიანი პურის მიწოდება, რომლის გაყიდვა პირველ რიგში მოეწყო ქალაქის განაპირა უბნების „კვარტალებში“. აგრეთვე სასურსათო განყოფილება შეუდგა მის მიერ შესყიდულ ხორცის მცხოვრებლებზე დადგენილი ნიხრით გაყიდვას. ქალაქის ხორცი ამხანაგობა „ხორცის“ დუქნებში იყიდებოდა („ჩვენი ქალაქი“ 1920: N3, 29).

ქალაქის საბჭოს 1919 წლის 29 სექტემბრის სხდომაზე ქალაქის თვითმმართველობის სასურსათო განყოფილების მოქმედების შესახებ მოხსენება გააკეთა სასურსათო განყოფილების გამგემ, გამგეობის წევრმა კონსტანტინე პანიევმა. მისი მოხსენებით ახალი საბჭოს არჩევიდან 6 თვის განმავლობაში სასურსათო განყოფილება მოსახლეობას ხელმისაწვდომ ფასებში აწვდიდა სურსათს და პირველი საჭიროების საგნებს („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919: N220).

მოგვიანებით კონსტანტინე პანიევმა მოხსენება გააკეთა ქალაქის საბჭოში სასურსათო ოპერაციების შესახებ და აღნიშნა, რომ საჭირო იყო დაუყოვნებლივ მიღებული ყოფილიყო ზომები ზამთრისათვის სურსათის მოსამარაგებლად, რადგან

ქალაქს შესაფერისი თანხა არ მოეპოვებოდა, მომხმარებელს საჭიროდ მიაჩნდა შუამდგომლობა აღედგინა მთავრობის წინაშე, რათა ქალაქს მისცემოდა ამ მიზნით 50 მილიონის გრძელვადიანი უპროცენტო სესხი.

1919 წლის 23 ნოემბერს ქალაქის გამგეობამ თბილისის კოოპერატივთა კავშირთან გააფორმა ხელშეკრულება, რომლის საფუძველზეც საქონლის სრული განაწილება გადადიოდა კოოპერატივების ხელში. ამ მიზნით მთელი თავისი განმანაწილებელი აპარატი: 6 ხორცის დუქანი და 18 სასურსათო მაღაზია თავის შტატით, საქონლით და ინვენტარით ქალაქის გამგეობამ საბჭოსთან შეთანხმების შემდეგ გადასცა კოოპერატივთა კავშირს. გამგეობა იმედოვნებდა, ამ გზით შეექმნა ერთი მთლიანი და ძლიერი განმანაწილებელი აპარატი. მიუხედავად იმისა, რომ ქალაქის გამგეობამ კოოპერატივთა კავშირს ავანსად გადასცა 150 ათას მანეთამდე, კავშირმა მაინც ვერ შეძლო გაძლოლოდა ამ საქმეს და რამდენიმე კვირის შემდეგ ხორცის დუქნები დაიკეტა. კოოპერატივთა კავშირი უთავბოლოდ მართავდა საქმეს, ხშირად არ ემორჩილებოდა გამგეობის ინსტრუქციებს. მალევე საერთო ჯამმა კავშირის ვალისამ შეადგინა 800 ათასი მანეთი. გამგეობამ კავშირს შეუწყვიტა ნისიად საქონლის მიწოდება. კავშირი კი თავის მხრივ ნაღდ ფულზე საქონლის გატანას ერიდებოდა. მოლაპარაკებების მიუხედავად კოოპერატივთა კავშირთან ქალაქმა შედეგს ვერ მიაღწია. რის შემდეგაც ქალაქის გამგეობამ 1920 წლის 27 ნოემბერს გადაწყვიტა გაეუქმებინა კოოპერატივთა კავშირთან დადებული ხელშეკრულება და თვითონ მოეწყო განმანაწილებელი აპარატი. საბჭოს დადგენილებით სასურსათო განყოფილებას მიეცა წინადადება, მოეწყო სურსათის განაწილება თავისი დუქნების მეშვეობით, აგრეთვე იმ კოოპერატივთა მეშვეობით, რომელთაც ნდობა ჰქონდათ მოპოვებული; შეემუშავებინა და ეხელმძღვანელა სურსათის განაწილების შესახებ შესაბამისი ინსტრუქციით; კოოპერატივებს სურსათი მხოლოდ ნაღდ ფულზე მისცემოდათ (სცა 192/5/194:358).

მომარაგების სამინისტროს ქალაქის გამგეობას მოსახლეობისთვის დასარიგებლად ყოვლად უვარგისი ხორბალი მიუწოდებია, რის გამოც

მოსახლეობაში სხვადასხვა ავადმყოფობამ იჩინა თავი. აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით კამათი იყო ქალაქის საბჭოს 1920 წლის 25 სექტემბრის სხდომაზე. სხდომაზე საუბრობდნენ ამ მძიმე სისხლის სამართლის დანაშაულში დაწესებულებათა წილ პასუხისმგებლობაზე. მომარაგების სამინისტროს პარალელურად განიხილავდნენ გამგეობის პასუხისმგებლობას, რომელიც იღებდა და არ ააშკარავებდა ხორბლის უვარგისობის ფაქტს. აგრეთვე აკრიტიკებდნენ ქალაქის კონტროლს, რომელიც თავის სიმაღლეზე ვერ აღმოჩნდა და ასე შემდეგ. განსაკუთრებული დელვა გამოიწვია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის ბრძანებამ თბილისის თვითმმართველობისადმი პურის ცხოვის მოუწესრიგებლობის გამო. რომლის შესაბამისად დაუდევრობისათვის საყვედური გამოეცხადათ თბილისის ქალაქის გამგეობას. დაითხოვეს სასურსათო განყოფილების გამგე ა. რუხაძე და ქალაქის გამგეობის კონტროლიორები (სცა 192/5/194:358).

1920 წლის 25 სექტემბრის სხდომაზე, გამგეობის ახსნა-განმარტების შემდეგ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ქალაქის საბჭოს სასურველად მიაჩნდა გამგეობას თავად ხელში აეღო ხელმისაწვდომ ფასებში პურის მიწოდების საქმე. აგრეთვე არჩეული იქნა კომისია საბჭოს ხმოსანთაგან, რომელთაც დაევალა დეტალური გამოძიება ამ საქმის მოუწყობლობის მიზეზების. კომისიის წევრებად არჩეული იყვნენ: მიხეილ ვეფხვაძე, არჩილ ჯაჯანაშვილი და პარტენ გოთუა (სცა 192/5/194:251-255).

გატარებული რიგი ღონისძიებების წყალობით გამგეობამ მიაღწია აღნიშნული საქმის ჯეროვნად დაყენება-გაუმჯობესებას. ამ ინციდენტის შემდეგ გამგეობა დიდი ყურადღებით ადევნებდა თვალს წისქვილების მუშაობას, აღნიშნულ სფეროში მომუშავე თანამშრომელთა შემადგენლობას. გამოვლენილ იქნა თანამშრომელთა მხრიდან ბოროტქმობედებაც, ენერგიული ზომები იქნა გატარებული წისქვილების შესაკეთებლად, მასალების შესაძენად (ხის და რკინის მასალები, მანქანები და მათი ნაწილები), 14 სპეციალურად გამოყოფილი თანამშრომელი მუდმივად თვალყურს

ადევნებდა ხორბლის დაფქვის და განაწილების პროცესს. ამავდროულად სასურსათო განყოფილებამ ხორბლის მიმღებთა მიმართ ბრძანება გამოსცა, რომ მათ თავად გაესინჯათ ტომრები და არ მიეღოთ ნაგვიანი ხორბალი (სცა 192/5/194:358-364).

პურის ცხობას გამგეობა აწარმოებდა N2 პურის საცხობში - მუხრანის ხიდთან, ორ იჯარით აღებულ პურის საცხობში: სახელმწიფო თეატრის ახლოს და ავლაბარში. (N1, N5), ახლადგახსნილ N3 პურის საცხობში ელისაბედის N113-ში, რომელსაც მოიჯარადრე ამუშავებდა. წარმოების ტექნიკური გაუმჯობესების და კონტროლის წყალობით შესამჩნევად გაიზარდა პურის ცხობის ღირებულება, რაც ქალაქს ისევე როგორც სახელმწიფოს დიდ შეღავათს აძლევდა. პურის ღირსების გაუმჯობესების და წარმოების გაზრდის მიზნით, გამგეობა 1919 წლიდან აწარმოებდა მოლაპარაკებას ფრანგულ ფირმასთან ქალაქის მექანიკურ-პირველხარისხოვან პურის საცხობის საჭირო მასალების ჩამოსატანად და დასაყენებლად. მოლაპარაკებამ ვერ მიაღწია სასურველ შედეგს. გამგეობაში მიიწვიეს კიევიდან ჩამოსული პურის ცხობის საქმის სპეციალისტი (სცა 192/5/194:358-364).

იმის გამო, რომ სოფლის მოსახლეობა ქალაქში პროდუქტის ჩამოტანას ერიდებოდა, პრესის ფურცლებიდან თბილისის ქალაქის გამგეობა მიმართავდა თბილისის ახლომახლო მცხოვრებ საზოგადოებას, რომ თბილისში თავისუფლად შეიძლებოდა შემოტანა და გაყიდვა ყოველგვარი სანოვარისა. რომ მათ ჩვეულებრივ განეგრძოთ სურსათის ქალაქში შემოტანა და არ დაეჯერებინათ გავრცელებული ხმებისთვის სურსათის ჩამორთმევის და რეკვიზიციის შესახებ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N42).

გატარებული რიგი ღონისძიებების მიუხედავად სასურსათო კრიზისის მოგვარება ბოლომდე ვერ მოხერხდა. შეიძლება ითქვას, რომ 1921 წლის დასაწყისში სიტუაცია დამძიმდა კიდევ. რაც განპირობებული იყო მეზობელ ქვეყნებში გამწვავებული კრიზისით. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას აღარ შეეძლო შემოეტანა უცხო ქვეყნებიდან სურსათი. 1921 წლის თებერვალში მუშათა მაგიდის მიერ პურის ხარისხის დაწევის და ქალაქში პურის საცხობების გამრავლების

გამო სასურსათო კრიზისი განსაკუთრებით გამწვავებული იყო. თბილისის ქალაქის გამგეობამ სასურსათო კრიზისის შესანელებლად დაადგინა მომხდარიყო თბილისში არსებულ პურის საცხოვრებელი რეგისტრაცია, აგრეთვე სასურსათო განყოფილების გამგის კონსტანტინე პანიევის განკარგულებაში გადაიღო განსაზღვრული თანხა პროვინციაში პურისა და მჭადის ფქვილის შესაძენად (სცა 192/5/230:146).

ქალაქის გამგეობამ შეიტანა ქალაქის საბჭოში მოხსენება სავალდებულო დადგენილების გამოცემის შესახებ, რომლის ძალით უნდა აკრძალვოდა საკონდიტროებს კანფეტების, ტორტების, ნამცხვრების და სხვა საკონდიტრო ნაწარმის მომზადება, ვინაიდან თბილისში შაქარი დეფიციტში აღმოჩნდა და ყოველდღიურად ადიდებდნენ მასზე ფასს სპეკულანტები, რასაც საკონდიტროებიც ხელს უწყობდნენ. მარტის თვეში ფუთი შაქრის ფასმა 1.550 მანეთს მიაღწია („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N63).

## §2 სოციალური დაცვა

თბილისის თვითმმართველობა ცდილობდა, მაგრამ ძალიან უჭირდა ქალაქის მოსახლეობის სოციალური დაცვის ფუნქცია შეესრულებინა, რაც მას ომისა და რევოლუციის პერიოდში დაეკისრა. 1919 წლის გაზაფხულზე მუნიციპალიტეტთან შეიქმნა „ცენტრალური სამზრუნველო“. მის მოვალეობად გამოცხადდა უმუშევართა დასაქმება, ბავშვთა თავშესაფრების, სასაბავშვოების, სამკითხველოების შექმნა. რამდენიმე ასეთი დაწესებულებაც გაიხსნა, მაგრამ ქალაქის მოსახლეობა თითქმის ვერ გრძნობდა მათგან მზრუნველობა-დახმარებას. ქალაქის თვითმმართველობასთან მოეწყო ქალაქის ცენტრალური სამზრუნველო თბილისის მცხოვრებთა დასახმარებლად. სამზრუნველოში შედიოდნენ წარმომადგენლები: ქალაქის თვითმმართველობიდან, დამფუძნებელი კრების შრომის კომისიიდან, შრომის სამინისტროდან, პროფესიონალურ საბჭოდან, შრომის ბირჟიდან, ქალაქის

თვითმმართველობის სასწავლო განყოფილებიდან, ქალაქის თვითმმართველობის საექიმო-სანიტარული განყოფილებიდან, სახალხო უნივერსიტეტთა საზოგადოებიდან, შინაგან და მიწათმოქმედების სამინისტროებიდან, რუსული, სომხური და ებრაული ნაციონალური საბჭოდან. შემუშავდა სამზრუნველო წესდება, რომელიც დასამტკიცებლად წარედგინა ქალაქის თვითმმართველობას, სამზრუნველოს მიზანი იყო რაც შეიძლება ფართო დახმარება აღმოეჩინა: მოეწყო სახელოსნოები, საწარმოები, საზოგადო სამუშაო ადგილები უმუშევართათვის, ბავშვთა თავშესაფარი, სასადილოები, სამკითხველოები და სხვ. სამზრუნველოს მიზნად ჰქონდა დასახული მოეწყო ლექციები ჰიგიენის, მებაღეობის, მებოსტნეობის და სხვა საგნებში. ცენტრალური სამზრუნველოს გარდა ქალაქი დაყოფილი იყო საუბნო სამზრუნველოებად. ქალაქს ჰქონდა სამი სასადილო და საჩაიე, რომლის მოქმედება თანდათან ფართოვდებოდა და სასურველ ნაყოფს იძლეოდა. მაისის თვის განმავლობაში მოსადილეთა რიცხვი გაიზარდა 29.720 კაცამდე, შემოსავალი უდრიდა 540.000 ათასს. ამ სასადილოებში განყოფილების ხარჯზე ყოველდღე უფასოდ იკვებებოდა 50 ბავშვი, ეძლეოდათ ნახევარი გირვანქა პური, ასევე უფასოდ იკვებებოდა 40 კაცი.

თვითმმართველობის მხრიდან მათხოვრობასთან ბრძოლა თანდათან გარკვეულ ხასიათს იღებდა. მათხოვრობას ებრძოდა სპეციალურად არჩეული სექცია. სექცია იკვლევდა ამ პრობლემასთან დაკავშირებულ ყველა საკითხს. თბილისის ქალაქის გამგეობის სოციალური დახმარებისა და შრომის განყოფილება სოციალური დახმარების ცენტრალურ საზოგადოებასთან ერთად აწარმოებდა ბრძოლას მათხოვრობის წინააღმდეგ: უჩენდა მათ მზრუნველობას, უწყობდა შესაფერის სამუშაოს, ბავშვებს და მოზრდილებს აგზავნიდნენ გამანაწილებელ პუნქტში, რომელიც მდებარეობდა დიდუბის ქუჩაზე.

1920 წლის 7 ივნისის ქალაქის საბჭოს სხდომაზე დაადგინეს: ქალაქში აიკრძალა ბავშვების მათხოვრობა; გადაწყდა პასუხისგებაში გადაეცათ ის მშობლები, რომლებიც ბავშვებს სამათხოვროდ გაუშვებდნენ; მშობლებს, რომელთაც არ

შეეძლოთ ბავშვის რჩენა, უნდა ჩაწერილიყვნენ ქალაქის გამგეობის შრომისა და სოციალური დახმარების განყოფილებაში (განოვის ქ. N6), საიდანაც შესაბამის დახმარებას მიიღებდნენ; ქალაქის თვითმმართველობის და ყველა საქველმოქმედო საზოგადოებათა დაწესებულებებს, რომელთა ვალდებულებას წარმოადგენდა ბავშვებისთვის ყურადღების გამოჩენა, წინადადება მიეცათ თავიანთი ზედამხედველობის ქვეშ მიეღოთ და გაეწიათ მზრუნველობა ბავშვებზე; მილიციას ავალდებულებდა დახმარება აღმოეჩინა საქველმოქმედო საზოგადოებებისათვის ამ საქმეში. ამავე სხდომაზე მსჯელობდნენ ქალაქში მათხოვრების პრობლემებზე. ვარაუდობდნენ მათხოვართა სოფლად გაგზავნას. თუმცა, აქვე ისიც აღინიშნა, რომ სოფელი თითქმის არ იძლეოდა მათხოვართა კონტიგენტს. ყველა მათხოვარი ქალაქში მეზობელი რესპუბლიკიდან იყო მოსული და თავიანთ რესპუბლიკას უნდა ჩაბარებულიყვნენ. ქალაქის მოურავის ამხანაგი (მოადგილე) - **გიორგი კონიაშვილი** აღნიშნავდა, რომ გადასახლების საკითხის ამ პრობლემასთან დაკავშირება საბჭოს კომპეტენციას აღემატებოდა. ხოლო სრულწლოვანთა მათხოვრობას რაც შეეხებოდა ქალაქში არსებული ყველა საქველმოქმედო ორგანიზაცია გაერთიანებული იყო გამგეობის მეთაურობით და დასახული ჰქონდათ ერთი მიზანი დაეარსებინათ შრომის სახლები პრობლემის მოსაგვარებლად და მათხოვართა დასაბინავებლად (**სცა 192/5/194:190**).

ქალაქის მოურავმა დააყენა საკითხი ქუჩაში დატოვებული ბავშვების მზრუნველობის შესახებ. **ნიკოლოზ ელიაგას** აზრით საჭირო იყო ქალაქის თვითმმართველობას გამოეყო თანხა, მოლაპარაკებოდა „კაპეიკის კავშირის“ საზოგადოებას, მას აეღო ამ ბავშვებზე მზრუნველობა. ქუჩაში დატოვებული უპატრონო ბავშვები უნდა განაწილებულიყვნენ ორ ნაწილად. ლტოლვილთა მიერ დატოვებული ბავშვები უნდა გაეგზავნათ სათანადო ეროვნულ საბჭოში, დანარჩენი უპატრონო ბავშვები კი „კაპეიკის კავშირის“ თავშესაფარში. ქალაქის გამგეობამ მსჯელობის შემდეგ დაადგინა პირველ ეტაპზე გადაედო 5.000 მანეთი და დაავალა გამგეობის წევრ **ი. ლ. ჩერქეზიშვილს** „კაპეიკის კავშირის საზოგადოებასთან“

მოლაპარაკება თითო ბავშვის დღიული ბავშვის შენახვის შესახებ. ამასთანავე ქალაქის გამგეობა თავის თავზე იღებდა ყოველგვარი შემწეობა აღმოეჩინა საზოგადოებისთვის ბინის დაქირავებაში გამგეობამ ჩერქეზიშვილს დაავალა სხდომისთვის მოხსენება მოემზადებინა ქუჩაში დატოვებულ უპატრონო ბავშვების განაწილების შესახებ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N30).

შრომის და სოციალური დახმარების განყოფილებასთან არსებობდა ოთხი დაწესებულება: 1. შრომის ბირჟა; 2. სასადილო-საჩაიე; (მადათოვის ქუჩა N11); 3. ღამის თავშესაფარი დიდუბეში; 4. ზუბალაშვილის სახელობის ღარიბთა თავშესაფარი. ქალაქის გამგეობამ შრომის განყოფილების გამგის მოხსენების საფუძველზე საჭიროდ სცნო სოციალური დახმარების ორგანიზება შრომის განყოფილებისათვის მიენდო. იმის გამო, რომ შრომის და სოციალური დახმარების განყოფილებას ამ საქმის მოსაგვარებლად დიდი სახსრები დასჭირდებოდა, ქალაქის გამგეობამ გადაწყვიტა გაეღო 30% სხვადასხვა გასართობებზე შემოსული გადასახადიდან, შრომისა და სოციალური დახმარების განყოფილების განკარგულებაში (სცა 192 5/194:25).

ქალაქის თვითმმართველობასთან შრომის განყოფილების მიერ აღიძრა საკითხი განყოფილება გაყოფილიყო ორ დამოუკიდებელ განყოფილებად: შრომის და სოციალური დახმარების. პირველი განყოფილება უნდა ყოფილიყო შრომის მოწესრიგებისა და შრომის მფარველობის განყოფილება, ხოლო მეორე - შრომის სხვადასხვა დაწესებულებათა და წარმოებათა განყოფილება (ბავშვთა სახლები, სახელოსნოები, სასადილოები და სხვ.)

ქალაქის გამგეობამ 1919 წლის 21 იანვარს თავის სხდომაზე დაამტკიცა შრომის ბირჟის მიერ მოწონებული პროექტი და ინსტრუქცია, კერძო კანტორების მუშაობის შესახებ. ინსტრუქცია ცდილობდა დაეცვა უმუშევრები მეტი ექსპლოატაციისაგან და აგრეთვე გაერკვია უმუშევართა რიცხვი თბილისში.

ინფლაციის, საცხოვრებელი პირობების გართულების გათვალისწინებით ქალაქ თბილისის თვითმმართველობამ დაადგინა, ყველა პენსიონერს ინფლაციის და

გამვირების პროპორციულად გადიდებოდა პენსია. მომატების დროს უნდა ეხელმძღვანელათ შრომის სამინისტროს სოციალური დახმარების დროებითი წესებით. პენსიის დახმარების კომისიას მიენდო შეედგინა ნუსხა და ქალაქის საბჭოსთვის წარედგინა დასამტკიცებლად („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N22).

1920 წლის 14 ივნისს თბილისის ქალაქის საბჭომ დაამტკიცა შრომის ბირჟის წესდება. შრომის ბირჟის მიზნად განისაზღვრა შუამავლობა სამუშაოს მაძიებელთა და ყველანაირ დამქირავებელთა შორის. შრომის ბირჟა თავს უყრიდა უმუშევართ და დადგენილი წესით აგზავნიდა სამუშაოზე; თბილისის შრომის ბირჟას აარსებდა ქალაქის თვითმმართველობა. ბირჟას განაგებდა პარიტეტული კომიტეტი ქალაქის გამგეობის კონტროლის ქვეშ („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N7-8, 42-43).

შრომის ბირჟის მოქმედება უმუშევართა ჩაწერის და მათი სამუშაოზე გაგზავნის საქმეში 1920 წლის 1 იანვრიდან 1 ივლისამდე გამოხატა შემდეგში: ჩაწერილი იყო სულ 4408 უმუშევარი, სამუშაოზე გაუგზავნიათ 934 კაცი. 1920 წლის პირველი 6 თვის მუშაობა რომ შევადაროთ გასული წლის იმავე პერიოდს შევამჩნევთ რომ შრომის ბირჟის მოღვაწეობა უფრო გაფართოებულია („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N1, 32).

ქალაქის გამგებლობაში მოსახლეობის ინტერესებისთვის, იყო აგრეთვე ლომბარდი, რომელიც დაბალ ფენებზე იყო გათვლილი. ქალაქის ლომბარდმა თავის მუშაობა დაიწყო 1887 წლის 1 მარტიდან. არასოდეს ამდენი წლის მანძილზე მისი საქმიანობა წამგებიანი არ ყოფილა. 1920 წლის 2 ოქტომბერს ლომბარდის გამგემ ქალაქის გამგეობას ვრცელი მოხსენება წარუდგინა იმის შესახებ, თუ რა ცუდ პირობებში ჩააყენა ლომბარდი საბრუნავი თანხის ნაკლებობამ. ქალაქის ლომბარდი თბილისში არსებული კერძო ლომბარდისა და ეგრეთწოდებული „სსუდნაია კასსა“-სგან იმით განსხვავდებოდა, რომ მისი სესხები პროცენტითა და პირობებით გათვლილი იყო ხელმოკლე ადამიანებზე. ქალაქის ლომბარდის შესანარჩუნებლად გამგეობა უდგენდა საბჭოს, ნება დართო აეღო სესხი ლომბარდის საბრუნავი თანხის

გასაფართოებლად, რომელიც ლომბარდის მიერ თანდათანობით ანაზღაურდებოდა (სცა 192/5/194:141-142).

მართალია, ჩვენი მუნიციპალიტეტები ცუდ პირობებში იმყოფებოდნენ დღიდან განახლებული ცხოვრებისა, მაგრამ თავიდანვე მათ სამუშაო გეგმაში სათანადო ადგილი ეკავა საკონსულტაციო ბიუროს მოწყობის საქმეს.

ქალაქის გამგეობის იურიდიულ განყოფილებას უნდა გაეხსნა იურიდიული საკონსულტაციო ბიურო როგორც ცენტრში, ისე განაპირა უბნებში, სადაც მოქალაქეს შეეძლებოდა მიემართა იურიდიული რჩევისთვის. ბიურო დაკომპლექტდებოდა ღირსეული სპეციალისტებით შესაბამისი ანაზღაურებით.

თბილისის თვითმმართველობაში აღიმდრა საკითხი ქალაქის მაცხოვრებელთა საერთო აღწერის შესახებ. ქალაქის თვითმმართველობის სტატისტიკური ბიურო აგროვებდა მონაცემებს თუ რამდენი მაცხოვრებელი იყო ქალაქში? რამდენი მკვიდრი და რამდენი ჩამოსული? როგორ ნაწილდებოდნენ ეროვნების, სქესის, წლოვანების, ხელობის, განათლების, ეკონომიური მდგომარეობის და დემოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, რამდენია ქალაქში უმუშევარი, მათხოვარი, უნარშეზღუდული? ამ კითხვაზე პასუხი უნდა გაეცა სტატისტიკას 1917 წლის აღწერის შედეგები ამ დროისათვის გამოუსადეგარი და დამკვლევადი იყო. ვიკიდან უკანასკნელი აღწერის შემდეგ გასული სამი წლის მანძილზე იმდენი ცვლილება მოხდა, რამდენიც მშვიდობიან ნორმალურ პირობებში 50 წელიც არ მოხდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ 1920 წლის დასაწყისში თბილისის გამგეობამ დამტკიცდა ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის სამისამართო ბიუროს დებულება. სამისამართო ბიურო იმყოფებოდა ქ. თბილისის თვითმმართველობის გამგებლობაში, რომლის განსაკუთრებულ მიზანს წარმოადგენდა ქ.თბილისის მობინადრეთა მომატება-კლების აღრიცხვა. სამისამართო ბიუროს ხარჯები იფარებოდა საბინაო დავთრების, სამისამართო ბარათების და მცხოვრებთა ბინადრობის შესახებ მიცემული ცნობების ფასების შემოსავლიდან. სამისამართო დავთრებს, ბარათებს და ცნობათა ფურცლებს ამზადებდა თვითმმართველობის გამგეობა და აწარმოებდა

დაწვრილებით მათი რაოდენობის და გაყიდვისაგან შემოსული თანხის ანგარიშს. აგრეთვე განკარგავდა ბიუროს შენახვაზე თანხებს წინასწარ დამტკიცებული ხარჯთაღრიცხვის შესაბამისად, რომელიც მტკიცდებოდა ქალაქის საერთო ხარჯთაღრიცხვასთან ერთად (სცა 192/5/194:17).

### **§3 საბინაო საკითხი**

თბილისის ფართობი მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს 737 ჰექტარს შეადგენდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს განლაგებული იყო: გოლოვინის პროსპექტი და ერევნის მოედანი მომიჯნავე ქუჩებით, სოლოლაკი, ზემელი, ვერე, აბანოების უბანი, სეიდაბადი, ხარფუხი, ორთაჭალა, კრწანისი. მტკვრის მარცხენა მხარეს უკვე გაშენებული იყო მიხეილის პროსპექტი, კუკია, ჩუღურეთი, ავლაბარი, რიყე, შავი სოფელი, ნავთლული, დიდუბე.

1913 წლისათვის თბილისის ფართობი 2592 ჰექტრამდე გაიზარდა. ქალაქში ბევრი საცხოვრებელი სახლი აშენდა, მაგრამ მოსახლეობის ზრდა ყოველთვის წინ უსწრებდა საცხოვრებელი ბინების მშენებლობის ტემპს. 1897 წლიდან 1910 წლამდე თბილისის მოსახლეობა თითქმის გაორმაგდა, მიაღწია 305.000 სულს (ბენდიანიშვილი 1960:56).

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ათწლეულში თბილისის განაშენიანების პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა. 1902-1909 წლებში ქალაქის გამგეობაში დასამტკიცებლად შესულა 2.983 სახლის პროექტი, თუმცა ბევრი სახლი შენდებოდა დამტკიცებული პროექტის გარეშე, თვითნებურად.

1905-1907 წლების რევოლუციის ხანაში მუშა მოსახლეობამ მასიურად დაიწყო სარდაფების მიტოვება და მიწის ზევით საკუთარი საცხოვრებელი ბინების მშენებლობა. ყველაზე მასობრივი ხასიათი ამ მოძრაობამ ნაძალადევსა და დიდუბეში მიიღო. 1904-1908 წლებში ნაძალადევში 1000-ზე მეტი სახლი აშენდა ძირითადად

თვითნებურად დაკავებულ მიწის ნაკვეთებზე. (А.Хатисов. Образование новых рабочих кварталов в Тифлисе:3-11)

1900-იან წლებში ქალაქის ფარგლებში ჩარიცხული იქნა ვაკე და საბურთალო, მაგრამ ამ უბნების განაშენიანება და კეთილმოწყობა დამოუკიდებელი საქართველოს არსებობის წლებში ვერ მოხერხდა. საბურთალოს ინფრასტრუქტურის მოუწყობლობაზე მეტყველებს მცხოვრებთა განცხადება თბილისის ქალაქის გამგეობისადმი, რომელშიც ისინი ჩიოდნენ, რომ ქალაქის თვითმმართველობა ნაკლებად იჩენდა მზუნველობას საბურთალოს მაცხოვრებლებისადმი და შუამდგომლობდნენ: ოლღას ქუჩიდან ტრამვაის ხაზი გაგრძელებულიყო რესტორან „დარილამდე“, ითხოვდნენ ელექტრო განათების გაყვანას, ტროტუარის მოწყობას, წყალსადენის აგებას, პირველდაწყებითი სკოლის გახსნას, ითხოვდნენ აგრეთვე ყურადღების მიქცევას სანიტარულ მდგომარეობის და საბურთალოელთათვის ხორცის მიწოდების საქმეში, რადგან მთელ უბანში ერთი საყასბოც კი არ ყოფილა. ქალაქის გამგეობამ განიხილა ეს შუამდგომლობა, გამგეობის წევრს ი. ბესელიძეს მიანდო საბურთალოში ტრამვაის, ან ვიწრო ლიანდაგიანი გზის გაყვანის, განათების, წყალსადენის აგების და ტროტუარების მოწყობის პროექტის და ხარჯთაღრიცხვის შედგენა, ხოლო გამგეობის წევრს გ.კონიაშვილს დაევალა საბურთალოში პირველდაწყებითი სკოლის გახსნის საკითხის გარკვევა („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919 N160:1-2).

1920 წლის 8 ნოემბრის სხდომაზე კი აღძრული იქნა შუამდგომლობა მიწათმოქმედების სამინისტროს წინაშე, რათა ჩუღურეთის აგარაკი „ნემეც კოლონისტების“ კუთვნილი მიწები ქალაქს გადასცემოდა (სცა 192/5/194:367).

ქალაქის მოსახლეობის დიდ ნაწილს არ გააჩნდა ბინა. ბევრი უვარგის ოთახებსა და სარდაფებში ცხოვრობდა. თბილისში საბინაო პრობლემა პირველ მსოფლიო ომამდე და შემდგომაც მწვავე სოციალურ პრობლემად ითვლებოდა. ომის შეწყვეტის შემდეგ თბილისში მრავალი ძველი დაწესებულება დარჩა და მრავალი ახალი დაარსდა. განსაკუთრებით კი საქართველოს დამოუკიდებლობის

გამოცხადების შემდეგ. ახლად დაარსებულ დაწესებულებებში მოიწვიეს სხვადასხვა კუთხიდან ახალი პირები. ამავე დროს თბილისში არსებული ახალი შენობები მასალის უქონლობის ან მისი სიძველის გამო აღარ ექვემდებარებოდა შეკეთებას. მრავალი შენობა ინგრეოდა და საცხოვრებლად უარგისი ხდებოდა. ქალაქის გამგეობას არავითარი შესაძლებლობა არ ქონდა მოსახლეობის მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინა, პრობლემები საბინაო საკითხებში სოციალური უკმაყოფილებას იწვევდა. ეს იყო მთავარი მიზეზი იმ მოვლენისა, რომ გამგეობა ამ საკითხში აქტიურობით აწყდებოდა და მოკლე ხნის განმავლობაში რამდენიმე, ხანდახან ერთიმეორის საწინააღმდეგო დადგენილება გამოჰქონდა. ბინების უქონლობის გარდა გამგეობა ისეთ პირობებში იყო ჩაყენებული, მას უნდა განეხილა თითოეული მოთხოვნის გარემოება და ამის მიხედვით დაეკმაყოფილებინა, ხშირად ერთიდაიგივე ბინას თხოულობდა 5, 6 და 10 ოჯახიც. გამგეობას უნდა გადაეწყვიტა ბინა ვის უფრო მეტად სჭირდებოდა.

არც მოგვიანებით გამოსწორებულა მდგომარეობა. 1920 წლისთვის ასეთი მდგომარეობა იყო. მცხოვრებთა 20-30% უბინაოდ იყო, ბინების 70-80% უკიდურეს ანტიჰიგიენურ პირობებში ცხოვრობდა, უკანასკნელი 5-6 წლის განმავლობაში, ბინები არ შეკეთებულა და დეზინფექციით არ დასუფთავებულა. ახალი ბინების დაქირავება ბევრისთვის ყოვლად შეუძლებელი იყო, საშინელი სიძვირის გამო. დიდი დაწესებულებების ბევრი მოხელე უბინაოდ იყო, დაწესებულებები შეუფერებელ სახლებში იყო მოთავსებული, სახლებ-ბინების ძეხვის ნიადაგზე საშინელი მექრთამეობა იყო გაჩაღებული, სასამართლოები ბინების შესახებ საქმეებს ვეღარ აუდიოდნენ. ყოველივე აღნიშნული სასწრაფო ზომების მიღებას საჭიროებდა უკიდურეს შემთხვევაში თბილისელების უმეტესი ნაწილი მძიმე ანტისანიტარიულ, გაუსაძლის პირობებში ჩავარდებოდა.

ჟურნალ „ჩვენ ქალაქში“ სპეციალისტები არასანუგეშო პროგნოზს იძლეოდნენ. „2 წლის შემდეგ თბილისში საჭირო მასალის არარსებობის და სიძვირის პირობებში

არცერთი დაუზიანებელი სახლი აღარ დარჩება.“ აღნიშნავდნენ ისინი („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N6).

თბილისის თვითმმართველობამ ვერ შეძლო საბინაო კრიზისის დასაძლევად სამშენებლო ღონისძიებები ეწარმოებინა. მან მოახერხა მხოლოდ განეხორციელებინა ღონისძიებები ქალაქის განტვირთვის, ბინების რეკვიზიციისა და ქალაქის უძრავი ქონების აღწერის მიზნით.

შინაგან საქმეთა, იუსტიციის, შრომის სამინისტროების და თბილისის ქალაქის თვითმმართველობის წარმომადგენლებისაგან შემდგარმა თათბირმა შინაგან საქმეთა მინისტრის თავმჯდომარეობით, ორი სხდომა მოაწვდომა ქალაქ თბილისში სურსათ-სანოვარის და ბინის ნაკლებობის ოდნავ მაინც შესამსუბუქებლად ზომების გამონახვას. თათბირმა სხვა საერთო ზომებთან ერთად საჭიროდ ჩაღვა თბილისის გათავისუფლება იმ პირთაგან, რომელნიც არ იყვნენ ქალაქთან დაკავშირებული რაიმე განსაზღვრული საქმით (სამუშაოთი), პროფესიით და თავისი მრავალრიცხოვნობით ამნელებდნენ და ართულებდნენ ქალაქის სურსათ-სანოვარის და ბინის მხრივ კრიტიკულ მდგომარეობას. დადგენილების თანახმად განსაზღვრულ ვადაში თბილისიდან უნდა გასულიყვნენ ის უცხოელები და საქართველოს მოქალაქეები, რომელთაც არავითარი საქმე არ აკავშირებდათ ქალაქთან. ამასთან თათბირმა საჭიროდ სცნო პასუხი ეგოთ იმ სახლის პატრონებს და ბინის დამქირავებლებს, რომელებიც თავის დროზე არ აცნობებდნენ ადმინისტრაციას იმ პირთა ვინაობას, რომელნიც ვალდებულნი იყვნენ ქალაქიდან გასულიყვნენ. თათბირმა საჭიროდ აღიარა აგრეთვე რომ თბილისის დაცლა ზედმეტი ელემენტებისაგან უნდა ეწარმოებინა შინაგან საქმეთა სამინისტროს სათანადო სავალდებულო დადგენილების გამოცემით („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N1).

ქალაქის განტვირთვის შესახებ სავალდებულო დადგენილებამ მიზანს ვერ მიაღწია. 1920 წლის 25 იანვრამდე საუბნო კომისიებმა შეადგინეს გასახლების 1.758 აქტი. ფაქტიურად გაასახლეს 562 კაცი. შედარებით ადვილად გათავისუფლდა ქალაქი ლტოლვილებისგან. რომელთა ქალაქიდან გაყვანა სავალდებულო

დადგენილების ამოქმედებამდე დაიწყო. ქალაქის წიგნებში ჯერ კიდევ ჩაუწერავმა, მაგრამ წლებისა და ათეული წლების განმავლობაში ფაქტიურად თბილისში მცხოვრებმა მოქალაქეებმა დიდი წინააღმდეგობის უნარი გამოავლინეს, არც მთავრობის დადგენილებას დაემორჩილნენ და არც მილიციის ძალადობას. თბილისის მუნიციპალიტეტმა უკან დაიხია. თბილისის საბჭომ დამფუძნებელი კრების წინაშე აღძრა შუამდგომლობა „ქალაქის გაწმენდის დეკრეტის ანულირების თაობაზე“, რაც დაკმაყოფილდა კიდევ („ეროზა და ქალაქი“ 1920 N5:56).

კომისია, რომელიც შედგა თბილისიდან უსაქმურ ელემენტების გადასასახლებლად, ადგენდა იმ პირთა სიებს, რომლებსაც შეეხებოდათ ეს დადგენილება. ვინც ნებით არ დატოვებდა ქალაქს, ძალით მოხდებოდა მისი გასახლება. ზოგიერთი სახლთმფლობელი ხსენებულ დადგენილებას ბოროტად იყენებდა.

მთავრობის თავმჯდომარე წერილით მიმართავდა ქალაქის მოურავს იძულებითი გადაადგილების შესახებ, რომ ზოგიერთი სახლის პატრონი შემჩნეული იყო ყალბი ცნობების მიწოდებაში მდგმურის მდგომარეობის შესახებ იმ მიზნით, რომ შინაგან საქმეთა სამინისტროს სავალდებულო დადგენილების ძალით ისინი გაძევებული ყოფილიყვნენ და მათ საშუალება მისცემოდათ გამოთავისუფლებული ბინები მომატებულ ფასებში გაექირავებინათ. წერილის ავტორი ამ ბოროტების წინააღმდეგ საჭიროდ მიიჩნევდა დაუყოვნებლივ მიეღოთ განკარგულება, რომ ყველა ხსენებული დადგენილებით გამოთავისუფლებული ბინა აღირიცხებოდა და განაწილებოდა ქალაქის გამგეობის საბინაო განყოფილების მიერ და რომ არცერთ სახლის პატრონს არ ექნებოდა უფლება გაექირავებინა გამოთავისუფლებული ბინა („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N275).

ქალაქის განტვირთვის შესახებ სავალდებულო დადგენილებასთან დაკავშირებით თვითმმართველობამ დამატებითი ინსტრუქციები გამოაქვეყნა, რაც ისახავდა მიზნად დოკუმენტების გაყალბების თავიდან აცილებას, მოსახლეობის ინფორმირებას ქალაქში დარჩენის საპატიო მიზეზების შესახებ, აგრეთვე მილიციის

უფროსს ავალებდა საკონტროლო კომისიის გადაწყვეტილებების სისრულეში მოყვანას („ეროზა და ქალაქი“ 1920:N3, 38-39).

დამატებითი ინსტრუქციების გამოქვეყნების შემდეგ სახლთმფლობელთა „თანამშრომლობამ“ იკლო. თბილისის ზედმეტი მაცხოვრებლებისგან გაწმენდის მიზნით შექმნილი კომისიის თავმჯდომარე **პართენ გოთუა** თბილისის საბჭოს 1920 წლის 26 იანვრის სხდომაზე აღნიშნავდა, რომ მის პრაქტიკაში არ ყოფილა დავალება, რომლის შესრულებაც მას ასე გასჭირვებოდა. დიდი უსიამოვნებების გარდა, რაც სამუშაო პროცესში გარდაუვალი იყო, მისი სიტყვებით ის განცდაც საკმარისი იყო, რომ გაწეული შრომა უშედეგო და მიზანშეუწონელი იყო (სცა 192/5/194:52-53). მალევე ყველა დარწმუნდა **პ. გოთუას** სიტყვებში და სათათბიროს 23 თებერვლის სხდომაზე დაადგინეს: აღძრული ყოფილიყო შუამდგომლობა მთავრობის წინაშე, რათა დეკრეტი თბილისიდან ზედმეტ მცხოვრებთა გადასახლების შესახებ გაუქმებულიყო. მოცემულ დრომდე საბინაო გადამსახლებელი კომისიის მიერ დადგენილი გადასახლებისა და უკვე გადასახლებულების შესახებ საქმეები ძალაში რჩებოდა (სეასცა 192/5/194:100).

მართალია ყველა ხედავდა, რომ აბსოლუტურად გადავსებული იყო ქალაქი, რომ უმწვავესად იდგა საკითხი ბინების დეფიციტის შესახებ, მაგრამ ისედაც მძიმე სოციალურ ფონზე მოსახლეობა ყველაფერში ადგილობრივ თვითმმართველობას ადანაშაულებდა და ყველა სიტუაციაში უფლებების შელახვას ხედავდა.

ქალაქი საბინაო კრიზისის გადასაჭრელად, შენობების სამართლიანად გადასანაწილებლად 1917 წლის 2 ოქტომბრიდან იყენებდა თავის უფლებას მოეხდინა ბინების რეკვიზიცია. 1919 წლის 21 აგვისტოს სხდომაზე ქალაქის საბჭომ მიიღო დადგენილება საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ ბინების რეკვიზიციის შესახებ კანონპროექტის დამტკიცებამდე გამგეობას ნება დართვოდა ემუშავა იმ დრომდე არსებული წესებით. ამასთანავე ქალაქის საბჭო მიმართავდა დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმს, დაჩქარებულიყო აღნიშნული კანონპროექტის განხილვა (სეასცა 192/4/129:244).

საქართველოს რესპუბლიკის დამფუძნებელთა კრებამ 1919 წლის 11 ივლისს მიიღო კანონი უძრავი ქონების იძულებით ჩამორთმევის შესახებ. რაც საქალაქო თვითმმართველობას უფლებას აძლევდა კერძო პირებისათვის თავისი ტერიტორიის ფარგლებში მოსახლეობისთვის ჩამოერთმია მიწის ნაკვეთები და სახლები, ხოლო თუ ეს შეუძლებელი იყო, დროებით დაეკავებინათ ეს ობიექტები ან გამხდარიყვნენ მათით სარგებლობის მონაწილენი. ამავე კანონით განისაზღვრა მოქალაქისთვის ქონების იძულებით ჩამორთმევის, კომპენსაციისა და გასაჩივრების წესები (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:282-289).

ქალაქის გამგეობის საბინაო განყოფილება ბინების რეკვიზიციის დროს ხელმძღვანელობდა ქალაქის საბჭოს მიერ დადასტურებული შემდეგი წესებით: ქალაქ თბილისის მიწა-წყლებზე კერძო ბინების, სავაჭრო-სამრეწველო და სხვა ყოველგვარ სადგომების რეკვიზიციის უფლება ეკუთვნოდა განსაკუთრებით თბილისის თვითმმართველობას; სადგომის რეკვიზიცია წარმოებდა: სახელმწიფო დაწესებულებებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისათვის, დამფუძნებელი კრების წევრთათვის, თანამდებობის იმ პირთათვის, რომელთა შესახებაც შუამდგომლობას აღძრავდა ის დაწესებულება, სადაც ისინი იმყოფებოდნენ სამსახურში და კერძო პირთათვის ქალაქის გამგეობის შეხედულებით, კოოპერატივებისათვის, არტელებისათვის და სხვა საზოგადოებრივი სასარგებლო და სავაჭრო-სამრეწველო დაწესებულებათათვის, საქართველოს რესპუბლიკის იმ სამხედრო ნაწილთათვის, რომელიც ქალაქში გავლით ჩერდებოდნენ, სამსახურის გამო თბილისში დროებით ჩამოსულ სამხედრო მოხელეთათვის, უცხოეთის მისიების, მათ სამხედრო მოხელეებისა და სამხედრო ნაწილებისათვის; რეკვიზირებული ბინების მდგმურებს საბინაო განყოფილება შეძლებისდაგვარად სხვა სადგომს გამოუყოფდა. თითო მდგმურისთვის დაწესებული იყო თითო ოთახი; რეკვიზიციის წესით ჩამორთმეული სადგომის ფასი წესდებოდა ურთიერთშორის შეთანხმებით. 1917 წლის 5 აგვისტოს კანონით ნაგულისხმევ ფარგლებში,

საქართველოს რესპუბლიკის მიერ ახალი საბინაო კანონის გამოცემამდე; რეკვიზიციისაგან თავისუფლდებოდა ისეთი ოთახები, რომლებით სარგებლობაც აუცილებელი იყო პროფესიულ საქმიანობათათვის. რეკვიზიციის წესით ჩამორთმეული სადგომების გასათავისუფლებლად მდგმურებს ეძლეოდათ შვიდი დღის ვადა; რეკვიზიციის შემდეგ უწყების მიღების დღიდან ორი კვირის განმავლობაში დადგენილება რეკვიზიციის შესახებ შეიძლებოდა გასაჩივრებულიყო საბინაო განყოფილებაში; რეკვიზიციისგან თავისუფლდებოდა უცხოეთის იმ ქვეშევრდომთა სადგომები, რომელთა მთავრობებთანაც ამ საგანზე დადებული იყო სათანადო კონვენცია; სახლის პატრონები ან მათი მოადგილენი (გამგე, მოიჯარე) და აგრეთვე დამქირავებელნი, რომელნიც თავის მხრივაც აქირავებდნენ სადგომს, ვალდებული იყვნენ მოკლე ხანში ეუწყებინათ საბინაო განყოფილებისათვის ოთახების გათავისუფლების შესაძლებლობა. თუ ხუთი დღის განმავლობაში განკარგულება არ გაიცემოდა მათი რეკვიზიციის შესახებ, ბინა შეიძლებოდა გაქირავებულიყო კერძო შეთანხმებით. ამ წესების დარღვევა დასჯადი იყო („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N218).

კერძო საკუთრების იძულებით ჩამორთმევის უფლება-მოსილებას ქალაქი ინტენსიურად იყენებდა. განსაკუთრებული აჟიოტაჟი გამოიწვია რუსთაველის პროსპექტზე არტიკული საზოგადოების (დღევანდელი შოთა რუსთაველის სახელობის თეატრის) და რუსთაველის პროსპექტის დასაწყისში მენტეშოვის სახლის ჩამორთმევის ფაქტმა, რომელიც ზედგამოჭრილი გამოდგა თბილისის მაზრის გამგეობისათვის (სცა 192/5/195:80).

1920 წლის 20 ივლისის დადგენილებით შეწყდა საბჭოს საბინაო განყოფილების მოქმედება. სამუშაო შეწყდა დროებით, სანამ არ გამოიცემოდა ახალი საბინაო კანონები. სახელმწიფოსა და საზოგადო ინტერესებთან დაკავშირებულ ინტერესების დასაკმაყოფილებლად ყველა თავისუფალი ბინა ქალაქის განკარგულებაში გადადიოდა. („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N1, 29)

ქალაქ თბილისის საბჭოს 1920 წლის 18 ოქტომბრის სხდომაზე განიხილავდნენ საკითხს სამოსახლო ადგილების მოიჯარადრეებთან საიჯარო ხელშეკრულების შესახებ. სხდომაზე გადაწყდა ქალაქის მიწების ყველა მოიჯარადრესთან განახლებულიყო მოკლევადიანი ხელშეკრულება. **პარტენ გოთუა** აღნიშნავდა, რომ განაპირა უბნებს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა, განსაკუთრებით მაშინ როდესაც საშინელი კრიზისის ფონზე ცენტრში სახლები აღარ შენდებოდა. როცა მოქალაქე არ იყო დარწმუნებული იმაში, რომ მიწა მას ეკუთვნოდა, ის აღმშენებლობით საქმეს ხელს აღარ ჰკიდებდა. **პარტენ გოთუა** მომხრე იყო მოსახლეობას გადასცემოდათ მიწები საკუთრებაში. თუმცა მის წინადადებას საბჭოში ბევრი ეწინააღმდეგებოდა. ხმოსან **გველესიანის** სიტყვით, მომავალში, როცა ქალაქის წინაშე დადგებოდა საკითხი გარეუბნების აღმშენებლობის შესახებ, ქალაქს მიწები აღარ ექნებოდა (სცა 192/5/194:342-344).

რკინიგზის გაყვანის შემდეგ, განსაკუთრებით რკინიგზის მთავარი სახელოსნოს დაარსების შემდეგ, ქალაქის განაპირა უბანში, სადგურის და სახელოსნოს გარშემო ქალაქის მიწების სამოსახლოდ ადების მსურველთა რიცხვი სწრაფად გაიზარდა. მოსახლეობა, როგორც აღინიშნა განსაკუთრებით რკინიგზისა სახელოსნოს მუშა-მოსამსახურენი უკანონოდ იჭერდნენ მიწებს ნაძალადევის რაიონში. ამ ადგილებში აგებდნენ ფიცრულ და მიწურ სახლებს. ქალაქის გამგეობა ებრძოდა ამ მოვლენას. იგი მილიციის და ცეცხლის მქრობელთა რაზმის დახმარებით ანგრევდა ამ სახლებს, მაგრამ ღამ-ღამობით ერთი დანგრეული სახლის მაგივრად, რამდენიმე შენდებოდა. ამ გზით რომ ვერაფერს გახდა, ქალაქმა სხვა გზა აირჩია. ყველა ის პირი, რომელთაც ნაძალადევად ჰქონდათ აშენებული სახლები, ქალაქის მიწის მოიჯარადრედ გადაიყვანა (სცა 192/5/194:348).

სავალალო მდგომარეობაში იყო აგრეთვე ქალაქის ხიდები. ქალაქის **ინჟინერმა მუხაძემ** ქალაქის გამგეობას მოახსენა, რომ საჭირო იყო ქალაქის ხიდების დაუყოვნებლივ შეკეთება. ეს სამუშაოები მუხაძის ხარჯთაღრიცხვით საჭიროებდა

18.000 მანეთს. გამგეობის დადგენილებით ქალაქის ინჟინერს გადაეცა აღნიშნული თანხა („საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918:N94).

როგორც აღინიშნა ქალაქს არ გააჩნდა სახსრები ეწარმოებინა აღმშენებლობითი საქმიანობა ქალაქში, რაც დიდ მატერიალურ ხარჯს მოითხოვდა. მაგრამ არ შეიძლება არ აღინიშნოს თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობის მიერ გაწეული ძალისხმევა საამშენებლო კუთხით პრობლემების მოსაგვარებლად. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ წლის დასაწყისში ქალაქის ბიუჯეტში მშენებლობისათვის სოლიდური თანხა გამოიყოფოდა, როგორც წესი, მაგრამ მიმდინარე მოვლენების, ინფლაციის ფონზე მოკლე ხანში გაუფასურებული იყო და ქალაქი მხოლოდ მცირედ საამშენებლო საქმეებს თუ უმკლავდებოდა.

1918 წლის საგასავლო ბიუჯეტი ითვალისწინებდა ხიდ-ბორგილების ტერიტორიებისა და სანაპიროების მოვლა-შეკეთებაზე 640 ათასი მანეთის დახარჯვას (სცა 1863/1/1106:8-10). ყველაფრის მიუხედავად, ფულის ინფლაცია და ფასების სწრაფი ზრდა განსაკუთრებით აფერხებდა მშენებლობის წარმოების საკითხებს. ქალაქის თვითმმართველობამ 1918 წელს დაგეგმილი სამშენებლო ღონისძიებებიდან მცირე სამუშაოც ვერ შეასრულა. იგივე განმეორდა 1919-1920 წლებში.

1920 წლის ნოემბერში ქალაქმა გამოყო სამ მილიონიანი ფონდი იმ სახლების რემონტისათვის, რომელთა პატრონები თავისით ვერ ახერხებდნენ რემონტის გაკეთებას. აღნიშნულ საკითხს გადაწყვეტდა საბჭოს სატექნიკო, საფინანსო და იურიდიული განყოფილებები, აგრეთვე სხდომებს დაესწრებოდა სახლის მეპატრონეთა კავშირის წარმომადგენელი (სცა 192/5/194:368).

1919 წლის სამშენებლო განყოფილების ხარჯთაღრიცხვის განმარტებაში ნათქვამი იყო, რომ უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში უსახსრობის გამო თბილისის მოკირწყლული ქუჩების შეკეთება არ მომხდარა, რიყის ქვით მოგებული გზები და მოასფალტებული ქუჩებიც მწყობრიდან იყო გამოსული. კაპიტალურ შეკეთებას საჭიროებდა: პლეხანოვის; დამფუძნებელი კრების; მელიქოვის; პასტერის და რეიტერის ქუჩები, აგრეთვე ერევანსკის მოედანი. პლეხანოვის პროსპექტზე

გზატკეცილი ნიადაგში იმდენად ყოფილა დამალული, რომ აფერხებდა ტრამვაის ლიანდაგების მოძრაობას. განმარტებაში, ნახსენები იყო აგრეთვე ქალაქის განაპირა ქუჩების კიდე უფრო მძიმე მდგომარეობა. ყველა ამ სამუშაოს ჩატარება რათქმაუნდა, შეუძლებელი იყო ერთ ან ორ წელიწადში, ამიტომ 1919 წლის ხარჯთაღრიცხვაში განსაკუთრებით დაზიანებული რამოდენიმე ქუჩა იყო შესული (სცა 192/8/511: 40-45).

1919 წლის მანძილზე თბილისის თვითმმართველობამ შეძლო თბილისის ხიდების შეკეთება, გამოიცვალა ხის ნაწილები, ნაწილობრივ გამაგრდა კიდეც, მაგრამ მასალის უქონლობის გამო ზედაპირი კვლავ მოუკირწყლავი რჩებოდა.

1919 წლის ორი დეკემბრის სხდომაზე ქალაქის გამგეობაში მოისმინეს გამგეობის წევრის, **ბესელიძის** მოხსენება ვერის ხიდის შესახებ, რომელიც აღნიშნავდა, რომ ხიდი სიძველის გამო მძიმე მდგომარეობაში იყო. მოხსენების საფუძველზე გამგეობამ დაადგინა: შეჩერებულიყო ხიდზე ტრამვაის, ეტლის და ავტომობილების მიმოსვლა და დაჩქარებულიყო ხიდის შეკეთება („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919: N275).

თბილისის საქალაქო მმართველობის 1918 წლის 10 მაისს საქალაქო მმართველობის საამშენებლო განყოფილების წევრის **ა.ნ. ოგანეზოვის** მოხსენების საფუძველზე ქალაქის არქიტექტორებს შორის საქმის გადანაწილების შესახებ, თბილისი ოთხ რაიონად და თითოეული რაიონი სამ ნაკვეთად დაიყო. რაიონები კი არქიტექტორებს შორის ასე გადანაწილდა:

პირველი რაიონი (1,2,3 ნაკვეთები) - ინჟინერი **მ. ა. აბესალომოვი**;

მეორე რაიონი (4,5,6 ნაკვეთები) - ინჟინერი **მელიქ-ბეგლაროვი**;

მესამე რაიონი (7,8,9 ნაკვეთები) - ინჟინერი **გ. მ. მუხამე**;

მეოთხე რაიონი (10,11,12 ნაკვეთები) - ინჟინერი **დ. გ. ჩილიევი**. (სცა 192/8/22:43-44).

1917 წელს თბილისის საქალაქო თვითმმართველობის საამშენებლო განყოფილებაში ირიცხებოდა: ქალაქის მთავარი ინჟინერი, ექვსი საუბნო არქიტექტორი, კანალიზაციის ინჟინერი, ცხრა ათისტავი და ორი ტექნიკოსი

მხაზველი. წარმოებისა და მშენებლობის შემცირების გამო ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი მნიშვნელოვანწილად დაუსაქმებელი რჩებოდა და ამიტომ 1918 წელს შტატები საგრძნობლად შემცირდა. ქალაქის სამსახურში დარჩა ოთხი არქიტექტორი და ოთხი ათისტავი. არქიტექტორთა მოვალეობად გამოცხადდა კერძო მშენებლობათა პროექტების განხილვა-დამტკიცება, მშენებლობათა ნებართვების გაცემა, სავალდებულო დადგენილებათა შესრულების მეთვაცურეობა, არქიტექტორები განთავისუფლდნენ ქუჩების მოპირწყვლა-მოასფალტების სამუშაოებისაგან, რაც მთელი ქალაქის მაშტაბით დაევალა ერთ ინჟინერს.

მშენებლობა-არქიტექტურის სფეროში გათვითცნობიერებული ადამიანები საკმაოდ იყვნენ თვითმმართველობის სამსახურში. თუმცა, მაინც შეიმჩნეოდა სამუშაოთა მწარმოებლების და მხაზველთა ნაკლებობა. არაპროფესიონალურად სრულდებოდა ან სულაც განუხორციელებელი რჩებოდა სამშენებლო პროექტები (სცა 192/8/22:43-44).

რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ მიღებული „საქალაქო დებულების“ მე-10 მუხლის შენიშვნის ძალით ქალაქის თვითმმართველობანი მოვალენი იყვნენ 1920 წლის 1 იანვრამდე მოეხდინათ ქალაქში უძრავ ქონებათა შეფასება.

შეფასების კვალობაზე გადასახადს თვითმმართველობათა ბიუჯეტში ყოველთვის პირველი ადგილი ეჭირა და ქალაქების შემოსავლის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენდა. შეფასების კვალობაზე გადასახადის მნიშვნელობა ძველი საქალაქო დებულების ძალით ძლიერდებოდა იმ გარემოებით, რომ მამულის შეფასების რაოდენობა საზღვრავდა ხმის უფლებას არჩევნებში, მაგალითად, თბილისში არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ეძლეოდა მხოლოდ იმ პირებს, ვისი მამულიც შეფასებული იყო 1500 მანეთად. შეფასებების კვალობაზე გადასახადმა თავისი მნიშვნელობა, როგორც საარჩევნო უფლების საზომმა, დაკარგა, ხოლო მეორე მნიშვნელობა, როგორც ქალაქის შემოსავლების უმთავრესი წყაროსი, დროებით შესუსტდა, რადგან უძრავ ქონებათა შეფასება დიდი ხნის მანძილზე აღარ მომხდარიყო და ქალაქების 60-ჯერ გადიდებულ ბიუჯეტში ისევ ძველი შეფასების

კვალობაზე გადასახადს, მხოლოდ 2-ჯერ გადიდებულს, თავისი ადგილი არ ეჭირა და წინანდელი მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა.

ქალაქ თბილისში უძრავ ქონებათა შეფასება მოხდა 1874, 1885, 1897 და 1913 წლებში (დაახლოებით 10 წელიწადში ერთხელ). საზოგადო ღირებულება თბილისში 1913 წლის ბოლოს ე. ი. 40 წლის განმავლობაში, გაზრდილი იყო 342%-ით, ქალაქის შეფასება აღარ შეეფერებოდა მათ ნამდვილ ღირებულებას და ქალაქი ყოველწლიურად კარგავდა შემოსავალს ამგვარად ირღვეოდა თანაბარობა გადასახადისა და ეს გარემოება მიზეზი ხდებოდა უსამართლო დაბეგვრისა. კანონმდებელს სურდა გამოესწორებინა ეს უსამართლობა და დააწესა უძრავ ქონებათა შეფასება 5 წელიწადში ერთხელ (დებულების მე-10 მუხლი).

ამ დრომდე საქართველოს რესპუბლიკაში არცერთ ქალაქს პოლიტიკური თუ ეკონომიკური მდგომარეობის გამო უძრავი ქონების შეფასება არ მოეხდინა. ახალი შეფასება მორიგ საკითხად უნდა ქცეულიყო თვითმმართველობათა ცხოვრებაში. წერს ჟურნალი „ეროზა და ქალაქი“ თავის 1920 წლის თებერვლის ნომერში. ქალაქს აქამდე არ მოუხდენია უძრავ ქონებათა შეფასება და ამით მან უკვე დაკარგა 100 ათასი ამ გადასახადისა და შემდეგშიც დაკარგავს, თუ შეფასება უძრავი ქონებისა დააგვიანა, ამის გარდა ქალაქების ფინანსური მდგომარეობა ავალდებულებს ქალაქებს, სასწრაფოდ მოახდინონ უძრავ ქონებათა შეფასება და ოდნავ მაინც გამოასწორონ ქალაქის ფინანსები (**„ეროზა და ქალაქი“ 1920:N4, 11-23**).

აღნიშნავდნენ, რომ ქალაქს აღწერა არ მოეხდინა, მაგრამ ისინი არ გულისხმობდნენ 1917 წელს განხორციელებულ ბინების რეგისტრაციას, რომელიც გაკეთდა იმისთვის, რომ აღრიცხულიყო ბინები, გარკვეულიყო ფასები ბინებზე, დადგენილიყო დასახლების სიმჭიდროვე. ბინების რეგისტრაციის დროს განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ბინათმფლობელის პროფესიას, ბინების განლაგებას, ინდივიდუალურობას და სხვა პირობებს; ინფორმაციის თავმოყრის პროცესში არავითარი რევიზია არ წარმოებდა, განხორციელდა მხოლოდ რეგისტრაცია.

#### §4 თბილისის კომუნალური მეურნეობა

კომუნალურ მეურნეობას (ქუჩები და მოედნები, განათება, ტრანსპორტი, წყალსადენი, კანალიზაცია და სხვ.), როგორც საქალაქო თვითმმართველობის მთავარ საორგანიზაციო სფეროს, 1917-1921 წლებში შესაბამისი ყურადღება და ადგილი ეთმობოდა ქალაქის სათათბიროს (საბჭოს) სხდომებზე, ქალაქის სამუშაო გეგმებსა თუ ხარჯთაღრიცხვაში. მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ სფეროს ეფექტური კურატორობისთვის ქალაქს სათანადო ფინანსები არ გააჩნდა, რაც შესაბამისად აისახებოდა მის პრაქტიკულ საქმიანობაზე.

კომუნალურ სფეროში ქალაქის თვითმმართველობის პრაქტიკული საქმიანობის განხილვისას ვხედავთ, რომ ქალაქმა, ამ მოკლე მანძილზე და იმ მძიმე პოლიტიკურ თუ ფინანსურ ფონზე, ვერ შეძლო განეხორციელებინა რაიმე „სიახლე“, ეფიქრა „ახალ პროექტებზე“, მაგრამ მნიშვნელოვანია მის მიერ პირობების გაუმჯობესების, წინააღმდეგობების დაძლევის მიზნით გატარებული სხვადასხვა საორგანიზაციო ღონისძიება.

რათქმაუნდა, კრიზისული ფონი დიდი ხელისშემშლელი ფაქტორი იყო და ომის შემდეგ კომუნალური მეურნეობის ზოგიერთი სფერო არათუ აღარ განვითარებულა, მოიშალა კიდეც, მაგრამ არც იმ ძალისხმევის იგნორირება შეგვიძლია, რასაც თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობა იყენებდა ამ სფეროს დასაცავად.

#### 4.1 ქალაქის განათება

თბილისში თბოელექტროსადგურების მშენებლობა 1902 წელს დაიწყო. ელექტროსადგურთა მფლობელები ელექტროგაყვანილობის ქსელის მოწყობისათვის ნებართვის გამოთხოვის დროს გამგეობის მოთხოვნით ვალდებულებას კისრულობდნენ, უფასოდ დაედგათ ქუჩებში გარკვეული რაოდენობის ელექტრო ნათურები. 1911 წლის ბოლოსათვის ქალაქის ქუჩებში უკვე იდგა 818 ცალი სხვადასხვა სიმძლავრის ელნათურა. ნავთის ფანრების ნაწილი განაპირა ქუჩებში იქნა გადატანილი, 522 ფანარი კი გაუქმდა. **(ბენდიანიშვილი 1960:70-74).**

1911 წელს საქალაქო თვითმმართველობამ მოახერხა ელექტროსადგურის მშენებლობის დაწყება. მსოფლიო ომის დაწყებამდე მშენებლობა დასრულდა. 1915 წლისათვის ელექტროსადგურის სიმძლავრე 900 ცხენისძალას უდრიდა. იგი ენერგიას აწვდიდა თბილისის ერთ-ერთი ქუჩის 300-მდე ელექტრონათურას და ჰყავდა 750 აბონენტი.

მაშასადამე, თბილისმა ელექტრონათურებზე გადასვლა ჯერ კიდევ რევოლუციამდე დაიწყო, მაგრამ მოცემულ დრომდე არ დაუსრულებია. ქუჩების და სახლების დიდი ნაწილი ისევ ნავთის ფანრებით იყო განათებული.

საქალაქო თვითმმართველობამ ვერ მოახერხა თბილისის ელექტრონული განათების ცენტრალიზაცია თავის ხელში. ქუჩებისა და ბინების მნიშვნელოვან ნაწილს ისევ კერძო ელექტროსადგურები აწვდიდნენ ენერგიას **(ბენდიანიშვილი 1960:70-74).**

1917 წლიდან ქალაქში გახშირდა ელექტრონათურების ქურდობის შემთხვევები, ელექტრონათურების დასაცავად დაცვის დაყენებაც კი გახდა საჭირო. ქალაქის სათათბიროს სხდომებზე რამდენიმეჯერ განიხილეს საკითხი ქალაქის ქუჩებში ფანრების უკმარისობაზე, ელექტრონათურების გახშირებულ ქურდობებზე. ზოგიერთ უბანში იძულებულები გახდნენ დაბრუნებოდნენ ნავთით განათებას **(სცა 192/4/120:11).**

ნავთპროდუქტების მარაგის შემცირების გამო, თბილისში არსებული თბოელსადგურების ნაწილი გაჩერდა, სხვათა წარმადობა საგრძნობლად შემცირდა. შეფერხდა ტრამვაის მუშაობა, გაუარესდა ქუჩა-მოედნების განათება; მუნიციპალიტეტის ხელმძღვანელობამ აკრძალა ოთახში თითო 25 სანთლიან ნათურაზე მეტის გამოყენება. საქალაქო გამგეობის თბოელსადგური ელექტროენერგიაზე მოთხოვნილებას 15%-ით თუ აკმაყოფილებდა. კაპიტალისტები კი არახელსაყრელი პირობების გამო თბოელსადგურების მუშაობას აჩერებდნენ ან მათ გაყიდვას ცდილობდნენ. შექმნილი სიტუაცია მსჯელობის საგნად იქცა. საქალაქო საბჭომ განიხილა საკითხი „ამ კერძო პირთა თბოელსადგურების იძულებით ჩამორთმევის შესახებ“. თვითმმართველობის მესვეურებს თითქოს ამით სურდათ მეწარმეთა დაშინება. ელექტროსადგურთა პატრონებისათვის „სტიმულის“ მიცემა. მაგრამ საბჭოს ხმოსანთა დიდმა ნაწილმა ასეთი ღონისძიება არაფრის მომცემად მიიჩნია. ისინი აცხადებდნენ, რომ თბოელექტროსადგურების ასამუშავებლად საჭირო იყო არა ჯობი, არამედ ნორმალური პირობების შექმნა (სცა 1863/1/195:230).

1917 წლის 10 მარტის თბილისის სათათბიროს სხდომაზე მიიღეს დადგენილება ელექტროენერგიის ტარიფის გაზრდის შესახებ (სცა 192/4/120:86). 1918 წლის 1 ივნისის სხდომაზე ქალაქის თავის ნიკოლოზ ელიაშვილს და ა. კალიუჟნის მოხსენებიდან ირკვევა, რომ კერძო ელექტროსადგურების მფლობელები რომელთაც 1912 წლიდან დაკისრებული ჰქონდათ ქალაქის სასარგებლოდ დაემონტაჟებინათ და შეენახათ გარკვეული რაოდენობა ელექტრონათურებისა, არც ერთი კერძო მფლობელი ამ ვალდებულებას არ ასრულებდა. გამგეობას და კერძო ელექტროსადგურებს შორის ურთიერთობის დასარეგულირებლად შეიქმნა სპეციალური კომისია. კომისიაში შედიოდნენ ელექტროსადგურების ინტერესების დამცველი პირებიც. მათ რამდენიმე შეკრების შემდეგ შეიმუშავეს შეთანხმება, რომელიც ითვალისწინებდა ყოველ დახარჯულ კილოვატზე კერძო ელექტროსადგურების მხრიდან ქალაქის სასარგებლოდ ხუთი პროცენტის ოდენობით გადასახადის დაწესებას (სცა 192/4/125:212-213).

1918 წლის 13 ივლისს ინჟინერმა **ალექსანდრე ჯაბადარმა** თბილისის საქალაქო გამგეობას წარუდგინა თბილისის ელექტროენერგიით მომარაგების პროექტი და სათანადო საკონცესიო ხელშეკრულების გაფორმება მოითხოვა. საკონცესიო ხელშეკრულების პროექტი ითვალისწინებდა: 1. საქალაქო მმართველობისგან კონცესიონერისათვის ქალაქის ქუჩა-მოედნებზე ელექტრო-ქსელის გაყვანის უფლების მიცემას. ეს უკანასკნელი კი ვალდებულია კისრულობდა, ქალაქისათვის ენერგია მიეწოდებინა, როგორც განათების, ისე სამეურნეო საჭიროებისათვის; 2. კონცესიონერისაგან 3 ათასი კილოვატი სიმძლავრის თბოელექტროსადგურის აგებას და 1000 კილომეტრზე ელექტროქსელის გაყვანას 4 წლის ვადაში; 3. საქალაქო გამგეობის მიერ კონცესიონერისათვის ყოველ ათას სანთლიან ლამპიონზე წლიურად 418 ფრანკს, 48 სანთლიან ელექტრო ნათურაზე კი 26 ფრანკის გადახდას; 4. საქალაქო გამგეობის მოთხოვნის თანახმად კონცესიონერს უნდა გაენათებინა მუნიციპალური სასახლე, თვითმმართველობის კუთვნილი შენობა-ნაგებობანი და კილოვატში აელო 21 სანტიმი, ხოლო თუ კონცესიონერი გამოიყენებდა თავის უფლებას და ელექტროენერგიას მიაწოდებდა კერძო აბონენტებს; მათგან კილოვატში აიღებდა 53 სანტიმს (20 კაპიკს); 5. საკონცესიო ხელშეკრულების ვადა უნდა ყოფილიყო 45 წელი. კონცესიონერს წესიერ მდგომარეობაში უნდა ჰქონოდა ელექტროსადგური, ელექტროგაყვანილობა და ვადის გასვლის შემდეგ უფასოდ გადაეცა საქალაქო თვითმმართველობისათვის, ხოლო თუ ხელშეკრულების გაფორმებიდან ოცი წლის თავზე თვითმმართველობა მოისურვებდა ელექტროსადგურისა და ელექტროქსელის გამოსყიდვას გამოსასყიდი ფასი განისაზღვრებოდა საშუალო წლიური შემოსავლის დარჩენილ წევრთა რიცხვზე გამრავლების გზით (სცა 192/6/602:2-14).

პროექტის დამტკიცება სხვადასხვა გარემოებებიდან გამომდინარე, შეუძლებელი გახდა.

1918 წლის 30 სექტემბრის სხდომაზე დამტკიცდა ქალაქ თბილისში ელექტროენერგიით სარგებლობის და გადანაწილების წესები. ქალაქის ელექტროსადგურის ხელმძღვანელის, ხმოსან ა. ნ. ხუდადოვის მოხსენებიდან

ირკვევა, რომ ელექტრომომარაგების საკითხი იმ დროისთვის ქალაქში კიდევ უფრო დამძიმებული იყო. ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობის გამო ვერ ხერხდებოდა სადგურების გამართული მუშაობისათვის საზღვარგარეთ სათადარიგო ნაწილების შეძენა ან რემონტი. იმის გამო, რომ ქალაქში საწვავი მცირე რაოდენობით იყო ელექტროსადგურებზე წარმოებული ენერგია უფრო და უფრო მცირდებოდა. ბაზარზე საწვავისა და სანთლების უკმარისობის გამო კი ელექტროენერგიის მსურველ პირთა რიცხვი იზრდებოდა. ამის მიუხედავად, საუბნო ტექნიკური კომისია აწარმოებდა სამუშაოს ელექტრო ენერგიის მომხმარებელთა რიცხვის შესამცირებლად (სცა 192/4/125:276-277).

1918 წლის 28 აგვისტოს სხდომაზე მიიღეს სავალდებულო დადგენილება თბილისში ელექტროენერგიით სარგებლობის შესახებ. შემოიღეს ერთდროული გადასახადი ელექტროენერგიაზე 2 კაპიკის ოდენობით ყოველ ნათურაზე ბინებში, და 3 კაპიკი გასართობი ადგილებიდან. ელექტროენერგიის ეკონომიური ხარჯვის მიზნით გასართობი დაწესებულებები უნდა დაკეტილიყო 20 საათზე, აუდიტორიებში, სამკითხველოებში, ბიბლიოთეკებში, სასწავლო დაწესებულებებში შეეძლოთ გამოეყენებინათ მხოლოდ 6 ნათურა შენობის „კვადრატულ საჟენზე“ (სცა 192/4/125:239-240). ქალაქის გამგეობამ საქალაქო სათათბიროს სავალდებულო დადგენილების საფუძველზე მიიღო შემდეგი წესები: ბინებში მოსახლეობას შეეძლო ჰქონოდა არაუმეტეს ერთი ნათურისა თითო ოთახში 25-32 სანთლის ძალით. სადგურის მეპატრონეებს მეთვალყურეობა უნდა გაეწიათ აბონენტების მიერ ამ წესის შესრულებაზე. კინემატოგრაფს უფლება ეძლეოდა დღეგამოშვებით, მონაცვლეობით ჰქონოდა სენსი 19 საათიდან 22 საათამდე. წესების დარღვევა კანონმდებლობით დასჯადი იყო. ელექტროენერგიის აბონენტები სამ კატეგორიად იყოფოდნენ: 1. საზოგადოებრივი დაწესებულებები; 2. პირები, რომლებიც ელექტროენერგიის გარეშე საარსებო წყაროს კარგავდნენ, აგრეთვე ქრონიკულად ავადმყოფთა ოჯახები და 3. პირები, რომლებიც უბრალოდ მოკლებულები იყვნენ ელექტროენერგიას. ელექტრო სადგურების მფლობელებს კატეგორიების მიხედვით უნდა ჩაერთოთ აბონენტები.

ქალაქის სათათბიროს 1918 წლის 28 აგვისტოს სხდომაზე დამტკიცებული ნორმების შესაბამისად. აბონენტთა დაწვრილებითი სიები ელექტროსადგურების მეპატრონეებს უნდა წარედგინათ ქალაქის გამგეობაში (სცა 192/4/125:276-277).

1918 წლის ბოლოს ქალაქის სათათბიროში განიხილავდნენ საკითხს კერძო პირთათვის თბოელექტროსადგურების იძულებით ჩამორთმევის შესახებ. **ბენიამინ ჩხიკვიშვილის** სიტყვებით, ელექტროსადგურთა მფლობელები ხელოვნურად აჩერებდნენ ელექტროსადგურების მუშაობას, მათი მიზანი იყო ელექტროსადგურების გაყიდვა, რაც გაცილებით მომგებიანი იქნებოდა მათთვის.

ხმოსანი **პართენ გოთუა** უარყოფითად აფასებდა იძულებით ჩამორთმევის შესახებ კანონს. მისი აზრით, ამას უარყოფითი შეფასება მოჰყვებოდა დასავლეთის მხრიდან და იმოქმედებდა ქართული მანეთის კურსზე. საწინააღმდეგო აზრზე იყვნენ ხმოსნები: **ჩადუნელი; გრიგოლ გველესიანი**. მათი შეხედულებით ელექტროენერგიის წარმოება ისეთი დარგია, რომელიც მუნიციპალიზაციას ექვემდებარება. მაშინ, როდესაც წყალსადენი, სასაკლაო და ტრამვაი ქალაქის ხელში იყო თბოელექტროსადგურები და ქალაქის განათების საქმე არ უნდა დარჩენილიყო კონცესიონერთა და კერძო პირთა ხელში. სათათბირომ დაადგინა: გამგეობას მიეცა უფლება მოეხდინა ელექტროსადგურების იძულებითი ჩამორთმევა და თუ ამ გადაწყვეტილებას მთავრობა არ დაამტკიცებდა ნება მიეცა ქალაქისთვის დაეწყო გაჩერებული ელექტროსადგურების ექსპლუატაცია (სცა 192/1/1095:300-303).

თბილისის სათათბირომ მართალია მიიღო დადგენილება თბოელექტროსადგურების იძულებით ჩამორთმევის შესახებ და მათი მუნიციპალიზაციის თაობაზე, მაგრამ იგი სისრულეში არ მოუყვანია.

1918 წლის ნოემბერში გამგეობის წევრმა **ი. ი. ბესელიძემ** მოხსენება შეიტანა გამგეობაში, საიდანაც ირკვევა, რომ ქალაქი ცდილობდა ელექტროსადგურის მანქანების შეკეთებას და ამ მიზნით საჭირო ნაწილებს საზღვარგარეთ ეძებდა, თუმცა ამ შემთხვევაში მომხსენებლის თქმით, დიზელის მანქანისთვის საჭირო ნაწილები ქალაქ ნიკოლაევსკშიც ვერ უშოვიათ. მასასადამე კონკრეტულად ამ სადგურის

ამუშავება შეუძლებელი იყო და საჭიროებდა ახალი მანქანების შეძენას („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N97).

ფინანსების დაზოგვის მიზნით ქალაქის გამგეობამ დაადგინა შეეერთებინა ქალაქის ელექტროსადგური და ტრამვაის ელექტროსადგური, შესაბამისად შეემცირებინა მოსამსახურეთა შტატი („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N79).

თბილისის თვითმმართველობაში ცდილობდნენ მკაცრები ყოფილიყვნენ ურჩი აბონენტების მიმართ. ქალაქის გამგეობამ დაადგინა: ქალაქის ელექტრონის იმ ყოფილ აბონენტთა შესახებ, რომელნიც მრიცხველებს არ აბრუნებდნენ მიეცათ პასუხისგებაში („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N165).

ქალაქის კავშირში ამთავრებდნენ მდინარე ხრამის წყლის ძალის გამოკვლევისა და დამუშავების პროექტს. ეს ძალა სურდათ გამოეყენებინათ თბილისის, თბილისის რაიონის, კოჯრის ტრამვაის საელექტრიფიკაციოდ. ამასთანავე მიღებული იყო ზომები, რომ გზათა დეპარტამენტთან ერთად დამუშავებულიყო აღმოსავლეთ საქართველოს რკინიგზათა ელექტრიფიკაციის პროექტი. ქალაქის კავშირის პროექტით გათვლილი იყო 8 სადგურის მოწყობა. ამ სადგურებს ექნებოდათ დაახლოებით 50.000 ცხენის ძალა. პირველი სადგურის კეთებას შეუდგებიან პროექტის დამუშავებისთანავე და სადგურებს მოაწყობდნენ თანმიმდევრულად („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N15).

## 4.2 წყალმომარაგება

თბილისის წყალმომარაგების საკითხები ერთ-ერთ პრიორიტეტულ საკითხს წარმოადგენდა თვითმმართველობის პრაქტიკული საქმიანობის პროცესში. ქალაქში წყალმომარაგება სათანადო სიმაღლეზე ვერ იდგა. დედაქალაქს სასმელი წყალი პრაქტიკულად არ მიეწოდებოდა. თბილისში ჯერ კიდევ იდგა საჭიროება

მეთულუხჩეებისა, ისინი კასრებითა და ტყავის გუდებით კარდაკარ დაატარებდნენ სასმელ წყალს.

ჯერ კიდევ 1861 წელს **ყორღანოვმა** მდინარე მტკვარზე დადგა წყლის ამოსაქაჩი ორთქლის მანქანები და მოაწყო წყალსადენი ქსელი, რომლის სიგრძე 5,5 კილომეტრს უდრიდა, მიღები გადიოდა გოლოვინის, გრიბოედოვის და მათ მომიჯნავე ქუჩებზე. პირველ ხანებში **ყორღანოვი** წყლით ამარაგებდა მხოლოდ სახაზინო შენობებს, მაგრამ მალე მის წყალსადენს კერძო აბონენტებიც გაუჩნდნენ ქალაქის ბურჟუებისა და მოხელეების სახით.

1887 წლის სექტემბერში თბილისმა მიიღო ავჭალის წყაროს წყალი. ახალი წყალსადენი თავის არსებობის ოთხი წლის თავზეც აღარ ყოფნიდა ქალაქს. 1891 წელს ავჭალის წყალსადენის გასაფართოებელ ზომებთან ერთად აღიმდრა საკითხი წყალსადენის გასაძლიერებლად წყაროების გამოძებნისა. ქალაქის თვითმმართველობამ ყურადღება მიაქცია წყაროებით მდიდარ არაგვის ხეობას. 1984 წელს გამოიკვლიეს შარახევის წყაროები 1.400.000 ვედრ. დებეტიტ და ბულაჩაურის წყაროები 1.300.000 ვედრ. დებეტიტ. ამის შემდეგ, ავჭალის წყალსადენის გაფართოებამ და ქალაქში წყლის კრიზისის შედარებით მოგვარებამ ახალი წყაროების შეძენისათვის ქალაქის თვითმმართველობისათვის ყურადღება შეამცირა. წყლის საკითხის ისტორია თბილისში გვიჩვენებს, რომ თვითმმართველობა აქტიური იყო წყლის საკითხებთან დაკავშირებით მხოლოდ მაშინ, როდესაც ქალაქში წყლის დეფიციტი იყო, ხოლო როგორც კი წყალსადენის საქმე გამოსწორდებოდა ახალი წყალსადენის ძიებაზე ადგილობრივი თვითმმართველობა ხელს იღებდა. ახალი წყაროების 28 წლის მანძილზე ძებნამ, პრაქტიკული არაფერი მოიტანა გარდა ინჟინერ **მეტცის** წალკის წყალსადენის წინასწარი პროექტისა (1904წ.).

1899 წელს მოწვეული იქნა ინინერ **ლინდლეი**, რომელიც წინაარმდეგი იყო ავჭალის წყალსადენის გაფართოებისა და პრინციპულად უჭერდა მხარს თვითმომდინარე წყაროებს, ნატახტრისა და წალკის წყაროებს.

1905-1906 წლებში ავჭალიდან თბილისისკენ გამოყვანილი იქნა მეორე მაგისტრალური ხაზი. ავჭალაში მოეწყო ფილტრები, დაიდგა დამატებითი ორთქლის ძრავები. ქალაქში გაფართოვდა წყალსადენის ქსელი. ამის შემდეგ, 1917 წელს ქალაქის გამგეობამ ბულაჩაურისა და ნატახტრის წყაროების გამოკვლევა გიდროტექნიკურ სამხედრო ორგანიზაციას მიანდო, მაგრამ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მიმდინარე პროცესების გამო გამოკვლევა მოხდა ზერელედ და ისიც მხოლოდ ბულაჩაურის წყაროსი. (სცა 192/4/120:130-132).

მეოცე საუკუნის დასაწყისში, ავჭალის წყალსადენის გაფართოების მიუხედავად ქალაქში წყლის უკმარისობა ისევ პრობლემად დარჩა. თვითმმართველობაში სისტემატიურად შედიოდა მიმართვები სხვადასხვა უბანში წყლის უკმარისობის შესახებ. 1917 წლის 1 მაისის სხდომაზე ხმოსნები უკმაყოფილებას გამოხატავენ ამდენი წლის მანძილზე წყალმომარაგების საკითხის გადაუჭრელობის შესახებ.. „ცენზიანმა თვითმმართველობამ“ თითქმის ნახევრსაუკუნოვანი მმართველობის შემდეგ ახალ მუნიციპალიტეს ქალაქში წყალმომარაგების საქმე მოუწესრიგებელი გადასცა. ყველა ის საშუალება და ღონისძიება, რომელიც ორგანიზებული იყო მათ მიერ წარმოადგენდა მხოლოდ პრიმიტიულ აღჭურვილობას მოშლილ მდგომარეობაში. ქალაქში წლის საკითხებთან დაკავშირებით „ორხელისუფლებიანობას“ უწოდებს ხმოსანი **მ. ნ ნეპრინცევი**. რამეთუ სათათბიროში წყალმომარაგების გასაუმჯობესებლად გზების ძიების მიზნით შექმნილი კომისიების გვერდით შექმნილი იყო წყალმომარაგების კომისია. მისი შეხედულებით ეს ფაქტი საერთო საქმეს ვნებდა. ხმოსანი **ბ. დ. კოვალენსკი** ამ პროვლემას „საბედისწერო“ ფაქტს უწოდებდა, რომლის ირგვლივაც მოჯადოებული წრე იყო შექმნილი, რამეთუ მრავალი ოთხეული წელია საუბრობდნენ წლის კრიზისზე, მისი დარეგულირების საშუალებებზე, სხვადასხვა პროექტებზე და სხვ, მაგრამ არაფერი არ კეთდებოდა. სათათბიროს კანცელარიაში იდო მრავალი განუხორციელებელი პროექტი. სათათბიროს, როგორც სხვა მრავალ საკითხში, ერთიანი აზრი არ ჰქონდა. ზოგი ხმოსანი ბულაჩაურის, ზოგი ნატახტრის, წალკის, ან

ავჭალის მოწყობის მომხრე იყო. ხმოსანი კოვალენსი იმედს გამოთქვამდა, რომ ერთიანი ძალისხმევის შემთხვევაში აუცილებლად განხორციელდებოდა ერთ-ერთი პროექტი და თბილისი შეძლებდა წყალმომარაგების გაუმჯობესებას, როგორც ეს შეძლო ქალაქმა ბაქომ გრანდიოზული შოლარის წყალგაყვანილობის მოწყობით (სცა 192/4/120:130-132).

ამავე სხდომაზე 1917 წლის 1 მაისს სათათბირომ დაადგინა შემოეღო სავალდებულო დადგენილებები წყლით სარგებლობის დარეგულირების შესახებ. ამასთანავე ქალაქის თავს მიეცა უფლება აღედგა შუამდგომლობა განსაკუთრებული ამიერკავკასიის კომიტეტის წინაშე მიღების შესაძენად ერთი მილიონი მანეთის უპროცენტოდ გაცემის შესახებ (სცა 192/4/120:132).

1917 წლის ცხელ ზაფხულში კი, ქალაქში განსაკუთრებით გამწვავდა წყლის კრიზისი, რაც ავჭალასთან ახლოს თოთხმეტ დიუმის მანძილზე გასკდომამ გამოიწვია. როდესაც ალექსანდრე ხატისოვი თავის ერთ-ერთ მოხსენებაში ქალაქის მდგომარეობას აღწერდა, იგი ქალაქში წყლის უკმარისობის კუთხით განსაკუთრებულად მძიმე მდგომარეობაზე ამახვილებდა ყურადღებას (სცა 192/4/120:178).

ქალაქის გამგეობამ დაამთავრა ნაძალადევაში ქვემო რეზერვუარიდან ზემო რეზერვუარში მილიდან წყლის მისაწოდებლად სადგურის მოწყობა. სადგურის მეშვეობით გამგეობას ავჭალიდან 200.000 ვედრო წყლის გადმოქაჩვისა და ქალაქის მაღლობ ადგილებში წყლის მიწოდების საშუალება ეძლეოდა (“საქართველოს რესპუბლიკა” 1918:N94).

1918 წელს გაწეული მუშაობის ანალიზის დროს ქალაქის გამგეობამ აღმოაჩინა, რომ მილის წყლის ჯიხურებში გაყიდვიდან შემოსავალი სრულიად არ ფარავდა იმ ხარჯს, რომელსაც ქალაქი ეწეოდა ამ ჯიხურებში მყოფი წყლის გამყიდველი მოხელეების ხელფასების გასაცემად. ამიტომ ეს მოსამსახურეები სამსახურიდან დაითხოვა, მისცა სალიკვიდაციო ფული და მოქალაქეთათვის იგივე ადგილებში გახსნა მილი, საიდანაც მოსახლეობას უფასოდ მიჰქონდა წყალი. მართალია

სამსახურიდან დათხოვნილი „კრანშჩიკები“ ითხოვდნენ, რომ მათ იჯარით გადასცემოდათ მიწები, რასაც ქალაქის ბიუჯეტში გვარიანი შემოსავალი მოჰყვებოდა, მაგრამ გამგეობამ ამ თხოვნაზე მათ უარი განუცხადა (**„საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N97**).

ნატახტრის და ბულაჩაურის წყალსადენის პროექტის პრაქტიკულ გამოკვლევას სექტემბრის შუა რიცხვებში უნდა შედგომოდნენ. მანამდე წარმოებდა წინასწარი საკაბინეტო მუშაობა. 1920 წლის 15 სექტემბერს ხსენებული წყაროების დასათვალისწინებლად გაემგზავრა გამოკვლევის ხელმძღვანელი ინჟინერი **პ. მამრაძე** (**„ეროზა და ქალაქი“ 1920:N5, 33-43**).

დიდი იმედების და მიზნების მიუხედავად, ქალაქის თვითმმართველობამ არათუ წყალსადენის მოწყობა, არამედ მისი პროექტის შემუშავებაც ვერ დაასრულა. მან მხოლოდ ის მოახერხა, რომ შტატების შეკვეცით რამდენადმე შეამცირა წყალსადენის საექსპლოატაციო ხარჯები და ქალაქის მოსახლეობის წყალმომარაგება 250 ათასი ვედროთი გაადიდა (**სცა 1863/1/995:95-96**).

ხშირად სოციალური უკმაყოფილების მიზეზი ხდებოდა კომუნალურ მომსახურებაზე გაზრდილი ნიხრი. თბილისის ქალაქის წყალსადენს მისი დაარსების დღიდან 1918 წლამდე მუდამ ერთი ტარიფი ჰქონდა - ერთი ვედრო წყალი კაპიკის ერთი მეხუთედი ღირდა. წყალსადენი, სამშენებლო თანხის აღდგენის შემდეგ, მუდამ დიდ შემოსავალს იძლეოდა. გამგეობა ამით ბოროტად არ სარგებლობდა. ამჯერადაც თბილისის თვითმმართველობამ წყლის ტარიფის გადიდებამდე ყველა ზომა მიიღო შეემცირებინა წყლის ტარიფის გადიდების მიზეზები, მაგრამ ინფლაცია იმდენად დიდი იყო, რომ ტარიფის შენარჩუნება გამგეობამ ვეღარ შეძლო. ტარიფის პირველი გადიდება მოხდა 1918 წლის 1 ივნისს, მაშინ ვედრო წყალი 2/5 კაპიკი გახდა, მეორედ 1919 წლის 1 მაისს და ვედრო წყალი ამ დროიდან იყიდებოდა შაურად (**სცა 192/4/194:121-123**).

როგორც აღვნიშნეთ, გამგეობა ყველა ღონეს ხმარობდა წყალსადენის ხარჯების შესამცირებლად, და ამის დასტურია მის მიერ 1918 და 1919 წლებში

განხორციელებული რიგი ღონისძიებებისა: მაზუთის ხარჯის შესამცირებლად 1918 წელს მან ორი ორთქლის მანქანა „კოკკერილი და ვარტინკტორი“ შეიძინა, რომელთაც წელიწადში 233.600 ფუთი მაზუთი სჭირდებოდა. შეცვლილი იქნა ეკონომიური მანქანებით „დიზელებით“, რომელთათვის წლის განმავლობაში საჭირო იყო მხოლოდ 26.280 ფუთი მაზუთი; შემცირებული იქნა მეონკანეთა შტატი 28 კაცი და უმაღლესი ადმინისტრაცია ერთი ინჟინერით; ხარჯების ეკონომიის გარდა დიდი ყურადღება მიაქცია წყლის მიწოდების გაძლიერებას. კერძოდ: „დიზელების“ დადგმით ავჭალის წყლის პატარა საქაჩავი მანქანის მოწყობით ადგილობრივი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად თბილისში მთავარ რეზერვუართან გადამზიდავი სადგურის აშენებით მოწოდებული წყლის რაოდენობა გადიდა დაახლოებით 250.000 კედროთი დღე-ღამეში; დაიდგა 225 ძალიანი მანქანა „გორნსბი“, რომელსაც შესაფერისი ტუმბოს შოვნის შემთხვევაში შეეძლო ქალაქისთვის მიეცა 700.000 კედრო წყალი; მესამე მაგისტრალის გასაყვანად ავჭალიდან თბილისში შეუკვეთეს რვა ვერსის თუჯის მილები.

ხარჯების შემცირების მხრივ 1919 წლის დამლევს: მაზუთის ხარჯის შესამცირებლად ავჭალაში დააყენეს ორი ვენტილიატორი, რამაც გააძლიერა კვამლის გაწევა და განაპირობა მაზუთის ეკონომია. აგრეთვე მაზუთის ეკონომიას მიაღწიეს ორთქლის ტუბინის კონდენსაციის სისტემის გაუმჯობესებით და ასე შემდეგ. მიუხედავად ყველა ჩამოთვლილი ზომებისა, ფასების ზრდა ყველა ღონისძიებას გადაწონიდა და მიღებული ზომები შეუმჩნეველი ხდებოდა. ამან განაპირობა წყლის ტარიფის გადიდების აუცილებლობა (სცა 192/5/194:121-123).

1920 წელს წყლის ტარიფი ქალაქში ორჯერ შეიცვალა. 1 მარტიდან 1 კედრო წყალი 10 კაპიკი გახდა, ხოლო 1 ივნისიდან 20 კაპიკი (სცა 192/5/194:241-242).

ქალაქის წყალმომარაგების საკითხზე მსჯელობდნენ თბილისის საბჭოში 1919 წლის 21 აგვისტოს სხდომაზე, რომელზეც მოისმინეს ქალაქ თბილისის გამგეობის მოხსენება ახალი წყალსადენის გაყვანის შესახებ. მოხსენებიდან ირკვევა, რომ ახალი წყალსადენისთვის ქალაქს ჯერ წყარო არჩეული არ ჰქონდა, არც სრული და საბოლოო

პროექტი გააჩნდა, არც გიდროლოგიური და გეოლოგიური დასკვნები. ქალაქს ჰქონდა მხოლოდ ქიმიურ-ბაქტერიოლოგიური გამოკვლევანი წყლების ღირსების შესახებ. დრო იყო პრაქტიკული ნაბიჯის გადადგმისა. აქვე გამგეობამ თბილისის საბჭოს გააცნო წყაროების აღწერა (წალკა, ნატახტარი, ბულაჩაური) (სცა 192/4/139:241).

მიუხედავად ყველა ძალისხმევისა თბილისის თვითმმართველობამ ვერ მოახერხა შეექმნა ახალი წყალსადენი. ქალაქში განეხორციელებინა ვერცერთი შემუშავებული პროექტი.

#### **4.3 თბილისის ტრანსპორტი**

ელექტროტრამვაის პირველი ხაზი თბილისში 1904 წლის 25 დეკემბერს ამოქმედდა. ვიწროლიანდაგიანი ტრამვაის სისტემა, ვაგონების ჩათვლით ბელგიურმა კომპანიამ ააშენა, რომელიც 1901 წელს ყორღანოვისა და ალიბეგოვისაგან ავჭალის ქუჩაზე კონკის ხაზის შემენის შემდეგ თბილისის ტრამვაის მონოპოლიურ მესაკუთრედ გადაიქცა (ბენდიანიშვილი 1960:66).

თბილისში ელექტროტრამვაის შემოყვანას წინ უსწრებდა ცხენების წევაზე მომუშავე სარკინიგზო ტრანსპორტი ე.წ. კონკა, რომელიც თბილისში 1883 წელს გაჩნდა და 1910 წლამდე იარსება.

1915 წლის 2 მარტს თბილისის სათათბირომ დაადგინა 1915 წლის 15 მარტიდან ქალაქის სრულ განკარგულებასა და სარგებლობაში ყოფილიყო მიღებული ბელგიელთა ანონიმური საზოგადოების ტრამვაი. კონცესიის ვადის გასვლამდე ყოველწლიური გამოსასყიდი თანხა განისაზღვრა 77.380 მანეთით („Известия“ 1915: N3-4, 76-79). ბელგიელთა საზოგადოების რწმუნებულმა ვან-რუიმ უარი თქვა ქალაქისათვის ტრამვაის გადაცემაზე. თბილისის თვითმმართველობამ სასამართლოს

მიმართა. პირველი ინსტანციის სასამართლოს დადგენილებით ტრამვაი ჩამოერთვა ბელგიელთა საზოგადოებას და საექსპლოატაციოდ გადაეცა თბილისის თვითმმართველობას. მაშასადამე, ტრამვაი ქალაქის თვითმმართველობის ხელში 1916 წელს გადავიდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ქალაქმა ცუდ პირობებში ჩაიბარა ეს უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი საქმე. ტრამვაის იძულებით გამოსყიდვის შესახებ საკითხის აღძვრის შემდეგ, ბელგიის „უსახელო საზოგადოება“ არავითარ ზომებს არ ღებულობდა ტრამვაისა და მისი სხვადასხვა დაწესებულების მოვლა პატრონობისთვის. სადაო საკითხის გადაწყვეტის მოლოდინში, კონცესიონერები არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდნენ მინიმალური ხარჯების გაწევით მაქსიმალური მოგების მისაღებისათვ. ტრამვაის გამოსყიდვის წინ. უკანასკნელ წლებში ბელგიური საზოგადოება არ ზრუნავდა ვაგონების, ელექტრონის მავთულების ქსელის და აგრეთვე ელექტრონის სადგურის გაუმჯობესებაზე და საწყობების მასალებით და ნაწილებით შევსებაზე. ყველაფერი ცვდებოდა, იხარჯებოდა და უვარგისდებოდა იმ მიზნით, რომ „უსახელო საზოგადოებას“ ერთის მხრივ რაც შეიძლება მეტი სარგებელი მიეღო მაცხოვრებელთა ჯიბიდან და მეორეს მხრივ ქალაქის თვითმმართველობისათვის უვარგისი და გაფუჭებული ქონება მიეგდო (სცა 192/5/194:72). ასეთ პირობებში ჩაიბარა ტრამვაი ქალაქის თვითმმართველობამ.

ადგილობრივი თვითმმართველობა ძალისხმევას არ აკლებდა, რომ არ შეჩერებულიყო ტრამვაის მოძრაობა ქალაქში. იგი დაცარიელებული საწყობების შესავსებად ყველა კავშირს იყენებდა. მალევე შეძლო აემუშავებინა და ვაგონების რიცხვი ორმოცდაათამდე გაეზარდა. თუმცა მოცემულ პირობებში შეუძლებელი იყო ახალი ინიციატივის წამოწყება, ტრამვაის ახალი შტოს გაყვანა (სცა 192/5/194: 73-74).

ქალაქის თავმა **ალექსანდრე ხატისოვმა** 1917 წლის 17 იანვარს ერევანსკის მოედანზე მოაწყო ტრამვაის ახალი ვაგონის (N45) პრეზენტაცია. ვაგონი აღჭურვილი იყო ახალი ელემენტებით, მათ შორის გადმოსაწევი კიბით და სხვ. (სცა 192/ 4/120:18).

„საქართველოს რესპუბლიკის“ სექტემბრის ნომერში კვლავ ტრამვაის ვაგონების შეკეთებაზე საუბრობდნენ. ადგილობრივ თვითმმართველობას ყველა საჭირო მასალა და ნაწილები გერმანიიდან გამოუწერია („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N199).

აღსანიშნავია, რომ ძველი თბილისის 1917-1921 წლების ფოტოსურათებზე, სადაც ასახულია ქალაქის ტრანსპორტი, ნათლად ჩანს, რომ ტრამვაის ვაგონები ბორტზე პირველი რესპუბლიკის გერბს ატარებდნენ.

საშინელმა სიძვირემ, ქალაქის გამგეობის დღიურ წესრიგში არაერთხელ დააყენა საკითხი ტრამვაის ტარიფის გადიდების შესახებ.

დამოუკიდებელი საქართველოს არსებობის პერიოდში მოგების მოტანის მაგივრად (ბელგიელთა საზოგადოების დროს სპეციალური კომისიის მიერ შესწავლილი (1909-1914) ხარჯთაღრიცხვით ქალაქის ტრამვაის საშუალო წლიური მოგება 185.708 მანეთს შეადგენდა, ინვენტარის ღირებულება 3.505.134 მანეთს) ტრამვაის შენახვა ტვირთად დააწვა ქალაქს.

1918 წლის 28 ნოემბერს ტრამვაის მოძრაობა უშეშობის და უნავთობის გამო კინალამ შემწყდარა. გამგეობამ მართალია იშოვა 4 ქვაბი ნავთი, მაგრამ ვაგონების რიცხვი შეამცირა. 120 ვაგონის მაგივრად ყველა ხაზზე 28 მატორიანი ვაგონი და 18 მისაბმელი მუშაობდა. ტრამვაის ელექტროსადგურზე სამი მანქანის მუშაობის მაგივრად ერთი მუშაობდა, ხოლო ღამით ქუჩების გასანათებლად დიზელის მანქანას ამუშავებდნენ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N104).

ვაგონების რიცხვის შემცირებამ თავისთავად მოქმედი ვაგონების გადატვირთვა გამოიწვია. რაც მოსახლეობისთვის დისკომფორტის და უკმაყოფილების მიზეზი იყო.

1920 წელს ზაფხულის მოახლოებასთან ერთად აქტუალური გახდა თბილისის ფუნქციულორზე ასვლა-დასვენების პრობლემა. 1920 წლის 7 ივნისის სხდომაზე ქალაქის საბჭომ ფუნქციულორის ამუშავების შესახებ შემდეგი გაგგენილება მიიღო: იმის გამო, რომ ფუნქციულორის სააქციონერო საზოგადოება არ ზრუნავდა

ფუნქულორის მუშაობის განახლებაზე, გადაწყდა ქალაქმა თავად იზრუნოს მის შეკეთებაზე და ამუშავებაზე და თუ ამის შემდეგ საზოგადოება მაშინვე არ გადაიხდიდა შეკეთებაზე და ამოძრავებაზე დახარჯულ თანხას, ქალაქი თავად შეუდგებოდა ფუნქულორის ამუშავებას და ექსპლუატაციას. პირველ ხანებში ქალაქის ბიუჯეტიდან ამ საქმისათვის გაღებული იქნა 300.000 მანეთი (სცა 192/5/194:184-185).

1920 წლის 11 ივნისს გამგეობამ აცნობა თბილისის ფუნქულორის აქციონერულ საზოგადოების პასუხისმგებელ რწმუნებულ **ტერ-მატეუსოვს** ქალაქის საბჭოს დადგენილება და წინადადება მისცა 13 ივნისამდე გამგეობისთვის ჩაებარებინა ფუნქულორის ყველა განყოფილების კარების გასაღებები. 27 ივნისს გამგეობის მიერ დანიშნული კომისიის მონაწილეობით მოხდა ფუნქულორის ქონების ქალაქზე გადაცემა, რის შემდეგაც გამგეობა შეუდგა ფუნქულორის შეკეთებას (სცა 192/5/194:184-186).

1920 წლის 13 აგვისტოს გამგეობის მიერ კომისია დაინიშნა შეკეთებული ფუნქულორის დასათვალიერებლად და გასასინჯად. კომისიაში შედიოდნენ: ქალაქის მთავარი ინჟინერი **პ. მამრამე**, ინჟინერი **აბესალომოვი**, ინჟინერი **ვაწამე**, მოწმენი: **ტერ-ხაჩატუროვი** და **შენგელია**. კომისია დაკმაყოფილდა ფუნქულორის მდგომარეობით შეკეთების მხრივ და შესაბამისი ოქმით შესაძლებლად სცნო ფუნქულორის მოქმედების დაწყება (სცა 192/5/194:308-309).

გამგეობას ფუნქულორის რემონტი 3.089.400 მანეთი დაუჯდა. რომლის ქალაქის სალაროში გადახდას საზოგადოებას ერთი კვირის ვადაში ავალდებულებდა. რაზეც არადამაკმაყოფილებელი პასუხი მიიღო.

1920 წლის 27 აგვისტოს გამგეობამ განიხილა ფუნქულორის ექსპლუატაციის საკითხი და გამოიტანა დადგენილება: წინადადება მიეცა გამგეობის წევრ **ი. ე. ბესელიძისათვის** შედგომოდა ფუნქულორის ექსპლუატაციას მოსამსახურეთა შტატის შედგენით. ამასთანავე დაწესდა ფასები ფუნქულორით სამგზავრო

ბილეთებზე: ასვლა-ჩამოსვლა 50 მანეთი; მარტო ასვლა 30 მანეთი, ჩამოსვლა 20 მანეთი.

1920 წლის ენკენისთვის გამგეობამ ფუნქციულორის მოძრაობა გახსნა, რის შესახებაც საზოგადოებას პრესის საშუალებით ამცნო (სცა 192/5/194:320-321).

#### 4.4 თბილისის კეთილმოწყობა

მოსახლეობის და ნაგებობათა ზრდის პირობებში გადაუდებელ საჭიროებად იქცეოდა ქალაქში საკანალიზაციო ქსელის მოწყობა. მაგრამ თვითმმართველობამ საჭირო თანხა ვერ გამოიწია და ეს საქმე კერძო ინიციატივას იყო მიმდობილი. უკვე მეცხრამეტე საუკუნის 70-იანი წლებიდან ქალაქის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი, პირველ რიგში მსხვილი სახლმფლობელები ახერხებდნენ საკანალიზაციო მილების ჩაწყობას.

ქალაქის თვითმმართველობის მოღვაწეები გრძნობდნენ ერთიანი საკანალიზაციო ქსელის მოწყობის გადაუდებელ საჭიროებას. სათათბიროს დავალებით 1895 წელს ინჟინერმა **ლინდლეიმ** თბილისის კანალიზაციის პროექტი შეადგინა. **ლინდლეის** შესაძლებლად მიაჩნდა პირველ ხანებში საკანალიზაციო კოლექტორების გაშვება პირდაპირ მტკვარში. მაგრამ მომავლის პროექტი ითვალისწინებდა მტკვრის სანაპიროს გაყოლებით მთავარი საკანალიზაციო შეშვრები არხის გაყვანას. რომელიც ნავთლულის ბოლოს შეუერთდებოდა მტკვარს. **ლინდლეის** გამოანგარიშებით პროექტის განხორციელებას დასჭირდებოდა 4.600.000 მანეთი.

თბილისის ერთიანი კანალიზაციის პროექტი საქალაქო თვითმმართველობამ ვერ განახორციელა. ურთიერთმოწყვეტილი საკანალიზაციო მილების ქსელი კი თანდათან ფართოვდებოდა. 1900 წლისათვის საკანალიზაციის ქსელის სიგრძემ 24 კილომეტრს მიაღწია. ერთიანი საკანალიზაციო ქსელის არარსებობა თბილისის

მოუწყობლობის ერთ-ერთი მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი იყო (ბენდიანიშვილი 1960:78).

ანტისანიტარიულ მდგომარეობაში იყო ქალაქის ყველა რაიონი, მაგრამ მაინც ყველაზე მეტად დაზინძურებული ნაძალადევის რაიონი იყო. აღნიშნულის გამო 1917 წლის 24 აპრილის სხდომაზე საბჭომ დააკმაყოფილა ნაძალადევის რაიონული კომიტეტის შუამდგომლობა და რაიონის დასასუფთავებლად 15 ათასი მანეთი გამოყო. თუმცა, ამავე სხდომაზე აღინიშნა, რომ უკეთესი მდგომარეობა არც სხვა უბნებში იყო (სცა 192/4/120:126).

1921 წლის იანვარში კვლავ ქალაქის ანტისანიტარიულ მდგომარეობაზე საუბრობდნენ. გამგეობამ ამ ფაქტს ყურადღება მიაქცია და გამგეობის წევრს შოთაძეს დაავალა მიეღო ყოველგვარი ზომები თბილისის ქუჩების დასასუფთავებლად და მეეზოვეების მხრიდან სუფთად შესანახად („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N22).

ქალაქის კეთილმოწყობის, გამწვანების, სანიტარული პირობების გაუმჯობესების მიზნით ტყის გაშენების საქმის უფროსმა ბ. როშიჩინმა მთაწმინდაზე ტყის გაშენების გეგმა შეადგინა. თავდაპირველად განზრახული იყო მამა დავითის ეკლესიის ზემოთ მდებარე ადგილებზე გაშენებულიყო ტყე რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა თბილისისათვის. აღნიშნულ მონაკვეთზე ნიაღვრები და ქვადრდილი დიდ ზარალს აყენებდა ქალაქს. ქალაქის თვითმმართველობამ მიწათმოქმედების სამინისტროს თხოვნის საფუძველზე აღნიშნული სამუშაოები თავისთავზე აიღო („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N3,28).

თბილისის საბოტანიკო ბაღის დირექტორმა ქალაქის გამგეობას გამწვანების მიზნით სამუშაოების ჩატარების შემდეგ ჩააბარა სახელმწიფო ბაღი მუშტაიდი. ქალაქის გამგეობამ ამ ბაღის მიღება ბ.ი.ბესელიძეს და ი.ლ.ჩერქეზიშვილს მიანდო („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N27).

ქალაქის თვითმმართველობამ ყურადღება მიაქცია ქალაქის ქუჩებში უპატრონო ძაღლების მომრავლებას. რამაც განსაკუთრებით სახიფათო ფორმა მიიღო, ძაღლები ჯგუფ-ჯგუფად დაწრწოდნენ ქალაქის ცენტრალურ ქუჩებში, მოსახლეობას

არც დღისით ერიდებოდნენ და საფრთხეს ქმნიდნენ არა მხოლოდ უსაფრთხოების კუთხით არამედ ჰიგიენური თვალსაზრისითაც. ადრე ქალაქში ძაღლებისგან განტვირთვის საქმეს კერძო პირები ასრულებდნენ და ამ საქმით მოგებასაც ნახულობდნენ. იმ დროისთვის ეს საქმე მათთვის მომგებიანი აღარ იყო და უარს ამბობდნენ. ქალაქის გამგეობა იძულებული გახდა მათგან მოეხდინა ძაღლების გადასაადგილებელი მოძრავი ქონების რეკვიზიცია და თავად შეესრულებინა აღნიშნული სამუშაო. მომავალში უტილიზაციის საშუალებით ეს საქმე შესაძლოა მომგებიანიც გამხდარიყო, მაგრამ იმ დროისთვის ქალაქისთვის ეს მხოლოდ დამატებითი ხარჯი იყო (საქართველოს რესპუბლიკა 1919:N199).

თბილისელები განიცდიდნენ უბინაობასა და ელექტროენერგიის მწვავე ნაკლებობას, ქალაქის წყალსადენი ვერ აკმაყოფილებდა მოსახლეობისა და წარმოების მზარდ მოთხოვნილებას, შეცვლას მოითხოვდა საკანალიზაციო ქსელის საკმაოდ ძველი და ამორტიზებული სისტემა, მოშლილი იყო საქალაქო ტრანსპორტი.

საქალაქო ბიუჯეტის ქრონიკული დეფიციტურობა, რა თქმა უნდა, უარყოფითად მოქმედებდა თბილისის მთავრობის პრაქტიკულ საქმიანობაზე, შესაბამისად აისახებოდა საქალაქო მეურნეობის ყველა სფეროზე, შეუძლებელს ხდიდა ქუჩა მოედნების წესრიგში ყოფნას, ტრამვაის შეუფერხებელ მუშაობას, ქალაქის ნორმალურ განათებას, ისევე როგორც ჯანმრთელობის დაცვისა და სახალხო განათლების სათანადო სიმაღლეზე დაყენებას.

## §5 ქალაქის უსაფრთხოების დაცვა

დემოკრატიული სათათბიროს პირველ სხდომაზე გაჟღერებულ თვითმმართველობის მოღვაწეობის პრიორიტეტებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მილიციის ორგანიზაციისა და თბილისის მოსახლეობის უსაფრთხოების საკითხს.

რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ, 1917 წლის დასაწყისშივე დაიწყო პოლიციის მილიციად რეორგანიზაცია (სცა 192/4/120:91). მაშასადამე, 1917 წელს თვითმმართველობის ფუნქციებს საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის ფუნქციაც დაემატა.

თბილისის სათათბიროს 1917 წლის 11 სექტემბრის სხდომაზე განიხილეს საკითხი საქალაქო მილიციის შესანახად ხარჯთაღრიცხვის გადიდების შესახებ. ქალაქში უსაფრთხოების დასაცავად და კონტრრევოლუციური გამოსვლების თავიდან ასაცილებლად შეიქმნა მუნიციპალური გვარდია. ამავე სხდომაზე საბჭოში შეიქმნა სამილიციო კომისია (სცა 192/4/120: 275).

1917 წლის დეკემბერში თბილისის სათათბირომ მიიღო დადგენილება, რომლის საფუძველზე: 1. მილიციის უფროსს ირჩევდა ქალაქის სათათბირო; 2. მილიციაში წესდებოდა ერთგვაროვანი ანგარიში და საქმისწარმოება; 3. გადაწყდა დაარსებულიყო სკოლები მილიციონერთათვის; 4. გამგეობას დაევალა მილიციონერთა სკოლისათვის კადრების შერჩევა; 5. უმცროს მილიციონერთა რიცხვი გაიზარდა 800 კაცამდე, ხოლო უფროსთა 100 კაცამდე; 6. სისხლის სამართლის მილიციონერთა რიცხვი გაიზარდა 50 კაცამდე; 7. შემოიღეს ერთგვაროვანი ფორმები, სამკერდე ნიშნით, რომელზეც აღნიშნული იყო ნომერი და კომისარიატი; 8. უფროს მილიციონერთა ბინებით უზრუნველყოფის მაგივრად გაზარდეს მათი შენახვის ხარჯები; 9. მილიციის ინსტრუქციის შემუშავება დაევალა ქალაქის გამგეობას (სცა 192/4/120:422-423).

1918 წელს თბილისის საქალაქო მილიციის შტატში ირიცხებოდა მილიციის უფროსი, მისი სამი მოადგილე და დაბალი თანამდებობის 49 პირი. ქალაქი დაყოფილი იყო 12 უბნად. ყოველ მათგანს განაგებდა საუბნო კომისარი და მოადგილე. უბნებში მუშაობდა 87 უფროსი და 700 უმცროსი მილიციონერი. სულ თბილისის მილიციის შტატში ითვლებოდა 903 კაცი, რომელთა ჯამაგირებით უზრუნველყოფისათვის თვითმმართველობამ 1918 წელს 3 მილიონი მანეთი გაიღო (სცა 192/7/457:124-125).

1918 წლის 29 იანვარს სათათბიროს სხდომაზე საქალაქო მილიციის უფროსად ალექსანდრე კონიევი აირჩიეს (სცა 192/4/125:33).

1918 წლის 8 ივლისს ქალაქის სათათბირომ დაადგინა, შუამდგომლობა აღედგრა საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის წინაშე ნაწილობრივ (50%) გაეღო მილიციის შენახვის ხარჯები. იმის გათვალისწინებით, რომ ქალაქის გამგეობა არ დაუშვებდა თბილისის ტერიტორიაზე სამილიციო თუ საპოლიციო ფუნქციის სხვა ორგანოს არსებობას, მილიციის შენახვის ხარჯებში მთავრობის ჩართვით, მთავრობას ექნებოდა მორალური უფლება განეკარგა ქალაქის მილიცია (სცა 192/7/457:219-220).

1918 წლის 27 მაისს ქალაქში შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე გამგეობის წევრების სპეციალურმა კომისიამ გამგეობის სხდომაზე გააკეთა მოხსენება საქალაქო დაწესებულებების დაცვის გაძლიერების შესახებ. გამგეობის განკარგულებებით გაძლიერდა დაცვა და იარაღით მომარაგდა შემდეგი დაწესებულებები: ავჭალის წყალსაცავი, მაგისტრალი, ტრამვაის ელექტროსადგური, ქალაქის სასაკლაო, ქალაქის რეზერვუარი, ტრამვაის მთავარი კანტორა, ქალაქის წისქვილი, სასურსათო განყოფილების საწყობები, საცხობები, დახლები, საავადმყოფოები, სადეზინფექციო კამერა და სხვა დაწესებულებები.

1918 წლის 17 ივნისის სხდომაზე გადაწყვიტეს საკითხი მილიციის მაღალჩინოსანთა დანიშვნის შესახებ, დაადგინეს: მილიციის უფროსის თანაშემწეები, სისხლის სამართლის მილიციის უფროსი, რეზერვის უფროსი და საუბნო კომისრები

მილიციის უფროსის წარდგინებით დაენიშნა ქალაქის გამგეობას (სცა 192/4/125: 205-207).

1918 წლის ბოლოს საქართველოში განვითარებული მოვლენების გამო განსაკუთრებით დაძაბული მდგომარეობის გამო 1918 წლის 8 ნოემბერს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ბრძანებით თბილისში სამოქალაქო დაპირისპირების და ანარქიის თავიდან ასაცილებლად სამხედრო წესები გამოცხადდა („ერთობა“ 1918:N245). უსაფრთხოების დაცვის მიზნით მთავრობამ რამდენიმე სავალდებულო დადგენილებაც გამოსცა, რომლის ძალითაც ქალაქში იკრძალებოდა ცეცხლსასროლი იარაღის ტარება. ყველა საზოგადო ორგანიზაციები და კერძო პირები, გამონაკლისი სამსახურების გარდა ვალდებული იყვნენ 24 საათში დადგენილების გამოქვეყნებიდან საკომენდანტოს სამმართველოში (გოლოვინის გამზირი N7) ჩაებარებინათ იარაღი, ამასთანავე იკრძალებოდა სახალხო გამოსვლები, მანიფესტაციები, კრებები, ყრილობები. ლექციებისა და რეფერატების კითხვა მხოლოდ გენერალ გუბერნატორის ნებართვით იყო დასაშვები, ხოლო ქალაქის და კერძო ელექტრონის სადგურები ვალდებული იყვნენ მთელი ღამე გაენათებინათ ქუჩები („ერთობა“ 1918:N259). აგრეთვე წესდებოდა შეზღუდვები მგზავრობაზე, გადაადგილებაზე, ტვირთის გადატანაზე, ხმებისა თუ განცხადებების გავრცელებაზე და სხვ. („ერთობა“ 1918:N244).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ქალაქის დასაცავად, კონტრ-რევოლუციის, სპეკულაციის და ძარცვის თავიდან ასაცილებლად მილიციის ძალა არასაკმარისად ჩათვალა და საგანგებო რაზმი დააარსა (სცა 1836/1/155:1-5). საგანგებო რაზმის მიმართ მოსახლეობა განსაკუთრებულად უნდობლობით იყო განწყობილი. 1918 წლის ოქტომბერში საგანგებო რაზმის მოქმედებასთან დაკავშირებით რამდენიმე ოპოზიციურად განწყობილმა ხმოსანმა მოითხოვა პროტესტი გამოეცხადებინათ ამ „ახალი ჟანდარმებისათვის“, რომლებიც შიშის ზარს სცემდნენ თბილისის მოსახლეობას. ხმოსანმა ხუდადოვმა დაგმო მილიციის უფროსის ბრძანება მილიციონერთა მიერ საგანგებო რაზმისათვის ყოველგვარი

დახმარების შესახებ. ქალაქის თავმა განმარტა, რომ საგანგებო რაზმიც და მილიციაც შინაგან საქმეთა სამინისტროს განკარგულებაში იყო და ეს ურთიერთდახმარებაც ამით აიხსნებოდა. ხმოსნები არ დაკმაყოფილდნენ ქალაქის თავის პასუხით და სათათბირომ მიიღო ესერთა ფრაქციის მიერ შეტანილი ასეთი რეზოლუცია: „სათათბირომ მოისმინა რა მოხსენება განსაკუთრებული რაზმის მოქმედების შესახებ და სცნო რა მისი მოქმედება თავისუფლებისათვის სახიფადოდ, დაადგინა: არ გარეულიყო მილიცია განსაკუთრებული რაზმის „ბნელ ქმედებაში“ („ერთობა“ 1918:N3).

განსაკუთრებული პატივი და დაფასება ვერც ქალაქის მილიციამ მოიპოვა. თავდაპირველად საზოგადოება მოწონებით შეხვდა მილიციის გადასვლას შინაგან საქმეთა სამინისტროს უწყებიდან საეროხო და საქალაქო თვითმმართველობების უწყებებში. და შესაბამისი მოთმინებითა და გაგებით ეკიდებოდა სხვადასხვა საკითხს, მაგრამ დრომ აჩვენა, რომ ამ რეორგანიზაციას შედეგი არ მოჰყოლია. მუნიციპალიტეტები მილიციის ხელმძღვანელობას ვერ ახერხებდნენ.

ქალაქის სათათბიროს 1918 წლის 16 სექტემბრის სხდომაზე ხმოსანმა **ამირაგოვმა** ქალაქის გამგეობა მილიციის საქმის მართვის უარყოფით ტენდენციებში დაადანაშაულა. მისი თქმით, მილიციის სისტემაში მოხვედრა მხოლოდ ქართველებს შეეძლოთ სოციალისტური პარტიის რეკომენდაციით. მილიციის მაღალჩინოსანთა თანამდებობები იყიდებოდა, მოსახლეობას მილიციის არ სჯეროდა და ეშინოდა, მოსახლეობას მძიმე ტვირთად აწვებოდა მილიციის მოსამსახურეთა მექრთამეობა და მომხვეჭელობა. ხმოსნის სიტყვებით: პროფესიული საბჭო, საკონტროლო საგამომიებო კომისია და მილიციის უფროსი ფაქტიურად ინაწილებდნენ ძალაუფლებას. **ამირაგოვი** ითხოვდა ამ დეფექტების აღმოფხვრას, მილიციის მართვის სისტემის შეცვლას. ხმოსანმა **ს. გ. პირუმოვმა** ამ კრიტიკას, როგორც გამგეობის წევრმა და მილიციის კურატორმა, ახსნა-განმარტებით უპასუხა, რომ ახალი სათათბიროს მოწვევისთანავე მილიციის რეორგანიზაციის მიზნით მოხსენების შესადგენად ორგანიზებული იქნა სპეციალური კომისია. კომისიის

სხდომა მართალია თოთხმეტჯერ მოიწვიეს, მაგრამ ის არცერთხელ არ შეკრებილა. პირუშოვს მოუწია ერთპიროვნულად შეედგინა მოხსენება, რომელიც მოიწონეს და დაამტკიცეს სათათბიროს ერთ-ერთ რიგით სხდომაზე. ამასთანავე, პირუშოვი ამტკიცებდა, რომ მილიციის თანამდებობათა დაკომპლექტება მოკლებული იყო ყოველგვარ ტენდენციურობას (სცა 192/4/125:258-260).

თავის მართლების მიუხედავად მილიციის ქმედებები პრაქტიკული საქმიანობის პროცესში კრიტიკას ვერ უძლებდა. სათათბიროს 1918 წლის 16 სექტემბრის სხდომაზე ხმოსნები მსჯელობდნენ მილიციის მოსამსახურეთა მხრიდან უფლებამოსილების გადამეტების, თავხედობის, მოქალაქეთა დამცირების კონკრეტულ ფაქტებზე. ხმოსნები თანხმდებოდნენ, რომ მილიციის ქმედებების დასარეგულირებლად, მილიციაში შექმნილი არანორმალური მდგომარეობის მოსაგვარებლად, უნდა შექმნილიყო სპეციალური კომისია, რომელიც მოქალაქეთა საჩივრების საფუძველზე მილიციის მხრიდან ჩადენილ ყველა კონკრეტულ სამართალდარღვევის ფაქტს განიხილავდა (სცა 192/4/125:258-260).

ქალაქის მთავრობა მხედველობაში იღებდა მილიციის თანამშრომელთა მუშაობის მძიმე პირობებს და საფრთხის შემცველობას, ყოველმხრივ ცდილობდა მილიციის მუშაობის ხელშესაწყობად ღონისძიებები გაეტარებინა. ხარჯთაღრიცხვით გათვალისწინებული თანხების გარდა ქალაქი ფინანსური პრობლემების მიუხედავად გამონახავდა ხოლმე სახსრებს: დაზღვევისათვის, კომპენსაციისათვის, მილიციის შესამოსად (სეზონურად), დახმარებებისათვის, ყოფილი თანამშრომლებისა და დაღუპული მილიციონერების ოჯახების შემწეობისთვის, სამსახურებრივი საჭიროებისათვის საქალაქო ტრანსპორტით უფასო სარგებლობისათვის, ხელფასების ზრდისათვის, დამატებითი ინვენტარის შესაძენად, ოთახის მოწყობისთვის და სხვა. აღსანიშნავია, რომ მილიციის მაღალჩინოსნები ხელფასზე სოლიდურ დანამატს იღებდნენ საცხოვრებელი სადგომისა და კომუნალური გადასახადებისათვის.

ამასთანავე პრესის მხარდაჭერის, პროპაგანდის მიუხედავად, სადაც სისტემატურად იბეჭდებოდა მილიციის მიერ გამოვლენილი დანაშაულებები,

„მოგვარებული“ საქმეები, საზოგადოებაში პატივისცემა და ნდობა ქალაქის მილიციამ ვერ მოიპოვა.

ყველაფრის მიუხედავად მილიციონერთა ნაწილი ცდუნებას ვერ უძლებდა, არ უკადრისობდა ქრთამის აღებას, გამოძალვას. მართალია კორუფციაში მხილებულნი დააპატიმრეს. სახელგატეხილი კომისრები დაითხოვეს. მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით სისხლის სამართლის მილიცია დაუქვემდებარეს ქალაქის პროკურორის ზედამხედველობას, დაწესდა მილიციაში მისაღებ პირთა საქმიანი თვისებების წინასწარი შესწავლა, უპირატესად სპეციალურ სკოლადამთავრებულთა სამსახურში მიღება, მაგრამ ამის მიუხედავად ზოგიერთი მილიციონერი განაგრძობდა ძველი წესით მოღვაწეობას. ამასთანავე თბილისის კლუბებში ფართო მასშტაბი მიღო „ქალაქის თამაში“, რასაც ზოგიერთი კომისარი ანგარების მიზნით ხელს უწყობდა. მესამე სამილიციო უბნის კომისარ კვესაძესა და მის თანაშემწე ქანთარიას მარტო ერთი კლუბიდან თვენახევრის განმავლობაში 61 ათასი მანეთი აეღოთ. ქალაქის მოურავი აუწყებდა საზოგადოებას, რომ ეს მოხელეები დააპატიმრეს. იმუქრებოდა, ასეთივე ბედი მოელისო თანამდებობის ბოროტად გამომყენებელ ყველა ადმინისტრატორსო. სამწუხაროდ, თბილისის მუნიციპალიტეტმა მილიცია მოწოდების სიმაღლეზე ვერ დააყენა (**ბენდიანიშვილი 2001:201-202**).

1919 წლის 28 აპრილს ქალაქის სათათბიროს სხდომაზე საქალაქო მილიციის უფროსად ერთხმად ვლადიმერ სულაქველიძე აირჩიეს (**სცა 192/4/129:130**).

საქართველოს რკინიგზებზე გახშირებული ავაზაკობის და ბოროტმოქმედების გამო მთავრობამ ქალაქის გამგეობასთან შეთანხმებით გადაწყვიტა რკინის გზებზე დროებით გენერალ-გუბერნატორად მილიციის უფროსი - ვლადიმერ სულაქველიძე დაენიშნა, მილიციის უფროსის თანამდებობის შენარჩუნებით (**სცა 192/4/129:272**).

1920 წლის 7 მაისს ქალაქის გამგეობა ქალაქის საბჭოს მიმართა მოხსენებით თბილისის სისხლის სამართლის მილიციის საერთო ქალაქის მილიციისგან გამოყოფის შესახებ. სისხლის სამართლის მილიცია საერთო ქალაქის მილიციის

მოქმედებას ექვემდებარებოდა, რაც არ შეიძლებოდა ჩათვლილიყო მიზანშეწონილად სისხლის სამართლის მილიციის მუშაობის სპეციფიკიდან გამომდინარე. კიდევ უფრო უხერხული ხდებოდა ეს სისტემა, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ სისხლის სამართლის მილიციის გამგებლობა ფაქტიურად არ ემორჩილებოდა საერთო ქალაქის მილიციის ხელისუფლებას. სისხლის სამართლის მილიცია სპეციალური ორგანო იყო, კანონი მას განსაკუთრებული ხასიათის საქმეებს აკისრებდა (სცა 192/5/194:258-260).

მიიღო რა მხედველობაში სისხლის სამართლის მილიციის მოხსენება ქალაქის გამგეობამ დაადგინა: 1. გამოყოფილიყო სისხლის სამართლის მილიცია ქალაქის საერთო მილიციისგან ცალკე ორგანოდ და სისხლის სამართლის მილიციის უფროსი აღჭურვილიყო ქალაქის მილიციის უფროსის უფლებებით. 2. სისხლის სამართლის მილიციის შესანახი სახსრები გამოყოფილიყო ქალაქის მილიციის საერთო ბიუჯეტიდან. 3. სისხლის სამართლის მილიციის სამსახურში მიღება-გათავისუფლების საქმე დაქვემდებარებულიყო სისხლის სამართლის მილიციის უფროსს, გარდა თავისი თანაშემწისა, რომელთა დანიშვნა-გათავისუფლება უნდა განეხორციელებინა ქალაქის გამგეობას. 4. დამნაშავეთა ადმინისტრაციული წესის დაპატიმრების საქმეში სისხლის სამართლის მილიციის უფროსი აღიჭურვა იგივე უფლებით, როგორითაც სარგებლობდა ქალაქის მილიციის უფროსი. სისხლის სამართლის მილიციის უფროსს მიეცა უფლება გადაეწყვიტა ყველა ის საკითხი სისხლის სამართლის საქმეებისა და მილიციის მოხელეებისა, რომელსაც მანამდე ქალაქის მილიციის უფროსი განაგებდა. 6. გადიდდა სისხლის სამართლის მილიციის შტატი - 5 უფროსი, 5 უმცროსი მილიციელით და ერთი კანცელარიის მოხელით. 7. აქვე განისაზღვრა სისხლის სამართლის მილიციის უფროსის ჯამაგირი (თვითურად 7800 მანეთი) (სცა 192/5/194:174-175).

1919 წლის იანვარში დამტკიცდა კანონები ადმინისტრაციისა და მილიციის ადგილობრივ თვითმმართველობათა ხელში გადაცემის, საგუბერნიო ადმინისტრაციულ დაწესებულებათა გაუქმებისა და ადმინისტრაციის ინსპექტორის

თანამდებობის დაარსების შესახებ (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:224-226).

აღნიშნული კანონის საფუძველზე დაარსდა ადმინისტრაციის ინსპექტორის და მისი ორი თანაშემწის შტატი, რომლის მოვალეობას შეადგენდა: საერობო და საქალაქო ხმოსანთა საარჩევნო წარმოების განხილვა; საარჩევნო წარმოებაში კანონის დარღვევის ან რაიმე ბოროტმოქმედების ჩადენის შესახებ ადმინისტრაციულ სასამართლოს სათანადო ინსტანციაში პროტესტის გაცხადება; აგრეთვე საქალაქო დაწესებულებათა საქმიანობის კანონიერების თვალისდევნება („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N79).

1920 წლის 26 აგვისტოს თბილისის ოლქის სასამართლოს თავმჯდომარე მიმართავდა თბილისის გამგეობას და ახსენებდა 1919 წლის 17 იანვრის კანონის 6 მუხლის ძალით ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტის დაარსების შესახებ, რომლის საფუძველზე თვითმმართველობას ევალებოდა ნაფიც მსაჯულთა სიის შედგენა, რომელშიც უნდა შეეტანათ საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქე, ქათული ენის წერა-კითხვის მცოდნე, 25 წელს ზევით, ქალაქში წელიწადზე მეტი ხნით მცხოვრები პირები. შედგენილი სიები 2 კვირის განმავლობაში უნდა გამოკრულიყო ქალაქის თვითმმართველობის დარბაზში (სცა 192/5/194:317-318).

ადგილობრივი თვითმმართველობა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ახალი სასამართლოს მოწყობის საქმეს. (მოსამართლეთა ინსტიტუტი დაარსდა 1919 წლის სექტებერში). თბილისის მოსამართლეთა ყრილობის თავჯდომარემ ქალაქის თვითმმართველობის ყურადღება მიაქცია თბილისის მოსამართლეების მდგომარეობაზე. თბილისში არსებობდა 22 სამოსამართლო უბანი, ერთი თავჯდომარით და 22 მოსამართლით. მოსამართლეები ირჩეოდნენ თბილისის თვითმმართველობის საბჭოში, გასამრჯელოს აძლევდა მთავრობა და ითვლებოდნენ სახელმწიფო სამსახურში. გამგეობამ საჭიროდ ჩათვალა მოხსენებით წარმდგარიყო ქალაქის საბჭოში მომრიგებელ მოსამართლეთათვის დამატებითი ჯამაგირების დაწესების თაობაზე (სცა 192/5/194:26).

თბილისის საქალაქო თვითმმართველობის საკურატორო სფეროს წარმოადგენდა აგრეთვე სახანძრო საქმე, განკარგულებაში იყო სახანძრო რაზმი, რომლის ხელმძღვანელობა დავალებული ჰქონდა გამგეობის ადმინისტრაციულ განყოფილებას.

ცეცხლის ქრობის საქმე მთელ საქართველოში და ამიერკავკასიაში მოუწყობელი იყო. თბილისი და ბათუმი მეტნაკლებად აღჭურვილი იყო ხანძარსაწინააღმდეგო ინვენტარით. დანარჩენ ქალაქებში მცირედი მოწყობილობაც კი არ გააჩნდათ ცეცხლის საქრობად. აღნიშნული დარგის სისუსტემ განაპირობა პარალელურად ქალაქებში და თბილისში მეხანძრეთა ნებაყოფლობითი საზოგადოებების დაარსება.

ყველა ქალაქში შედგა მოხალისე ცეცხლის მქრობელთა რაზმი, ქალაქის კავშირის მთავარ კომიტეტთან სპეციალური კურსები დაარსდა ცეცხლის მქრობელთა მოსამზადებლად, ქალაქთა კავშირი შეუდგა ცეცხლის საქრობ მასალათა შეძენას და შესაბამისი სახელოსნოების გახსნას (სცა 192/4/120:116).

## § 6 ქალაქის ჯანმრთელობის დაცვა

თბილისი სანიტარულ-ჰიგიენური თვალსაზრისით არასახარბიელო მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რაც ხშირი ავადმყოფობების, ეპიდემიების, ინფექციების გავრცელების მიზეზი ხდებოდა.

ხმოსნები - სამედიცინო განათლებით, რომლებიც კურატორობდნენ ამ სფეროს ქალაქის საბჭოსთან არსებულ სახალხო ჯანდაცვის, მოგვიანებით ჯანმრთელობის კომისიაში, ძალისხმევას არ აკლებდნენ აღეკვეთათ პირველ რიგში დაავადებათა გამომწვევი მიზეზები. საჭირო იყო ქალაქის მცხოვრებთა საერთო პირობების გაჯანსაღება. ამ მიზნის მისაღწევად საჭირო იყო ზომების მიღება, რასაც საქალაქო საზოგადოებრივი თვითმმართველობანი საექიმო-სასანიტარო ორგანიზაციების საშუალებით ახორციელებდნენ. ამ ზომათა შორის უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია ქუჩების, მოედნების და ეზოების მოკირწყვა, გამწვანება და საზოგადოდ ჰაერის სუფთად შენახვა, დაბინძურების კერების აღმოფხვრა და სხვ. ძალიან ბევრი ავადმყოფობის გავრცელება როგორცაა ქოლერა, მუცლის სახადი, დეზინტერია წყლის ღირსებაზე იყო დამოკიდებული. წყლის გამოკვლევა და გაწმენდა სასანიტარო მოქმედების მთავარ საგანს შეადგენდა.

ინფექციური დაავადებების გავრცელების კერას წარმოადგენდნენ ქალაქში დაბინავებული ლტოლვილები. ლტოლვილებს შორის გავრცელებული ინფექციები გახდა მიზეზი თბილისის სათათბიროს 1918 წლის 1 ივლისის დადგენილებისა, სპეციალურად ლტოლვილთათვის საქალაქო საავადმყოფოში გახსნილიყო ინფექციურ-თერაპევტული განყოფილება 300 ლოგინით. იმის გამო, რომ ქალაქს განყოფილების შესანახი ხარჯები არ გააჩნდა, თვითმმართველობამ პარალელურად საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წინაშე აღძრა შუამდგომლობა ლტოლვილთა შესანახად თანხის გამოყოფის შესახებ (სცა 192/4/125: 214-215).

ქალაქის თვითმმართველობის უმთავრეს საზრუნავს წარმოადგენდა მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე ზრუნვა. მაგრამ უკვე აღნიშნული „კრიზისების“ ფონზე ძალიან უჭირდა ამ ამოცანასთან გამკლავება. თბილისის თვითმმართველობამ 1917 წლის დეკემბრის თვის დასაწყისში ქალაქის განსატვირთად და შექმნილი პირობების გამო დასუსტებული ახალგაზრდების ეპიდემიისგან დასაცავად, საჭიროდ ჩათვალა ქალაქის ყველა დაწყებით და საშუალო სასწავლო დაწესებულებაში სწავლა 1918 წლის 1 თებერვლამდე შეეწყვიტა. რაც მისი შეხედულებით გამოიწვევდა ხალხის გადინებას ქალაქიდან, შენობების გათავისუფლებას, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იქნებოდა ჯარების დემობილიზაციის დროს (სცა 192/5/120:427).

ქალაქი სხვადასხვა საშუალებებით უზრუნველყოფდა სანიტარულ ჰიგიენური პირობების დაცვას: გააძლიერა ზედამხედველობა აბანოებზე და მეორადი ტანსაცმლით ვაჭრობაზე, ღარიბ მოსახლეობას სანიტარული ექიმების მესვეობით გადასცემდა აბანოს ბილეთებს, ყოვედღიურად წმენდა და დეზინფექციას ახდენდა ტრამვაის ვაგონებისას, აკრძალა ტრამვაის ვაგონების გადატვირთვა, გამგეობის მეშვეობით გააძლიერა მოსახლეობისათვის წყლის მიწოდება, გახსნა საზოგადოებრივი სამრეცხაო, გააძლიერა ზედამხედველობა საპარიკმახეროებზე და საზოგადოებრივ სამრეცხაოებზე. თვალყურს ადევნებდა მოსახლეობის თავშეყრის ადგილებს (ბაზრებს). ქალაქში ოთხ ენაზე გამოაკრა ინფექციების გავრცელების პრევენციის ინსტრუქცია, გააძლიერა ქალაქის სადენზიფექციო კამერის მუშაობა, გააფართოვა ქალაქის კლინიკებში ინფექციური განყოფილებები, სამედიცინო დაწესებულებები შეძლებისდაგვარად აღჭურვა მედიკამენტებით და სადენზიფექციო საშუალებებით, საავადმყოფოების პერსონალი მოამარაგა შესაბამისი ტანსაცმლით და აღჭურვილობით. საავადმყოფოებს სპეციალური ინსტრუქცია მიაწოდა ინფექციის შემთხვევაში მოქმედების შესახებ და სხვ. (სცა 192/4/125:361).

ყველა აღნიშნული პრევენციული ღონისძიების მიუხედავად 1917-1921 წლებში თბილისში არაერთხელ იჩინა თავი სხვადასხვა სახის ეპიდემიამ. 1918 წლის

23 დეკემბრის სათათბიროს სხდომაზე გამგეობის წევრმა ი. ლ. ჩერქეზიშვილმა მოხსენება გააკეთა თბილისში სახადით ავადმყოფობის შესახებ. მისი განცხადებით ქსენონში 460 სულამდე იმყოფებოდა და ეპიდემია ვრცელდებოდა. აგრეთვე მან აცნობა საბჭოს თუ რა ზომები იქნა მიღებული სენტან საბრძოლველად. სათათბირომ ცნობად მიიღო მოხსენება და გადასდო საჭირო თანხა სახადთან საბრძოლველად („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1918:N125).

1919 წლის 10 თებერვლის ქალაქის საბჭოს სხდომაზე აირჩიეს საგანგებო კომისია გადამდებ სენით საავადმყოფოს მოსამსახურეთა მოთხოვნათა განხილვისა და დასკვნისათვის. შემდეგი შემადგენლობით: ხმოსნები **ზაქარია ჩიჩუა, ნიკოლოზ რუხაძე, ერმილე დიდიძე, ივანე გომელაური, არჩილ ჯაჯანაშვილი, ალექსანდრე ჯაბადარი, გრიგოლ ვეშაპელი** (სეასცა 192/4/129:20). 1919 წლის 17 თებერვლის საბჭოს სხდომაზე კი მოისმინეს აღნიშნული კომისიის დასკვნის საფუძველზე მოხსენება, საიდანაც ირკვევა, რომ ქალაქს ექვსი სასანიტარო ექიმი ჰყავდა. ყოველ მათგანს ორი სამილიციო უბანი ებარა. გარდა სასანიტარო ზედამხედველობისა თავის უბნებში მათ ეკისრებოდათ აგრეთვე ეპიდემიოლოგიური ზომების მიღება იმ ოჯახებსა და ბინებში, სადაც გადამდები სნეულება აღმოჩნდებოდა. ეპიდემიის მაშტაბიდან გამომდინარე საჭირო იყო დამატებით ექვსი დროებითი საეპიდემიო ექიმი მოეწვიათ. საბჭოს დადგენილებით, ნება მიეცა ქალაქის გამგეობას სამი თვით მოეწვია ექვსი ექიმი, ამავე სხდომაზე შალვა მიქელაძე აღნიშნავდა, რომ ქალაქი უკიდურეს ანტისანიტარულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა უსუფთაობა იყო ყველგან რასაც კიდეც უფრო მეტად ამძიმებდა ლტოლვილთა მჭიდრო დასახლება. სახადის გავრცელების წინააღმდეგ მიღებული უნდა ყოფილიყო ზომები, როგორც სანიტარული პირობების დაცვა, სისუფთავე და იზოლაცია მეორე მხრივ, ლტოლვილთა საკითხის მოგვარება (სცა 192/4/129:25). ამავე, 1919 წლის 17 თებერვლის სხდომაზე აირჩიეს ჯანმრთელობის კომისია, რომელშიც შევიდა ყველა ხმოსანი სამედიცინო განათლებით (სცა 192/4/129:24).

ეპიდემიასთან საბრძოლველად გადაწყდა ქალაქში მოწყობილიყო უფასო აბანო, სადაც ტანსაცმლის დეზინფექცია მოხდებოდა „გელიოსის“ აპარატით. ღარიბებს მიეცემოდათ უფასოთ  $\frac{1}{2}$  გირვანქა საპონი. გადაწყდა აგრეთვე ალექსანდროვის საავადმყოფო მოეწყოთ 120 საწოლით სახადიან ავადმყოფებისათვის და დაცული ამბულატორია, ვენერიულ ავადმყოფებისათვის („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N3, 38-39).

ქალაქის საბჭოს 1919 წლის 29 სექტემბრის სხდომაზე მოისმინეს მედიკო-სანიტარული ინსპექტორის - **კ. მეუნარგიას** მოხსენება ქალაქში ეპიდემიურ ავადმყოფობათა შესახებ, მომხსენებელმა ერთმანეთს შეადარა გასულ და მიმდინარე წელს ეპიდემიურ ავადმყოფობათა მსვლელობა და აღნიშნა, რომ უმთავრესად თბილისში მძვინვარებდა ორი სენი პარტახიანი სახადი და ქოლერა. პირველი სენი თბილისში ომის დროს გაჩენილა ქალაქში. 1918 წელს კი ორივე სენი გაცილებით ძლიერი იყო, რაც აიხსნებოდა ერთის მხრივ ქალაქის მოუმზადებლობით, ეპიდემიების წინააღმდეგ საბრძოლველად და მეორეს მხრივ ღია საზღვრებით და ლტოლვილების მოძრაობით. 1919 წელს ქალაქი შდარებით მომზადებული შეხვდა, ლტოლვილებიც გაცილებით ნაკლები იყო ქალაქში. ივლისის თვიდან ქალაქის სამ საავადმყოფოში ქოლერის წინააღმდეგ აცრების კეთება დაიწყეს. რამაც შედარებით შეანელა კიდევ ეპიდემიის მსვლელობა. მაგრამ მომხსენებელის აზრით კვლავ საშიშროებას წარმოადგენდა ეპიდემიის გავრცელება და მოითხოვდა ლტოლვილთა გასახლების უზრუნველყოფაში მთავრობის ჩარევას („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N220).

1919 ნოემბრის შუა რიცხვებიდან გაიხსნა ქალაქის მეორე საავადმყოფო შინაგანი და ვენერიული განყოფილებებით დიდი მთავრის ქუჩაზე ყოფილ ალექსანდრეს სახელობის საავადმყოფოს შენობაში („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N280).

1920 წლის 5 თებერვლის საბჭოს სხდომაზე განიხილეს საექიმო-სასანიტარო განყოფილების 1919 წლის მუშაობის ანგარიში. სადაც აღნიშნულია, რომ 1919 წლის

განმავლობაში მედიკო-სანიტარული განყოფილების უმთავრეს საზრუნავს წარმოადგენდა პარტახიანი ტიფი ფართო ეპიდემიით და აგრეთვე ქოლერის მცირე ეპიდემია.

უპირველეს საზრუნავს განყოფილებისას წარმოადგენდა რაც შეიძლება მალე აღმოჩენილიყო შემთხვევა გადამდები სენით ავადმყოფობის შესახებ, რასაც ასრულებდნენ უბნის ექიმები და ამბულატორიები. აღმოჩენისთანავე უნდა მომხდარიყო ავადმყოფთა იზოლირება და ინფორმაციის გადაცემა სადეზინფექციო კამერისათვის და სათანადო სანიტარული ექიმისათვის. კამერას გადაჰყავდა ავადმყოფი ბარაკებში და ბინაზე ახდენდა დეზინფექციას. სანიტარული ექიმი კი იმ ბინას და მიმდებარე ტერიტორიას იღებდა თავის მხედველობის ქვეშ. ანგარიშის წარდგენისას არ დაიმალა ის ფაქტი, რომ სადეზინფექციო კამერის მუშაობა ამ დიდი ეპიდემიის დროს არ იყო დამაკმაყოფილებელი. ამაზე ნათლად საუბრობდნენ ციფრებიც, მაგალითად, პარტახიანი ტიფით ავადმყოფი დაფიქსირდა 6013 ადამიანი, დეზინფექცია კი 1646 ადგილას გაკეთებულა. ეს არა მხოლოდ უპასუხიმგებლობით იყო გამოწვეული, არამედ აიხსნებოდა საჭირო მასალების, წამლების უქონლობით და ავადმყოფთა გადასაზიდი საშუალებების არქონით. ამას ყველაფერს თან დაერთო 1919 წლის დასაწყისში მოსამსახურეთა გაფიცვა (სცა 192/5/194:78).

1920 წლისათვის საექიმო-სასანიტარო განყოფილება გაცილებით უკეთესად იყო აღჭურვილი. ორი ავტომობილ - „სანიტარკით“, ორი ეტლით ავადმყოფთა გადასაყვანად. აგრეთვე შედარებით უზრუნველყოფილი იყო სადეზინფექციო წამლებით (სცა 192/5/194:78).

1919 წლის საექიმო-სასანიტარო განყოფილების 1919 წლის მუშაობის ანგარიშში ნახსენებია ეპიდემიის გაჩენა გავრცელებაში დედაქალაქში შექმნილი ხელისშემწყოები გარემოებები, კერძოდ: ქალაქის ტერიტორია და ჰაერი დაბინძურებული იყო, თბილისელებს ვერ გაჰქონდათ ნაგავი, რადგან გასაზიდი საშუალება ქალაქში ნაკლებად იყო და მეტად ძვირი ჯდებოდა, მოუწყობელი იყო კანალიზაცია. ეპიდემიის წინააღმდეგ გადატარებულ ღონისძიებებთან

დაკავშირებით აღნიშნული იყო, რომ ცუდი შედეგი მოსდევდა ასევე იმ ფაქტს, რომ ავადმყოფები თავსდებოდნენ ბარაკებში და არა საავადმყოფოში, უაროფითი შედეგი მოჰყვებოდა მცხოვრებთა შეხედულებას, ვითომც დაავადებული უკვე განწირული და დაღუპული იყო. ეს შეხედულება აძნელებდა ავადმყოფთა იზოლაციის საქმეს. ბევრი უარს აცხადებდა ბარაკებში გადასვლაზე, ბევრი მალავდა ავადმყოფობას, რაც თავისთავად ეპიდემიის გავრცელების მიზეზი ხდებოდა. გამგეობის მედიკოსანიტარული განყოფილება ითხოვდა შესაფერის კრედიტს, რათა პირველ საავადმყოფოსთან გახსნილიყო განყოფილება გადამდებ სენით ავადმყოფთათვის. აგრეთვე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ზემოთხსენებული საკითხების: ქალაქში წყლის, სისუფთავის და კანალიზაციის მოწყობის ღონისძიებების გატარებას (სცა 192/5/194:78).

იმის გამო, რომ ქალაქს თავისი ძალებით არ შეეძლო დედაქალაქის ქუჩებში სისუფთავის დაცვა, შენარჩუნება. გამგეობამ 1919 წლის 28 დეკემბრის დაადგინილებით დაავალდებულა თბილისის სახლის მეპატრონეები თავისი ხარჯით დაექირავებინათ მეეზოვეები. თუმცა იმის გამო, რომ მეეზოვეთა კავშირი სხვა მოთხოვნებთან ერთად დიდ ანაზღაურებას თხოულობდა, თბილისის სახლის პატრონების კავშირი დიდი უკმაყოფილებით შეხვდა ამ დადგენილებას („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N27).

1921 წლის იანვარში ქალაქის გამგეობამ ყურადღება მიაქცია თბილისის ქუჩებში არსებულ ანტისანიტარულ მდგომარეობას, გამგეობის წევრ შოთაძეს დაევალა მიეღო ყოველგვარი ზომები თბილისის ქუჩების გასაწმენდად, მათ სუფთად შესანახად („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N22).

1920 წლის 26 ივლისის ქალაქის საბჭოს სხდომაზე მოსმენილი იქნა ქალაქის საექიმო სასანიტარო განყოფილების ინსპექტორის კ. მეუნარგიას მოხსენება ქალაქის სანიტარული მდგომარეობის შესახებ, მომხსენებელმა აღნიშნა, რომ მიღებული ცნობების თანახმად ყირიმში ხოლერა და კონსტანტინეპოლში კი შავი ჭირი მძვინვარებდა, ეს მოვლენები საშიშროებას წარმოადგენდა და ამიტომ ქალაქის

თვითმმართველობამ ქალაქის დასასუფთავებლად გადამჭრელი ზომების მიღება გადაწყვიტა, ამავე მოხსენებიდან ირკვევა, რომ თბილისი მმმე ანტისანიტარულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. **კ. მეუნარგიას** სიტყვებით „მთელი სამი წელიწადი ქალაქში გროვდება ნაგავი და უსახსრობის გამო მისი გაწმენდა ვერ შევძელით. თუ ეპიდემიამ თბილისში თავი იჩინა, აქ იგი საუკეთესო ნიადაგს მოიპოვებს, აქედან კი მთელი საქართველო საფრთხეში ვარდება“ (სცა 192/5/194:285), ამიტომ იგი ითხოვდა დიდი ყურადღება მიეცეოდა ამ პრობლემას, საჭირო იყო ქალაქიდან ნაგვის გატანა, კანალიზაციის ქსელის მოწყობა და სხვა ღონისძიებები. ყველა ღონისძიება კი მოითხოვდა ხარჯებს, რომლის გაღება ქალაქის სალაროს ძალებს აღემატებოდა. იმის გამო, რომ აღნიშნული პრობლემის მოგვარებით საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობაც იყო დაინტერესებული, ინსპექტორი მეუნარგია ითხოვდა აღნიშნული პრობლემების მოსაგვარებლად შუამდგომლობა აღედრათ მთავრობის წინაშე სუბსიდიის სახით თანხის გამოყოფის შესახებ. საბჭომ მიიღო დადგენილება მოსალოდნელ ეპიდემიასთან საბრძოლველად მიღებულიყო სწრაფი ზომები, დამტკიცებულიყო გამგეობის მიერ წარმოდგენილი ხარჯთაღრიცხვა და მთავრობის წინაშე აღმრულიყო შუამდგომლობა 48.640.000 მანეთის სუბსიდიით გამოყოფის შესახებ (სცა 192/5/194:285).

1920 წლის 9 აგვისტოს სხდომაზე დადასტურდა გამგეობის მოხსენება ქოლერის წინააღმდეგ საბრძოლველად ზომების მიღების შესახებ. სხდომაზე აღინიშნა, რომ იმ დროისათვის თავი იჩინა ქოლერამ. იყო სიკვდილის შემთხვევებიც. ვარაუდობდნენ, რომ ეპიდემია ადგილობრივ ნიადაგზე წარმოიშვა, რაც სასწრაფოდ ზომების მიღებას საჭიროებდა ქალაქის წინაშე ახალი საჭიროებები გაჩნდა. საჭირო იყო: ქოლერის აცრა, მოსახლეობისთვის წლის უფასოდ მიწოდება, კირის შეძენა, სათადარიგო ბარაკების მოწყობა (სცა 192/5/194:281).

1920 წლის 23 აგვისტოს სხდომაზე მედიკო-სანიტარული ინსპექტორმა **კ. მეუნარგიამ** მოხსენება გააკეთა დედაქალაქში ეპიდემიის მსვლელობის შესახებ. ეპიდემია არ ცხრებოდა, თუმცა არც საგანგაშო სახეს იღებდა. იმ დროისათვის

ქალაქში 14 გარდაცვლილი და 6 დაიმფიცირებული ადამიანი იყო. იმედოვნებდნენ, რომ ეპიდემია ფართო ხასიათს არ მიიღებდა. ქალაქი ძალისხმევას არ აკლებდა აღნიშნული პრობლემის მოგვარებას. ქალაქის N1 საავადმყოფოს შენობაში შესაფერისი კუთხე მოეწყო ინფექციით დაავადებულთათვის (სცა 192/5/194:285).

ქალაქის თვითმმართველობამ დაადგინა აეკრძალა ყველა მედუქნისათვის და წვრილ მოვაჭრისათვის პურის და მჭადის გაყიდვა, იგი უკრძალავდა აგრეთვე ვაჭრობას ქუჩა-ქუჩად მოსიარულე პურით მოვაჭრეთ („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N1,30).

მედიკო - სანიტარული ინსპექტორი კ. მეუნარგია ქალაქის მოურავს სისტემატიურად აწვდიდა ცნობებს გადამდებ სნეულებათა ავადმყოფების შესახებ.

1920 წლის 8 ნოემბრის სხდომაზე დამფუძნებელი კრების დადგენილებისა და შინაგან საქმეთა სამინისტროს წინადადებით, სამხედრო უწყების თბილისის ჰოსპიტალი მთელი თავისი უძრავ-მოდრავი ქონებით ჩაირიცხა ქალაქის მესამე საავადმყოფოდ. იქვე სამხედრო უწყების საჭიროებისათვის მოეწყო 400 საწოლი (სცა 192/5/194:366).

თბილისში დაარსდა კიბოს ავადმყოფობათა მეზრძოლი საზოგადოება, რომლის უმთავრესს მიზანს შეადგენდა დაარსებულიყო სპეციალური კლინიკისა კიბოთი ავადმყოფთათვის. კლინიკაში უნდა მოწყობილიყო დიდი სამეცნიერო ლაბორატორია კიბოს თვისებების გამოსაკვლევად, აგრეთვე დამკვიდრებულიყო თანამედროვე მეთოდებით მკურნალობა, როგორცაა: როგორცაა მკურნალობა რადიო და რენტგენის სხივებით („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N35).

აღსანიშნავია, რომ ისეთი ქალაქი, როგორიც არის თბილისი სანიტარულ ჰიგიენური თვალსაზრისით არ იყენებდა თავის სიმდიდრეს - გოგირდის წყლებს. ჯერ კიდევ 1879 წელს ნიკო ნიკოლაძემ შეიტანა სათათბიროში წინადადება გოგირდის აბანოების ქალაქის თვითმმართველობისაგან გამოსყიდვისა და ბალნეოლოგიური კურორტის მოწყობის შესახებ. მაგრამ საკითხი გადაუჭრელი დარჩა, თბილისის თვითმმართველობამ ბალნეოლოგიური კურორტის მოწყობის იდეა ვერ განახორციელა.

1919 წლის თებერვლის ბოლოს საბჭოს მიერ არჩეული საბალნეოლოგო კომისიის სხდომა შედგა **ნიკოლოზ ელიავას** თავმჯდომარეობით. სხდომაზე გაიხსენეს თბილისში საბალნეოლოგო კურორტის მოწყობის ისტორია და მასალები. ამ საკითხზე მრავალი შრომა გაწეულა. განსაკუთრებულად აქტიურად მიმდინარეობდა მუშაობა ბოლო ათწლეულის მანძილზე, ექიმ **ლუნკევიჩის** თავმჯდომარეობით. ქალაქს უნდა შეესყიდა აბანოები და მიმდებარე შენობები. შედგენილი იყო ხარჯთაღრიცხვაც, რომლის მიხედვით კურორტის მოსაწყობად საჭირო იყო სამი მილიონი, რომლის შოვნას ქალაქის გამგეობა ვერ ახერხებდა. გოგირდის ცხელი წყლები სახელმწიფოს ხელში გადასვლის შემდეგ საკითხის გადაწყვეტა გამარტივდა. ამიტომ თბილისის სათათბიროში შექმნილმა სპეციალურმა კომისიამ დაავალა **ნიკოლოზ ელიავას** ქალაქისათვის აბანოების გადაცემის საკითხის ორგანიზება („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N54).

მიწათმოქმედების სამინისტროსთან დაარსებულმა საგანგებო კომისიამ შეაფასა და სახელმწიფო ფონდში მიიღო ქალაქ თბილისის 14 აბანო: ორბელიანთ აბანო, ერეკლეს აბანო, სუმბათიშვილის აბანო, ბებუთოვის აბანო, ბებუთოვის (შალამოვ გევორქოვის) აბანო, მირზოევის აბანო, არღუთინკისა და ხერხეულიის აბანო, წოვიანოვის აბანო, სუმბათოვის („ფანტაზია“) აბანო, იედუგაროვის - აბანო, თამამშევის აბანო, მურსაკულოვის აბანო, გოგოლის აბანო და ჩიხათოვის აბანო. 14 აბანოს 10.877.75 ოთხკ. საჟენი ეკავა და შეფასებული იყო 643.240 მანეთად. შენობების ფასი კი 567.436 მანეთს უდრიდა („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N66).

თბილისის გოგირდის აბანოების შენახვა სახელმწიფოს გაუჭირდა და 1919 წელს დაისვა აბანოების საქალაქო თვითმმართველობის უწყებებში გადაცემის საკითხი. გამოიყო უწყებათშორისი კომისია, რომელშიც შევიდა მიწათმოქმედებისა და საქალაქო თვითმმართველობის სამ-სამი წარმომადგენელი („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N7-8,48), მაგრამ ეს საქმე გაჭიანურდა და თბილისის აბანოების მუნიციპალიზაციის პროცესი გადაუწყვეტელი დარჩა.

მცდელობის მიუხედავად გადაუწყვეტელი დარჩა აგრეთვე აფთიაქების მუნიციპალიზაციის პროცესი.

ქალაქის საექიმო-სასანიტარო ინსპექტორმა მეუნარგიამ მოხსენება წარუდგინა ქალაქის თვითმმართველობას აფთიაქების მუნიციპალიზაციის შესახებ. საკითხი გადაეცა განსახილველად სპეციალურ კომისიას, რომელშიც შედიოდნენ შინაგან საქმეთა სამინისტროს საექიმო-სასანიტარო განყოფილების, ქალაქთა კავშირის, ქალაქის თვითმმართველობის საექიმო სასანიტარო ბიუროს, თბილისის სამაზრო ერობის საექიმო-სასანიტარო განყოფილების წარმომადგენლები და ქალაქის აფთიაქის გამგე („კავკასიის ქალაქი“, 1919:N18-19, 30).

1919 წლის ოქტომბერში თბილისის სანიტარული-საექიმო განყოფილების ინსპექტორმა მეუნარგიამ თვითმმართველობაში წარდგენა მოხსენება, რომელშიც ასაბუთებდა აფთიაქების მუნიციპალიზაციის მიზანშეწონილობას. საკითხი შესასწავლად და გადასაწყვეტად გადაეცა სპეციალურ კომისიას („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N16-17, 19-20).

სანიტარული პირობების დაცვის მიზნით და ეპიდემიების გავრცელების კუთხით აგრეთვე საფრთხის შემცველი იყო ქალაქის სასაკლაო და შეუმოწმებელი საქონლის ხორცი. თბილისის თვითმმართველობამ აღნიშნული კუთხით ყურადღების გასამღიერებლად მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა. ქალაქი ოთხ რაიონად გაყო შეიქმნა სპეციალური შერეული კომისია, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ხორცზე მომუშავეთა კავშირიდან თანამშრომლები, ქალაქის სასაკლაოს მოსამსახურეები, მილიციის თანამშრომლები, საუბნო კომიტეტების საბჭოს წევრები, მესამე უბანს ხელმძღვანელობდა ვეტერინარული ზედამხედველობის თანამშრომელი. შერეული კომისია სპეციალურად შემუშავებული გამგეობის მიერ დამტკიცებული ინსტრუქციით ხელმძღვანელობდა. მიიღეს გადაწყვეტილება კომისიის წევრების შეიარაღების შესახებ, აგრეთვე საჭიროების შემთხვევაში - მილიცია, წითელი გვარდია, სამხედრო ნაწილები ვალდებული იყვნენ მათ განკარგულებაში გადაეცათ სამხედრო ძალა.

შერეული კომისია ყველა დაწესებულებას აკონტროლებდა, რომ არ მომხდარიყო სპეციალური ბეჭდის გარეშე ხორცის გამოყენება. კომისია თხოვნით მიმართავდა ქალაქის გამგეობას გამოეცა სპეციალური დადგენილება ხორცის კომფისკაციის შესახებ. ქალაქის გარედან შემოტანილი ხორცი რათქმაუნდა არ ითვლებოდა საიდუმლო სასაკლაოზე დაკლულად, მაგრამ ხორცს სპეციალური შემოწმება უნდა ჩატარებოდა.

1918 წლის 10 მაისს თბილისის გამგეობამ, ქალაქის დაბინძურების შესახებ მოხსენების საფუძველზე კიდევ ერთხელ შეახსენა ქალაქის მილიციის უფროსს მის კომპეტენციაში არსებული საშუალებებით შეესრულებინა საგანგებო დადგენილებით დაკისრებული ვალდებულება. ხოლო საბინაო კომიტეტებთან და სახლთმფლობელებთან ურთიერთობით მიეღწიათ მიზნისთვის. გამგეობის წევრ ა.ნ. ოგანეზოვის მოხსენებით ჩანს, რომ ქალაქში აღნიშნული კუთხით სავალალო მდგომარეობა იყო. ქუჩების და ეზოების დასუფთავების შესახებ სავალდებულო დადგენილების მიუხედავად ქუჩები ბინძური რჩებოდა და ზაფხულის მოახლოვებასთან ერთად ქალაქის ანტისანიტარიული მდგომარეობა აუცილებლად აისახებოდა მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე.

## § 7 სახალხო განათლება და კულტურა

თბილისის თვითმმართველობა დიდი მონდომებით ეკიდებოდა კულტურისა და სახალხო განათლების საქმეებს. ჩვენი საკვლევი პერიოდი - საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის სამწლიანი პერიოდი - ეროვნული ენერგიის მოზღვავებით და დიდი კულტურული აღმავლობით ხასიათდება. მაღალ დონეზე იდგა მხატრული ლიტერატურა, 1919 წელს შეიქმნა სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირი, გაფართოვდა დრამატული თეატრის საქმიანობა, დაიდგა ქართული ოპერა, საფუძველი ჩაეყარა ქართულ კინოს, ამოქმედდა კინოთეატრები - „ამირანი“, „მინიონი“, „აპოლო“, „კოლიზი“. 1919 წლის საერთაშორისო გამოფენაზე საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ნიკო ფიროსმანის და ლადო გულიაშვილის შემოქმედებამ.

საქართველოს საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკაში პრობლემების, ეკონომიკური კრიზისის და სოციალური გაჭირვების ფონზე შემოქმედებითი თვალსაზრისით ამ მცირე დროში დიდი წარმატებები იყო.

თებერვლის რევოლუციის შემდეგ გაფართოვდა საქალაქო თვითმმართველობათა უფლება-კომპეტენცია განათლების და კულტურის სფეროში. თბილისის მუნიციპალიტეტის უწყებაში გადავიდა თითქმის ყველა ტიპის სკოლები.

სამწუხაროდ ფინანსური კრიზისი ყველა დარგს ეტყობოდა და არც განათლება იყო გამონაკლისი. სასწავლო დაწესებულებები თვითმმართველობას არასახარბიელო მდგომარეობაში გადაეცა. ცუდ მდგომარეობაში იყო, როგორც სკოლების ინფრასტრუქტურა, ზოგიერთი სასწავლებლის შენობა საერთოდ ფუნქციონირებდაკარგული იყო. მაგალითად: მატინოვის და ჩერქეზოვის სკოლებში ლაზარეთი იყო მოწყობილი (სცა 192/4/120:2).

1917 წელს დროებითი მთავრობის დადგენილების საფუძველზე, ადგილობრივი თვითმმართველობის გამგებლობაში გადავიდა აგრეთვე საეკლესიო დაწყებითი სკოლები (თავისი ინფრასტრუქტურით) (სცა 192/4/120:292).

1918 წელს მიღებულ იქნა კანონი სკოლების „ნაციონალიზაციის“ - ეროვნულ ენაზე სწავლების შემოღების თაობაზე. მოხდა მოსწავლეებისა და მასწავლებლების გადაჯგუფება; მწვავედ დაისვა სასწავლებელთა ქართველი კადრებით დაკომპლექტების საკითხი, შემუშავდა ახალი სასწავლო გეგმები, ქართულ ენაზე შედგა სახელმძღვანელოები, კადრების მოსამზადებლად შეიქმნა რამდენიმე სემინარია. თვითმმართველობა ყოველთვის მხედველობაში იღებდა ეროვნულ უმცირესობათა თხოვნებს თავიანთი მშობლიური ენის სწავლების შესახებ, მათი სკოლების სუბსიდირების შესახებ. მაგალითად: გამგეობამ გაითვალისწინა ყაზახი თათრების თხოვნა მათთვის სასწავლებელში დამოუკიდებლად სწავლება მშობლიურ ენაზე მოეწყოთ (სცა 192/4/120:293); მუსულმანი სტუდენტების თხოვნა ნათთვის მშობლიური ენის სწავლების შესახებ (სცა 192/4/120:2) და სხვ.

1917 წლის 6 დეკემბერს კავკასიის ქალაქთა წარმომადგენლების მე-6 ყრილობაზე განისაზღვრა განათლების სფეროში განსახორციელებელი პრიორიტეტული ამოცანები. დაადგინეს: საქალაქო თვითმმართველობების უმაღლეს ამოცანად მოჩნეულიყო საყოველთაო, სავალდებულო, უფასო სწავლების შემოღება 16 წლამდე ასაკის ბავშვებისათვის; საქალაქო თვითმმართველობები დაუყონებლივ უნდა შედგომოდნენ დაწყებით სასწავლებელთა ქსელის გაფართოების გეგმათა შემუშავებას; ქალაქის სკოლებში სწავლება იწარმოებდა მშობლიურ ენაზე; პროფესიული სკოლების დაარსების დროს მხედველობაში უნდა მიიღებულიყო ქალაქის სავაჭრო-სამრეწველო საჭიროებანი და პერსპექტივები; სახალხო განათლების ხელმძღვანელობისათვის საქალაქო სათათბიროსთან უნდა ჩამოყალიბებულიყო სპეციალური განყოფილებები (სცა 1923/1/36:69-71).

თბილისის ადგილობრივი თვითმმართველობა ძალისხმევას არ აკლებდა დასახული მიზნების შესრულებას. მართალია სამი წლის განმავლობაში მოსწავლეთა კონტიგენტი თბილისის სკოლებში საგრძნობლად გაიზარდა. ქალაქის განკარგულებაში გადასულ სკოლებში შემოღებული იქნა უფასო სწავლება (სცა

**192/4/129:70).** მაგრამ, საყოველთაო, უფასო განათლების შემოღება სრულყოფილად (16 წლის ასაკამდე ბავშვებისთვის) მაინც ვერ განხორციელდა.

1917 წელს 23 საქალაქო სკოლაში 1309 მოსწავლე სწავლობდა. აღნიშნულ სასწავლო წელს 998 ბავშვს ეთქვა უარი სკოლების გადატვირთვის მიზეზით. განსაკუთრებით კი დიდი კონტიგენტი იყო - ვერის, დიდუბის, ჩუღურეთის, ავლაბრის და სოლოლაკის სკოლებში. 1918 წლის სექტემბერში ქალაქს 9 საქალაქო სკოლა შეემატა, თუმცა არც ეს იყო საკმარისი (**სცა 192/4/125:50-51**).

უკვე 1919 წელს კი არსებობდა 76 საქალაქო სასწავლებელი, აქედან 5 უმაღლესი და 4 პროფესიული. მათ შორის საბურთალოზე გახსნილი პირველი დაწყებითი ახალი სკოლა (**„საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N206**).

ქალაქის გამგეობამ სახალხო განათლების სამინისტროს გეგმის შესაბამისად გახსნა სკოლები მოზარდთათვის და დიდებისათვის წერა-კითხვის შესასწავლად შემდეგ ადგილებში: 1. მთაწმინდის პირველი აკაკი წერეთლის სახელობის სკოლა - მთაწმინდის მოედანი, ქალაქის სახლი. 2. ვერის პირველი სკოლა - 26 მაისის ქუჩა, N14. 3. საბურთალო - მუშათა კლუბი. 4. ნაძალადევის მეორე ირაკლი წერეთლის სახელობის სკოლა - ჩერქეზიშვილის ქუჩა N100; 5. ავლაბრის პირველი უმაღლეს დაწყებითი სკოლა - კაბგეროვის და ფოსტის ქუჩა N17-22 სკოლებში. სწავლა უფასო იყო და წარმოებდა საღამოობით და კვირაობით (**„ჩვენი ქალაქი“ 1921:N1, 31**).

პარალელურად ისიც აღსანიშნავია, რომ ქალაქის გამგეობის კანცელარიაში მასწავლებელთა ბევრი თხოვნა შედიოდა სამსახურის შესახებ. მაგრამ პასუხი ერთი იყო ქალაქის სასწავლებელში იმ დროისათვის თავისუფალი ადგილები სრულიად აღარ მოიპოვებოდა (**„საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N199**).

დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქალაქის თვითმმართველობა სკოლის შენობის სწორად მოწყობის, შერჩევის საკითხს, მშენებლობას, გეგმის შედგენას, უსაფრთხოებას, ჰიგიენას.

ქალაქთა კავშირს მთავარი კომიტეტის მეშვიდე ყრილობაზე გადაწყდა განათლების განყოფილების მოწყობა. განყოფილებამ დაარსებისთანავე მიზნად

დაისახა: ყურადღება მიექცია რესპუბლიკის ქალაქებში საყოველთაო, უფასო და სავალდებულო სწავლის შემოდებისათვის, სკოლების მშენებლობის საკითხების გაუმჯობესებისათვის, თვითმმართველობებისათვის დახმარება გაეწია სკოლის შენობების სწორად მშენებლობაში, ჯანსაღი სასკოლო ინვენტარის დამზადებაში, ეროვნული სახელმძღვანელოების შემუშავებაში, საყმაწვილო ბაღების მოწყობის საქმეში, მასწავლებელთა მომზადებაში, უზრუნველყო ლიტერატურისა და საკანცელარიო საქონლის ხელმისაწვდომობა და სხვ. („კავკასიის ქალაქი“ 1919:N5-6, 29-35).

1917 წლის ბოლოს გაითვალისწინეს რა სკოლის შენობების მდგომარეობა, ქალაქის საბჭოს სხდომაზე დაადგინეს დამატებით ხარჯთაღრიცხვაში მოეხდინათ 6.000 მანეთის ასიგნაცია ქალაქის სკოლების კაპიტალური და მიმდინარე რემონტისათვის (სცა 192/4/120:293-294).

1919 წელს სასწავლო პროცესის დაწყებამდე განათლების სამინისტროსა და ქალაქის თვითმმართველობას შორის მოლაპარაკება მიმდინარეობდა, კანონის თანახმად სახელმწიფო საშუალო სასწავლებლების, პროგიმნაზიულ კლასების ქალაქის ხელში გადასვლის შესახებ, რაც, სავარაუდოდ, 1 სექტემბრისთვის უნდა დასრულებულიყო. გადაწყდა საშუალო სასწავლებლის მოსამზადებელი კლასებისათვის შეეერთებინათ დაბალი პირველდაწყებითი სკოლები, ხოლო პროგიმნაზიულ კლასებისთვის 1 დან 4 მდე უმაღლეს დაწყებითი სასწავლებლები. აგრეთვე ახალი პროგრამის მიხედვით სავალდებულო ხდებოდა ისეთი საგნები, როგორიც არის: ჭრა-კერვა, სხვადასხვა ხელსაქმე, ხატვა და სხვ. („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N162).

ყველაზე დიდი გამარჯვება იყო სამი უმაღლესი სასწავლებლის დაარსება დედაქალაქში.

1917 წლის იანვარში პრესაში გაჩნდა ცნობა რუსეთის იმპერატორის რუსული მუსიკალური საზოგადოების მუსიკალური სასწავლებლის თბილისის განყოფილების კონსერვატორიად გადაკეთების შესახებ. 23 იანვარს ქალაქის თავმა

საბჭოს სხდომაზე აღიარა ეს ფაქტი, რასაც დიდი აღტაცებით შეხვდა საზოგადოება. კონსერვატორიის დირექციაში საბჭოს ორი წარმომადგენელი ჰყავდა **ი. ა. ალიხანოვი, მ.ი. დოლუხანოვი (სცა 192/4/120:29).**

ქართველმა საზოგადოებამ კულტურულ მოვლენად აღიქვა კონსერვატორიის გახსნა.

1917 წლის 12 ოქტომბერს ქალაქის საბჭოს სხდომაზე, თავმჯდომარე ატყობინებდა დამსწრე საზოგადოებას თბილისის პოლიტექნიკურ უნივერსიტეტში მეცადინეობის დაწყების შესახებ **(სცა192/4/120:317).** დაარსდა უმაღლესი საინჟინრო კურსები. უმაღლესი სასწავლებლები დიდ იმედს ამყარებდნენ მთავრობასა და თვითმმართველობებზე, მაგრამ რეალურად მათგან სრულიად უმნიშვნელო თანხებს იღებდნენ. ისინი არსებობას და ფუნქციონირებას საზოგადოებრივი ორგანიზაციების და კერძო შემოწირულობების წყალობით დიდი გაჭირვებით ახერხებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ 1918 წელს თბილისის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტთან გაიხსნა სპეციალური ფაკულტეტი მუნიციპალური კადრების მოსამზადებლად, რომლის დაფინანსებას თბილისის თვითმმართველობა შედარებით მეტ ყურადღებას აქცევდა. 1919 წლის დამდეგს თბილისის საქალაქო გამგეობამ დააკმაყოფილა პოლიტექნიკური უნივერსიტეტის მომწყობი მთავარი კომიტეტის თხოვნა და ინსტიტუტს გამოეყო 60.000 მანეთი **(„კავკასიის ქალაქი“ 1919:N1, 33).**

ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტი ქალაქის თვითმმართველობის უწყებაში 1919 წელს გადავიდა. უნივერსიტეტს მიეცა ავტონომია, როგორც სასწავლო, ისე სამეურნეო ნაწილში. სახალხო უნივერსიტეტის გამგეობაში უნდა ყოფილიყო ქალაქის ერთი წარმომადგენელი. გამგეობამ დაამტკიცა სახალხო უნივერსიტეტის ხარჯთაღრიცხვა. მისი საჭიროებისათვის ქალაქმა 1919 წელს მხოლოდ 130 ათასი მანეთის გამოყოფა მოახერხა **(„კავკასიის ქალაქი“ 1919:N3, 38).**

ქალაქთა კავშირის სახალხო განათლების გამგემ შეიმუშავა მოძრავი სახალხო უნივერსიტეტის ორგანიზაციის პროექტი და წარადგინა თბილისის სახალხო

უნივერსიტეტის ქართულ ლექტორთა სექციაში გასარჩევად. ეს პროექტი ქართულ ლექტორთა სექციამ გაარჩია და ერთხმად მოიწონა.

პარალელურად თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის გამგეობამ შუამდგომლობა აღძრა ქალაქთა კავშირის მთავარი კომიტეტის წინაშე 15.000 მანეთის სესხის შესახებ. თავის შუამდგომლობაში გამგეობა აღნიშნავდა თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის უმწეო მდგომარეობას და სთხოვდა მთავარ კომიტეტს სამი თვის ვადით ესესხებინა 15.000 მანეთი რათა უნივერსიტეტს შეძლებოდა თავისი მოქმედების გაგრძელება („კავკასიის ქალაქი“, 1919:N1, 27-28).

1920 წლის 3 მარტს ქართულმა სახელმწიფო უნივერსიტეტმა მიმართა გამგეობას თხოვნით გაეწია მისთვის დახმარება, რადგან ფულის უქონლობის გამო დიდ გაჭირვებას განიცდიდა. აღნიშნული მიზეზით დაკეტილა: სამხატვრო და არქიტექტურის კლასები, დრამატული სტუდია, შეწყვეტილა ექსპერიმენტალურ-ფსიქოლოგიის ლექციები, ხოლო შემდეგში დახმარების გარეშე საფრთხის წინაშე იდგა თვით დაწესებულებების დაკეტვის საკითხი. უნივერსიტეტის ვალი = 191.600 მანეთს, ხოლო 1920 წლის ბოლომდე ხარჯთაღრიცხვით გამოანგარიშებულია 1.305.800 მანეთი. ქალაქის გამგეობამ მოსიძინა რა ზემოხსენებული 1920 წლის 2 აპრილს დაადგინა მიეცა ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტისთვის 200.000 მანეთი (სცა 192/5/194, 177).

თანახმად სახელმწიფო უნივერსიტეტის შუამდგომლობისა პლენარის ქუჩაზე მდებარე „საზაფხულო კრუჟოკი“-ს ბინა ჩამორთმეული იქნა და გადაეცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, არსებული სასანიტარო ინსტიტუტის ბალნეოლოგიურ განყოფილებას. („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N22)

წარმატებებით მიმდინარეობდა იმპერიის რუსიფიკატორული პოლიტიკის უარყოფითი შედეგების ლიკვიდაცია, ეროვნულ ნიადაგზე დადგა სკოლა, სწავლა-განათლების სისტემა. არსებითად შეიცვალა მისი როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი მაჩვენებლები.

საფინანსო განყოფილების გამგემ **ა.შოთაძემ** დააყენა საკითხი იმის შესახებ, რომ 1919 წლის ხარჯთაღრიცხვის ქართულ ენაზე შესადგენად საჭირო ტერმინოლოგია ჯერ სავსებით არ იყო დამუშავებული. ითხოვდა ისეთი წიგნების შედგენას ქართულ ენაზე, რომლითაც შესაძლებელი იქნებოდა ეხელმძღვანელა გამგეობას ქართული ტერმინოლოგიის შემუშავების დროს. მისი აზრით სახელმძღვანელოდ გამოდგეგოდა **ს. ტარუაშვილის** მიერ შედგენილი და გამოცემული სახელმძღვანელო „ბუხჰალტერია“ და მთავრობის მიერ გამოცემული პროექტი „სახელწიფო ხარჯთაღრიცხვისა“ (**„საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N165**).

თბილისის ქალაქის გამგეობამ თავის მორიგ სხდომაზე დაადგინა: ქალაქში ყველა საზოგადო, სავაჭრო-სამრეწველო და სხვა დაწესებულებებზე მთავარი წარწერები უნდა ყოფილიყო სახელმწიფო ენაზე; მეპატრონეებს უფლება ეძლეოდათ სხვა ენაზეც ჰქონოდათ მცირედი წარწერები, რომელიც გამოიკიდებოდა მეორეხარისოვან ადგილას. ამ ბრძანების შესრულება მათ 1919 წლის 1 დეკემბრამდე დაუწესდათ. მართლწერის და სტილის დასაცავად მეპატრონე ვალდებული იყო ტექსტი ქალაქის თვითმმართველობის სეკრეტარიატისათვის წარედგინა. აღნიშნული ღონისძიებების შეუსრულებლობა ისჯებოდა კანონით (**„კავკასიის ქალაქი“ 1919: N13-15, 41**).

დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიის მიერ შედგენილ კონსტიტუციის პროექტში ერთი თავი ეთმობოდა ეროვნულ უმცირესობათა უზრუნველყოფას. ეთნოგრაფიულად აჭრელებულ ქვეყნებში, როგორც საქართველოა ამ საკითხის მოგვარება ერთ ურთულეს საქმეს წარმოადგენდა. ეროვნული საკითხის მოგვარებაში ადგილობრივ თვითმმართველობას დიდი როლი უნდა ეთამაშა ერთა თანამშრომლობის დამყარებაში და მათ შერიგებაში. ვერავითარი განსაკუთრებული კანონმდებლობა ვერ აკეთებს იმდენს, რასაც გააკეთებს სწორ და ნათელ დემოკრატიულ პრინციპზე მოწყობილი თვითმმართველობა. ეროვნულ საკითხის მოსაგვარებლად, დემოკრატიულ სახელმწიფოს სწორედ ეს მიზანი უნდა დაესახა - ხალხის კულტურული ამაღლება. ამ მიზნის მისაღწევად მთავარი

საშუალებაა მთელი ხალხის განათლება, ხალხში რაც შეიძლება მეტი მცოდნის გავრცელება, მაგრამ პედაგოგიურ აქსიომად უნდა გატარებულიყო ის აზრი, რომ განათლების, ცოდნის გავრცელება შეიძლება მხოლოდ და მარტო დედა-ენაზე.

ეროვნული საკითხის გამწვავებას სხვა მიზეზებიც უწყობდა ხელს. ეროვნულ ენასთან ცხოვრების სხვა მხარეებიც არის დაკავშირებული. მოქალაქეს ცხოვრებაში ხშირად უხდებოდა ადმინისტრაციულ, სასამართლო, საფინანსო და სხვა სახელმწიფო დაწესებულებებთან ურთიერთობა. ამ დროს ენა შემაფერხებელი საკითხი იყო. საუკეთესოდ დაცვა თავისი ინტერესებისა მას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეეძლო, როდესაც სახელმწიფო ორგანო მას დედა-ენაზე ელაპარაკებოდა.

ქალაქის სოციალური დახმარების განყოფილებასთან ჩერქეზიშვილის ქუჩაზე N93-ში მოეწყო კინემატოგრაფი. ამ მიზნით შეძენილი იქნა საჭირო ინვენტარი და შეკეთდა აღნიშნული სახლი („ჩვენი ქალაქი“ 1920:N3, N29).

კინემატოგრაფიულმა სააქციონერო საზოგადოებამ დაისახა მიზნად: საქართველოში ეროვნულ ნიადაგზე მოეწყო კინემატოგრაფიული ორგანიზაცია; მოეხდინა ქართული კინოპიესების გადაღება ლენტზე, თბილისში კინომსახიობებისაგან შეედგინა დასი, დაეარსებინა სპეციალური სტუდია კინორეჟისორთა და კინომსახიობთა მოსამზადებლად.

საზოგადოების მატერიალური ფონდი 10 მილიონ მანეთს შეადგენდა: უკვე შეძენილი ჰქონდა ატელიე, აპარატები და სხვა საჭირო ავეჯი („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N9).

გამგეობის წევრ პაპავას მოხსენებით, სახალხო კინო-თეატრის მოქმედება ისე გაფართოებულა, რომ საჭირო გამხდარა მოსამსახურეთა მუდმივი შტატის შექმნა და გაფართოება. აღნიშნული მოხსენების საფუძველზე 1921 წლის 10 თებერვალს გამტკიცდა კინოთეატრის მოსამსახურეთა შტატი და თანამდებობრივი სარგო (სცა 192/5/230:15).

ქალაქის მთავრობამ შეუფერებლად მიიჩნია დემოკრატიულ რესპუბლიკის დედაქალაქში ძველი რეჟიმის მოხელეთა ერთგულ მოსამსახურეთა პატივსაცემად აგებული ძეგლების არსებობა, იშუამდგომლა მთავრობის წინაშე, რათა მომხდარიყო კუკიის მოედანზე - ვორონცოვის ძეგლისა და ვერის დაღმართზე ალექსანდრე მესამეს ეტილიდან გადმოვარდნის დროს მის „სასწაულებრივად“ გადარჩენის აღსანიშნავად აგებული ჯვრის დემონტაჟი. აგრეთვე საბჭოს სხდომაზე დაადგინეს ქალაქში ჩამოეხსნათ დაფები წარწერით „დიდების ტაძრიდან“, რადგან ეს წარწერებიც მათი შეხედულებით „თვითმპყრობელი რუსეთის საქართველოზე ძალადობის და თვითნებობის გამომხატველი იყო“ (სცა 192/5/194:43).

თბილისის თვითმმართველობა ზრუნავდა სხვა კულტურულ საგანმანათლებლო დაწესებულებათა გამრავლებისთვისაც. თვითმმართველობის მოღვაწეებს შეგნებული ჰქონდათ ადამიანთა სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების საჭიროება.

ქალაქის თვითმმართველობა, რომლის ერთ-ერთ უმთავრეს მოვალეობას (საქალაქო დეპუტატების მე-2 მუხლის მე-7 და მე-8 პუნქტის შესაბამისად), შეადგენდა ქალაქის მაცხოვრებელთა ზნეობის გაუმჯობესებისათვის, განათლებაზე და თეატრის აყვავება-განვითარებაზე ზრუნვა, დაკისრებულ ფუნქციას სხვადასხვა საშუალებებით ახორციელებდა, თუმცა მას თეატრის შენობა საკუთრებაში არ ჰქონია. თეატრის შენობები მხოლოდ კერძო პირთა ხელში იყო მოხვედრილი, ისინი კი თავის მხრივ ამ შენობებს დანიშნულებით არ იყენებდნენ, ძირითადად მოგებაზე იყვნენ ორიენტირებულნი.

ქალაქის მესვეურები აღიარებდნენ თეატრის კულტურულ-საზოგადოებრივ მნიშვნელობას და ამ შენობების კერძო პირთა ხელში დატოვებას თბილისელების წინაშე დანაშაულად მიიჩნევდნენ. ამ მოსაზრებით ქალაქის გამგეობამ გადაწყვიტა შეეძინა თეატრის შენობა თბილისში და არჩევანი შეაჩერა „არტისტული საზოგადოების“ შენობაზე (დღევანდელი შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო აკადემიური თეატრის შენობა). თეატრის შენობა ეკუთვნოდა დავიდ

ბოგდანის ძე ავან-იუზბაშოვ-ხან საგნახსკის. რუსთაველის პროსპექტზე მდებარე თეატრის შენობის ქვედა სართულზე მოთავსებული იყო რესტორანი „ანნონ“ , პირველ სართულზე მაღაზიები, თეატრის დარბაზი, სალარო, დერეფნები და გარდერობი. მეორე სართულზე: საკონცერტო დარბაზი, ორი სასადილო, ბანქოს სათამაშო დარბაზი და ფოიე. მესამე სართულზე შვიდი დიდი, ოთახი ორი სამზარეულო და თეატრის ქანდარები. სამხრეთ და ჩრდილო ფლიგელებში ბინები. მთელი ეს მამული ბოლოს შეფასებული იყო 1912 წელს 397.254 მანეთად. 1920 წლის 1 იანვარს ქალაქის მოურავის მოხსენებიდან ირკვევა, რომ არტისტული საზოგადოების შენობის პატრონი დავიდ ბოგდანის ძე ავან-იუზბაშოვ-ხან საგნახსკის შენობის გაყიდვაზე ლაპარაკი არ უსურვებია, ქალაქისთვის შეუთავაზებია თეატრის იჯარით გადაცემა. იჯარის პირობები მეპატრონეს ერთი კვირის განმავლობაში უნდა წარედგინა გამგეობაში.

ქალაქის მოურავის **ბენიამინ ჩხიკვიშვილის** 1920 წლის 24 იანვრის მოხსენების საფუძველზე ირკვევა, რომ ოცი დღის შემდეგაც გამგეობას შენობის მესაკუთრისგან პასუხი არ მიუღია. რის გამოც გამგეობამ დაადგინა: **დავიდ ბოგდანის ძე ავან-იუზბაშოვ-ხან საგნახსკის** იძულებით ჩამორთმეოდა „არტისტული საზოგადოების“ შენობები იმ ფასად, როგორც შეფასებული იყო უკანასკნელად. (სცა192/5/194: 91-93)

ხმოსანთა ნაწილი უარყოფითად აფასებდა აღნიშნულ ფაქტს. მათი შეხედულებით, თუ ქალაქს თეატრის შენობა ესაჭიროებოდა იგი არ უნდა შეეხებოდა მაღაზიებსა და ელექტროსადგურს. ხმოსანთა ნაწილი აღნიშნავდა, კერძო საკუთრებას უფრო მორიდებით უნდა მოჰკიდებოდნენ, რადგან კერძო საკუთრებაზე იყო აგებული მოსახლეობის კულტურულ-ეკონომიკური კეთილდღეობა.

1902 წელს **კ. ზუბალაშვილის** ვაჟებმა გადაწყვიტეს მისი სახელის უკვდავსაყოფად თავიანთი ხარჯით მოეწყოთ სახალხო სახლი და იგი ქალაქისთვის საჩუქრად გადაეცათ. 1907 წელს ზუბალაშვილის სახელობის სახალხო სახლი (დღევანდელი მარჯანიშვილის სახელობის თეატრი) შედგებოდა 630 ადგილიანი სათეატრო დარბაზის, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოს ოთახებისა და საჩაიე

დარბაზისგან. ზუბალაშვილების სახელობის სახალხო სახლი მალე ერთ-ერთ ყველაზე პოპულარულ დაწესებულებად გადაიქცა (ბენდიანიშვილი 1960:89-90).

აღსანიშნავია, რომ საქალაქო გადასახადი ვრცელდებოდა ყველა წარმოდგენაზე და ღონისძიებაზე თუ იგი სპეციალური დადგენილებით არ იქნებოდა გათავისუფლებული აღნიშნული ვალდებულებისგან.

1919 წლის 20 ოქტომბრის სხდომაზე გადაწყდა სახალხო სახლის თეატრში შესასვლელი ფასების 150%-ით გადიდება (სეასცა 192/4/129:332).

აღსანიშნავია, რომ 1918 წლის ბოლოს ყველა საქალაქო ბიბლიოთეკაში წიგნით სარგებლობა 15 კაპიკიდან 1 მანეთამდე გაიზარდა (სეასცა 192/4/125:363).

1921 წლის იანვრის ბოლოს საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ქალაქის გამგეობამ გადაწყვიტა თბილისში წიგნის მაღაზია გაეხსნა. ამ მიზნისთვის მან 1 მილიონი მანეთი გადადო და შეარჩია რუსთაველის პროსპექტზე მდებარე კაფე „უნიონის“ შენობა, რომლის დარბაზი იქნა გამოყენებული წიგნის მაღაზიის საჭიროებისათვის. ქალაქის წიგნის მაღაზიის გამგედ დაინიშნა ქალბატონი ტრაპი („საქართველოს რესპუბლიკა“1921:N22).

ფინანსური პრობლემების მიუხედავად ქალაქი ახერხებდა მოეხდინა ქალმასწავლებელთა აზოგადოების საბავშვო კლუბის სუბსიდირება, მის მოსაწყობად. დიდუბის და კუკიის უფასო ბიბლიოთეკების, სომეხთა შორის სასარგებლო ცოდნის გავრცელების საზოგადოების და სხვ. (სცა 192/4/125:62, 80).

ქალაქის გამგეობა კრიზისის მიუხედავად მზრუნველობას იჩენდა ქალაქის სპეცსკოლებისა და სპორტული სკოლების მიმართ: მან დააკმაყოფილა ტანთსაგარჯიშო საზოგადოება „შევარდენის“ თხოვნა და გადადო 10.000 მანეთი მომავალ წლის ხარჯთაღრიცხვაში, აგრეთვე ქალაქის თვითმმართველობამ დააკმაყოფილა ბრმათა სკოლის თხოვნა 25.000 მანეთით დახმარების შესახებ და დაავალა საბინაო განყოფილებას, სკოლის აღსაზრდელების ნაკეთობების გასაყიდად გამოყოფოდათ ბინა. კრიზისის მიუხედავად ქალაქის გამგეობამ თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო ბავშვთა თავშესაფარი კაპეიკი, გადადო მისი ბინის შესაკეთებლად 10.000

მანეთი და 20.000 მანეთით დახმარება აღუთქვა ყოველთვიურად („ეროზა და ქალაქი“ 1920 N3,38).

ქალაქმა ვორონცოვ-დაშკოვის სახელობის ბავშვთა თავშესაფრის დასახმარებლად 5.000 მანეთი გაიღო (სცა 192/5/194:146).

თბილისის გამგეობას თავის ბალანსზე დედაქალაქში არცერთი საბავშვო თავშესაფარი არ ჰქონია. შექმნილი სოციალური პირობების ფონზე ქუჩაში აუარებელი უპატრონო უბინაო ბავშვი იყო, აგრეთვე ბევრი ღარიბი ოჯახის შვილი თხოულობდა თავშესაფარს და დახმარებას. აღნიშნულ ფონზე ქალაქმა მიიჩნია, ჰქონოდა სამაგალითო საბავშვო თავშესაფარი, სადაც ზედმიწევნით იქნებოდა განვითარებული ხელსაქმის, ხელობის შესწავლა აგებული სწორ პედაგოგიურ და აღზრდის პრინციპებზე. გამგეობამ მიზანშეწონილად მიიჩნია გამოეყენებინა უკვე არსებული თავშესაფარი, აეყვანა თავისი მფარველობის ქვეშ. ეს გაცილებით ნაკლები დაუჯდებოდა ქალაქს, ვიდრე ახლის დაარსება. შრომის განყოფილებამ დაათვალიერა ყველა არსებული საბავშვო თავშესაფარი და არჩევანი საზოგადოება „კაპეიკის“ თავშესაფარზე გააჩერა, რომელსაც ბალანსზე ჰქონდა საკუთარი ორსართულიანი სახლი 11 ოთახით (ორთაჭალა, ბერძნის ქუჩა). თავშესაფარი იმ ეტაპზე 12 ბავშვს ითვლიდა, თუმცა შენობა 50 ბავშვს დაიმატებდა. უსახსრობის გამო იქ შეჩერებული იყო მეცადინეობა და სახელოსნოების მუშაობა (სცა 192/5/194:20-21).

## თავი VII მზადება ქალაქ თბილისის საბჭოს ხმოსანთა 1921 წლის არჩევნებისათვის

1919 წლის 2 თებერვალს არჩეული თბილისის სათათბირო თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ვერ იამაყებდა დიდი და ნაყოფიერი მოღვაწეობით. ამას ობიექტური მიზეზები ჰქონდა დეფიციტური ბიუჯეტითა და საქალაქო მეურნეობის ყველა სფეროში წარმოქმნილი კრიზისის ფონზე შეუძლებელი იყო „თავის გამოჩენა“.

ქალაქის მოსახლეობა ყველა წინააღმდეგობაში თვითმმართველობას ადანაშაულებდა და პრობლემების მოგვარებას ავალდებულებდა. თვითმმართველობა ყოფითი პრობლემების მოგვარებას ძლივს აუდიოდა, აღარ იყო საუბარი „დიდი საქმის“ კეთებაზე.

ამ რთულ, წინააღმდეგობებით მძიმე გარდამავალ პერიოდში, არც თუ იშვიათად პარალიზებული იყო თვითმმართველობის აპარატის მუშაობა. გაჭირვებამ ხელი დარია მუნიციპალიტეტის სამსახურში მყოფ ინტელიგენციასაც. იურისტები, ინჟინერ-ტექნიკოსები, ბუღალტერ-მოანგარიშეები, ექიმები, პედაგოგები და სხვა სპეციალისტები დროზე ვერ იღებდნენ ხელფასს, გაუფასურებულ ბონებსაც კი, რაც მათ სამართლიან გულისწყრომას, ზოგჯერ საპროტესტო გამოსვლასაც იწვევდა. 1918 წლის ბოლოს, თბილისის თვითმმართველობის მოსამსახურეებმა ჩამოაყალიბეს პროფესიული კავშირი, რომელმაც შეიმუშავა საქალაქო გამგეობასთან დასადები კოლექტიური ხელშეკრულების პროექტი. მისი შესრულებისათვის შექმნილ შემთანხმებელი კომისიის ფუნქციას შეადგენდა: უთანხმოების მიზეზების დადგენა, სადაო საკითხების განხილვა და ხელფასისა და შტატების საკითხის მოგვარება (ბენდიანიშვილი 2001:200).

1919 წლის პირველი ორი თვის ხელფასი თბილისის თვითმმართველობის თანამშრომლებს მარტის თვეშიც კი არ ჰქონდათ მიღებული. (მიუხედავად ქალაქის გამგეობის დადგენილებისა - ქალაქის თვითმმართველობის თანამშრომლებს დაუყოვნებლივ მიეღოთ ავანსი - თითოს 200 მანეთი). მოსამსახურეთა პროფკავშირმა

გაფიცვა გამოაცხადა. თბილისის პროფესიულ გაერთიანებათა ცენტრალურმა საბჭომ ეს გაფიცვა დაგმო, და სცადა ჩაეშალა „დემოკრატიული თვითმმართველობის“ წინააღმდეგ მიმართული ეს გამოსვლა. გაფიცულებმა თავის მხრივ მოწოდებით მიმართეს არა მარტო მშობლიური ქალაქის, არამედ ამიერკავკასიის მთელ პროლეტარიატს: „სილატაკისა და შიმშილის კოშმარული აჩრდილი გვაიძულებს გადავიდეთ ბრძლის პროლეტარულ ფორმაზე, გამოვაცხადოთ მშვიდობიანი ეკონომიკური გაფიცვა. იმედი გვაქვს მორალურ დახმარებას მაინც გაგვიწევთ“ (სცა 1863/1/727:9,81).

პროფესიულ კავშირთა ცენტრის გამგეობამ გაფიცვის თაობაზე გადაწყვეტილება დამფუძნებელი კრების გახსნის წინ მიუღებლად ჩათვალა და პრობლემის მოგვარება მოლაპარაკებების გზით არჩია. („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N5)

თბილისის მუშათა კლასის საგრძნობი ნაწილი პროფკავშირთა ცენტრალური საბჭოს გადაწყვეტილებას არ დაემორჩილა. მეტყავეთა, მეღვინეთა, მესტამბეთა და ზოგი სხვა პროფესიული კავშირი თბილისის თვითმმართველობის მოსამსახურეთა სამართლიან გაფიცვას თანაგრძნობით შეხვდა; გაფიცულებს გაუწიეს არა მარტო მორალური, შეძლებისადაგვარად მატერიალური დახმარებაც.

აღსანიშნავია, რომ ბოლშევიკთა თბილისის კომიტეტმა თვითმმართველობის მოსამსახურეთა გაფიცვა მიიჩნია პოლიტიკურ გამოსვლად, რომლის მახვილი მიმართული იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის სოციალ-დემოკრატიული (მენშევიკური) მთავრობის წინააღმდეგ. საქართველოს მმართველმა სოციალ-დემოკრატიულმა მუშათა პარტიამ გაფიცვას ანტიდემოკრატიული აქცია უწოდა. თვითმმართველობის მოსამსახურეთა პროფკავშირმა უარყო როგორც პირველი, ისე მეორე შეფასება. პროფკავშირი აცხადებდა: გაფიცვა წმინდა ეკონომიკურია. ჩვენ არც სოციალიზმს მოვითხოვთ არც საქართველოს რესპუბლიკისათვის ძირის გამოთხრას ვისახავთ მიზნად. უბრალოდ, გვინდა ჩვენი

კუთვნილი ხელფასი დროულად მივიღოთ და გაჭირვებას ნაწილობრივ მაინც დავაღწიოთ თავი (ბენდიანიშვილი 2001:200).

საბოლოოდ, ამ მოვლენებთან დაკავშირებით თბილისის მუნიციპალიტეტმა მიიღო სათანადო დადგენილება, გაფორმდა კომპრომისული შეთანხმება და გაფიცვა შეწყდა.

თბილისის ქალაქის გამგეობამ 1921 წლის 16 იანვარს, კვირას, დაიწყო ქალაქის არჩევნებში მონაწილე თბილისელების აღწერა. გამგეობა თხოვდა მოქალაქეებს ხელი შეეწყოთ აღმწერლებისათვის: დახვედროდნენ ოჯახში, მიეწოდებინათ ცნობები ოჯახის წევრთა შესახებ. ქალაქ თბილისის ამომრჩეველთა აღმწერლები მუშაობდნენ დილის 9 საათიდან საღამოს 17 საათამდე; თან ჰქონდათ გამგეობის მიერ გაცემული მანდატი ბინებში შესვლის უფლების შესახებ; სამუშაო ინსტრუქციის შესაბამისად ამომრჩეველთა სრული აღწერა უნდა დამთავრებულიყო არა უგვიანეს 5 დღეში; აღმწერლებს უნდა ევლოთ წყვილ-წყვილად მათთვის მიჩენილ ქუჩებზე, მათ თვალყურს ადევნებდა კონტროლიორი; აღმწერლები შედიოდნენ მხოლოდ საცხოვრებელ ბინებში; თითოეულ ამომრჩეველზე დგებოდა ცალკე ბარათი, ყველა კითხვაზე პასუხის შევსებით; ბარათში შეტანილი უნდა ყოფილიყო საქართველოს რესპუბლიკის ყველა მოქალაქე განურჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა და სქესისა, რომელიც აღწერის დროს იქნებოდა 20 წლის ან მეტის და ცხოვრობდა თბილისში, ჰქონდა მეურნეობა, სამსახური, ან რაიმე განსაზღვრული სამუშაო (თანახმად ქალაქის საბჭოს ხმოსანთა არჩევნების დებულების 1918 წლის 17 დეკემბრის დებულების მეორე მუხლისა) (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1990:204-205).

მოქალაქეობის დადგენა ხდებოდა თანახმად მოქალაქეობის კანონისა და რესპუბლიკის სენატის განმარტებისა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მოქალაქედ ჩაითვლებოდა ყველა მკვიდრი, რომელიც მიწერილი იყო რესპუბლიკის ტერიტორიის რომელიმე ადმინისტრაციულ ერთეულზე 1914 წლის 19 ივლისამდე

(1919 წლის 27 მაისის კანონი მოქალაქეობის შესახებ, მუხლი პირველი) („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N9).

ქალაქის ამომრჩეველთა აღწერასთან ერთად გამგეობა მიზნად ისახავდა დაედგინა ქალაქის მაცხოვრებელთა საერთო რიცხვი. დიდი ძალისხმევის მიუხედავად, წარსულში ადრე შედგენილ ამომრჩეველთა სიებში ბევრი ხარვეზი იპარებოდა. ხშირი იყო შემთხვევა, როდესაც სიებში ხვდებოდნენ ისეთი ადამიანები, რომელთაც არ ჰქონდათ არჩევნებში მონაწილეობის უფლება და პირიქით, გამოტოვებულნი იყვნენ ისეთი პირები, რომელთაც ჰქონდათ ეს უფლება. ამიტომ გამგეობა კონტროლიორებს, აღმწერლებს დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებდა და სიფრთხილისა და ყურადღებისკენ მოუწოდებდა. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ წერდა: „დღეს ტფილისი ავსილია სხვადასხვა ეროვნების ხალხით, რომელთა შორის ბევრი არ ითვლება ჩვენს მოქალაქედ და მათ არც აინტერესებთ ქალაქის ბედ-იღბლის საქმე. მათი დიდი უმეტესობა სასპეკულაციოდ და ჩვენდა სამტროდ არიან მოკალათებული ტფილისში“ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1919:N13).

მოგვიანებით ქალაქის გამგეობამ მოითხოვა საბჭოსაგან, საარჩევნო კომისიასთან დაარსებულიყო დამატებით დამხმარე კომისია, რომელსაც თვალყური უნდა ედევნებინა საარჩევნო აღწერისათვის. საარჩევნო აღწერის დამხმარე კომიტეტის საკონტროლო კომისიაში მონაწილეობას იღებდნენ ქალაქის ხმოსნები: პართენ გოთუა, არჩილ ჯაჯანაშვილი, პიმენ კახიანი, დავით ვაჩნაძე, და არჩილ რუხაძე („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N15).

ამომრჩეველთა სიების შედგენის დასრულებას ქალაქის გამგეობა 1921 წლის 1 თებერვლისათვის ვარაუდობდა. 1 თებერვალსვე, საღამოს 17 საათზე ცენტრალური საარჩევნო ბიუროს ბინაზე (სანაპიროს შესახვევი N3-ში) ქალაქის გამგეობა გეგმავდა შეერთებული კრების მოწვევას შემდგომი ინსტრუქციებისა და საარჩევნო სიების გამოფენის შესახებ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N22).

გადაწყდა საბჭოს მომავალი არჩევნები ჩატარებულიყო კვირას, 1921 წლის 27 თებერვალს. ქალაქის საბჭო შუამდგომლობდა მთავრობასთან ხარჯების 70% გაღებული ყოფილიყო მისი მხრიდან, ვინაიდან ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნებისთვის ჩატარებული მოსახლეობის აღწერა, მომავალში გამოყენებული იქნებოდა ნაფიც მსაჯულთა და მომავალი პარლამენტის არჩევნებისათვის. საბჭომ მომავალი არჩევნებისათვის დაამტკიცა ხარჯთაღრიცხვა 3.410.904 მანეთი. თუ თბილისში ვიანგარიშებთ 70.000 ამომრჩეველს, თითო ამომრჩეველზე იხარჯებოდა დაახლოებით 48-49 მანეთი („ჩვენი ქალაქი“ 1921:N1, 28).

თბილისის ქალაქის გამგეობა საგანგებო განცხადებას აკეთებდა, რომ თანახმად ქალაქის საბჭოს ხმოსანთა არჩევნების დებულების მეცხრე და მეათე მუხლებისა, ხუთი დღის განმავლობაში 1921 წლის 3 თებერვლიდან 8 თებერვლამდე საყოველთაოდ განსახილველად გამოფენილი იქნებოდა ქალაქის ხმოსანთა ამომრჩეველთა სიები შემდეგ მისამართებზე: 1. ქალაქის სასწავლებელი, ოლღას ქუჩა N52; 2. ცენტრალური საარჩევნო ბიურო, სანაპიროს შესახვევი N3; 3. ქალთა მესამე გიმნაზიის შენობა, ბებუთოვის ქუჩა; 4. სახელოსნო სასწავლებლის შენობა, ეგზარქოსის მოედანი; 5. ქალაქის სამკურნალო, ვორონცოვის ქუჩა; 6. ნადეჟდინის თავშესაფარი, რეიტეროვის ქუჩა N63-ში; 7. ავლაბრის მუშათა კლუბი; 8. პირველი კომერციული სასწავლებელი; ნიკოლოზის ქუჩა; 9. ქალაქის სკოლა, ჩერქეზიშვილის ქუჩა N29-ში; 10. სახალხო სახლი, კირკის ქუჩა; 11. ნაძალადევის თეატრი; 12. რკინიგზის სასწავლებელი, შერემეტიევის ქუჩა; 13. საბურთალოს თეატრი.

მოქალაქეებს უნდა გადაემოწმებინათ თავი საარჩევნო სიაში და გამორჩენის შემთხვევაში წარედგინათ გამგეობის მიერ მიცემული მოწმობები მოქალაქეობის შესახებ, ან პასპორტი, სადაც აღნიშნული იქნებოდა, რომ ის მიწერილი იყო 1914 წლის 19 ივლისამდე საქართველოს ტერიტორიის ფარგლებში რომელიმე ადმინისტრაციულ ტერიტორიულ ერთეულზე ან წოდებაზე, სახელდობრ: ა) სოფლის საზოგადოებაზე; ბ) მეშჩანთა (მოქალაქეთა) წოდებაზე; გ) ხელოსანთა საამქროებზე;

დ) სასულიერო წოდებაზე და ე) თავადაზნაურობის საზოგადოებაზე („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N23).

1921 წლის 21 იანვარს ქალაქის გამგეობამ დაამთავრა ქალაქის ამომრჩეველთა აღწერა. ქალაქში ირიცხებოდა 68.684 ამომრჩეველი. საბჭოში დაარსებული სპეციალური კომისია ადგენდა, რამდენად მართებულად იყო შევსებული ბარათები. კომისიის მიერ ჩატარებული სამუშაოს შემდეგ, ძირითად სიაში ვარაუდობდნენ, რომ 60.000 ამომრჩეველი დარჩებოდა. ამ დროისათვის ქალაქის გამგეობა შეუდგა საარჩევნო სიების ბეჭდვას, რომელიც მზად უნდა ყოფილიყო 1921 წლის 1 თებერვლისათვის. ვარაუდობდნენ, რომ საჩივრებთან დაკავშირებული ყველა პროცედურა 11 თებერვლამდე დასრულდებოდა („ჩვენი ქალაქი“ 1921:N1, 28-30).

ხმოსანთა არჩევნების დებულების მე-11 მუხლის ძალით (შესწორებით) უკანასკნელად სიები უნდა გამოქვეყნებულიყო არაუგვიანეს სამი დღისა არჩევნებამდე, ხოლო მე-14 მუხლის მიხედვით არაუგვიანეს 10 დღისა არჩევნებამდე, ამომრჩეველებს უფლება ჰქონდათ წარედგინათ ქალაქის მოურავისთვის კენჭისყრის მსურველთა სიები. ამ შემთხვევაში ლაპარაკია პარტიულ სიებზე, რომელთა წარდგენა ქალაქის მოურავისთვის სავალდებულო იყო არაუგვიანეს 1921 წლის 17 თებერვლისა.

ქალაქის საარჩევნო სიები შედგენისთანავე ხმოსანთა არჩევნების დებულების მეცხრე მუხლის შესაბამისად გამოქვეყნებული იქნებოდა საკომისარიატო ადგილებში.

ქალაქის არჩევნების 1921 წლის 27 თებერვლის იქით გადადება არ შეიძლებოდა, ვინაიდან დებულების მე-13 მუხლის ძალით ახალი საბჭოს არჩევნები უნდა მომხდარიყო არაუგვიანეს ერთი თვისა, დღიდან რწმუნების ვადის შესრულებისა. რწმუნების ვადა კი 1919 წლის მოწვევის საბჭოს 1921 წლის 2 თებერვალს უთავდებოდა („ჩვენი ქალაქი“ 1921: N1, 28-30).

1921 წლის 11 თებერვალს ჩატარდა 1919 წელს არჩეული სათათბიროს უკანასკნელი სხდომა. რომელზეც კიდევ ერთხელ დადასტურდა არჩევნების თარიღი. აგრეთვე გამოცხადდა, რომ არჩევნების დასრულების შედეგები, არჩეულ ხმოსანთა

და კანდიდატთა სიები გამოქვეყნდებოდა პრესის საშუალებით. ამავე სხდომაზე საბჭოს სარევიზიო კომისიის მოხსენების შემდეგ საბჭოს კონტროლის დაარსების მიზნით საბჭომ აირჩია 7 ხმოსანი, რომელთაც დაავალა აღნიშნული საქმის მოგვარება. შემდეგ მოისმინეს გამგეობის განმარტებითი პასუხი, საბინაო განყოფილების რევიზიის შემსწავლელი კომისიის მოხსენება, ხმოსან დავით ხართიშვილის განცხადება მისი ბინისა და მისთვის ქალაქის მილიციის უფროსის მიერ მიყენებული შეურაცხყოფის შესახებ („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N35).

ქალაქის გამგეობა საგანგებო დადგენილებით ამცნობდა ამომრჩევლებს, რომ არჩევნები დაიწყებოდა 1921 წლის 27 თებერვალს დილის 9 საათზე და დასრულდებოდა ამავე დღეს საღამოს 21 საათზე. ამომრჩეველთათვის ხმის მიცემის გასაადვილებლად ქალაქი დაყოფოდა 52 საარჩევნო უბნად და გარდა ამისა ავადმყოფთათვის ჩამოტარებული იქნებოდა 53 მოძრავი ყუთი („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N35).

1921 წლის 11-12 თებერვალს ღამით საბჭოთა რუსეთის მე-11 წითელი არმია სომხეთის ტერიტორიიდან თავს დაესხა საქართველოს. დაიწყო საბრძოლო მოქმედებები. ომის გამო თბილისის გამგეობამ ქალაქის მოსახლეობას აცნობა, რომ თანახმად საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის 1921წლის 12 თებერვლის დადგენილებისა, არჩევნები გადაიდო და მისი ჩატარების თარიღი ცნობილი გახდებოდა საგანგებო განკარგულებით („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N37).

ქალაქის გამგეობას ახლა უკვე სხვა შინაარსის საგანგებო განცხადებებით უწევდა მოსახლეობის ინფორმირება. ეს განცხადებები ეხებოდა ჯარში მორიგ გაწვევას, ახალგაზრდა მოქალაქეთა მობილიზაციას, დედაქალაქის დაცვას და სხვ. („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921:N36,N39).

ქალაქის გამგეობის შენობაში საბჭოს საგანგებო კომისია აგროვებდა ყოველგვარ შემოწირულობას ფრონტის და ჯარის სასარგებლოდ. ხელზე ფულის შეგროვება ხდებოდა საგანგებო ქვითრებით („საქართველოს რესპუბლიკა“ 1921: N40).

1921 წლის 11-12 თებერვალს დაწყებული საქართველო-რუსეთის ომიგრძელდებოდა. რუსეთის მე-11 არმია თბილისის მიმართულებით უტევდა. ცხადია, ასეთ ვითარებაში ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნების ჩატარებაზე ფიქრიც კი აღარ შეიძლებოდა. 1921 წლის 25 თებერვალს მე-11 წითელმა არმიამ თბილისი დაიკავა. ქალაქ თბილისის თვითმმართველობამ ფუნქციონირება შეწყვიტა.

1921 წლის თებერვალ-მარტში საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლების დაპყრობის თანავე საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის კვალობაზე შეიქმნა საქალაქო, სამაზრო და სასოფლო რევოლუციური კომიტეტები (რეკომები), რომლებიც შემდეგ სახელმწიფო მმართველობის არჩევითი ორგანოებით - მუშათა, გლეხთა და წითელარმიელთა დეპუტატების სამაზრო, საქალაქო, სათემო (სასოფლო) საბჭოებით შეიცვალა. რეკომები წარმოადგენდნენ ადგილობრივი მმართველობის უმაღლეს ორგანოს, რომელიც ცალკეულ დარგებზე საერთო ხელმძღვანელობისთვის გამოსცემდა დეკრეტებს და დადგენილებებს. ამავე დროს რეკომების ფუნქციები და ორგანიზაციული სტრუქტურა ყალიბდებოდა პრაქტიკულ საქმიანობაში, რაც, თავის მხრივ, აისახებოდა საკანონმდებლო აქტებში.

ერთ-ერთ ადგილობრივ რევოლუციურ კომიტეტს თბილისის რეკომი წარმოადგენდა, რომელიც 1921 წლის 26 თებერვალს შეიქმნა **სილიბისტრო თოდრიას** თავმჯდომარეობით. ქალაქ თბილისში მინიმალური ფუნქციებით არსებობდა აგრეთვე სამი რაიონული რეკომი: დიდუბის, ავლაბარ-ნავთლუდის და ნაძალადევის (თცა 215/1/88:1-14).

## დასკვნა

ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის ისტორიის (1917-1921წწ.) შესწავლის შედეგად შეიძლება გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნები:

1. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში ადგილობრივი თვითმმართველობის დამოუკიდებელი სისტემის ჩამოყალიბება 1917-1921 წლებში დაიწყო. განისაზღვრა ქვეყნის ადგილობრივი მმართველობის ხასიათი, რომელიც თვითმმართველობის პრინციპს დაემყარა.

ქალაქის საბჭო (სათათბირო) წარმოადგენდა განმკარგულებელ ხელისუფლებას, ხოლო საქალაქო მმართველობის აღმასრულებელი ორგანო გამგეობა იყო (ქალაქის მოურავი, (ქალაქის თავი), მისი ამხანაგები, (მოადგილეები), გამგეობის წევრები). საქალაქო მეურნეობის ცალკეული დარგების მართვისა და მნიშვნელოვანი პროექტების შედგენა-რეალიზაციისთვის იქმნებოდა სპეციალური კომისიები, რომელთაც სამოქმედო ინსტრუქცია ქალაქის საბჭოსგან ეძლეოდათ. აღმასრულებელ კომისიებს ხელმძღვანელობდნენ გამგეობის წევრები;

2. 1917-1921 წლებში თბილისის თვითმმართველობის ორგანიზების მიზნით გატარებული საკანონმდებლო ღონისძიებები, ისევე როგორც 1917 წლის თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა, 1919 წლის თბილისის საბჭოს ხმოსანთა არჩევნები და 1921 წლის თბილისის ხმოსანთა არჩევნებისათვის მზადების მიმოხილვა, 1917-1921 წლებში თბილისის თვითმმართველობის პრაქტიკული მოღვაწეობის მიმოხილვა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ თბილისის თვითმმართველობა თავისი ფორმირების პროცესში დემოკრატიზაციის გზაზე იდგა. მიუხედავად მძიმე სოციალური და პოლიტიკური ფონისა ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის არჩევნები შეგვიძლია შევაფასოთ დადებითად. ქალაქის ხმოსანთა არჩევნები ორივეჯერ ჩატარდა ორგანიზებულად, სამართლიანად, ჩატარდა ისე, რომ არ შელახულა თბილისში მცხოვრები ეთნიკური უმცირესობებისა და რელიგიური კონფესიების ინტერესები. არჩევნებთან დაკავშირებული ყველა საკითხი და

თვითმმართველობის საქმიანობა აქტიურად შუქდებოდა პრესის საშუალებით, მაშასადამე იყო გამჭვირვალე, რაც ჩვენი დროისათვის სამაგალითოა კიდევ. ამასთანავე თვითმმართველობის პრაქტიკული საქმიანობის პროცესი წარიმართა ისე, რომ ქართველებისათვის ოდითგანვე დამახასიათებელი ტოლერანტობა არ დარღვეულა.

3. 1917 წლის 30 ივნისის თბილისის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნები, რომელიც რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ 1917 წლის 15 აპრილს დამტკიცებული წესების „ქალაქის სათათბიროს ხმოსანთა არჩევნების დროებითი წესების“ შესაბამისად ჩატარდა თვითმმართველობათა დემოკრატიზაციის პროცესში გადადგმული პირველი ნაბიჯი იყო. არჩევნებში პირველად განხორციელდა საყოველთაო, თანასწორი, ფარული და პირდაპირი კენჭისყრის პრინციპი, რამაც განაპირობა თბილისის თვითმმართველობის ისტორიაში დემოკრატიული ძალების მოხვედრა.

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში განვითარებული მოვლენების, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ ფონზე თბილისის თვითმმართველობას ძალიან უჭირდა 1917 წლის 9 ივნისს დამტკიცებული ნორმატიული დოკუმენტის „ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში ცვლილების შეტანის შესახებ“ შესაბამისად, მინიჭებული ახალი ვალდებულებების შესრულება. შეიძლება ითქვას, რომ 1917 წელს არჩეული სათათბირო ინერციით აგრძელებდა თავის მოღვაწეობას, 1918 წლის ბოლოს და 1919 წლის დასაწყისში თბილისში პოლიტიკური გარემო იმდენად დაიძაბა, იმდენად გამძაფრდა შიდა დაპირისპირებები და ურთიერშუღლი სათათბიროში, რომ ბოლო სხდომებზე ვერცერთი კარდინალური საკითხის გადაწყვეტა ვერ ხერხდებოდა. ხმოსნები დროში უსაზღვროდ გაწელილ სხდომებზე ურთიერთშეურაცყოფასა და კამათს უნდებოდნენ.

4. 1919 წლის 2 თებერვლის არჩევნები თბილისმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ დამტკიცებული „ქალაქთა საბჭოების ხმოსანთა არჩევნების დებულების“ საფუძველზე განახორციელა. რუსეთის სოციალისტ-

რევოლუციონერთა პარტიის საქართველოს ორგანიზაციის წევრების, სომეხი დაშნაკების მტრობის და ბოიკოტის ფონზე წინასაარჩევნო პროცესმა პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. ყველაფრის მიუხედავად არჩევნები ჩატარდა ორგანიზებულად, მოსახლეობა წინააღმდეგობების მიუხედავად აქტიური იყო, არჩევნებს არ მიეცა ეროვნული კუთხით ბოიკოტის სახე. თბილისელები კვლავ დედაქალაქის გულშემატკივრები იყვნენ. ქალაქის საქმეები მათთვის იმ დროსაც პრიორიტეტული იყო. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობა კარგად ხვდებოდა ქალაქში შექმნილი ვითარება გამცდარი იყო საქალაქო მეურნეობის პრობლემებს და პოლიტიკური ხასიათი ჰქონდა მიღებული.

5. 1917-1921 წლები შეიძლება ჩაითვალოს საქართველოში დამოუკიდებელი თვითმმართველობის სისტემის ჩამოყალიბების პირველ მცდელობად. ამ სისტემას რა თქმა უნდა, გააჩნდა ხარვეზები, რაც უპირატესად განპირობებული იყო ჯერ კიდევ ბოლომდე ჩამოუყალიბებელი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების სისუსტით. სწორედ ამ მიზეზით ვერ მოხერხდა თვითმმართველობისა და სახელმწიფო მმართველობის ურთიერთგამიჯვნა.

დიდი ძალისხმევის მიუხედავად, საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ ვერ მოასწო დაემტკიცებინა საქალაქო დებულება, ისევე, როგორც დებულება ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების შესახებ. მიუხედავად ამისა, ქალაქის მესვეურები ძალისხმევას არ აკლებდნენ, აღნიშნული ნორმატიული დოკუმენტების შემუშავებას. ხსენებული ორი ნორმატიული დოკუმენტის შემუშავება პირველ რიგში თვითმმართველობის ინტერესებში შედიოდა, მით უმეტეს, რომ ქალაქის თვითმმართველობის ფინანსური უფლებები მნიშვნელოვანწილად შეზღუდული იყო.

1919 წლისათვის უკვე შემუშავებული იყო კანონპროექტი საქალაქო დებულების, ხოლო 1920 წლისთვის ქალაქთა საბიუჯეტო უფლების შესახებ, მაგრამ მათი დამტკიცება ვერ მოხერხდა (ვერ მოესწრო). საქართველოს კანონმდებლობა საფუძვლიან „დალაგებას“ მოითხოვდა, თვითმმართველობის

ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი ნორმატიული დოკუმენტები წინააღმდეგობაში მოდიოდა საქართველოს კანონმდებლობასთან. ამიტომ იყო, რომ საქართველოს უზენაესი კანონის - კონსტიტუციის დამტკიცებამდე თვითმმართველობის ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი ნორმატიული აქტების მიღება აზრს იყო მოკლებული. მით უმეტეს აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივ თვითმმართველობასთან დაკავშირებული საკითხები 1921 წლის კონსტიტუციითვე მოწესრიგდა და ამის შემდეგი თვითმმართველობის შესახებ კანონქვემდებარე აქტების შემუშავება და დამტკიცება უკვე მარტივი პროცესი იქნებოდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საქალაქო თვითმმართველობები თავის მოღვაწეობის მანძილზე ხელმძღვანელობდნენ რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ დამტკიცებული 1917 წლის 9 ივნისს დამტკიცებულ ნორმატიული დოკუმენტით „ქალაქის საზოგადოებრივი მმართველობის დებულებაში ცვლილების შეტანის შესახებ“ რომლის შესაბამისად ქალაქს საგრძნობლად გაფართოებული ჰქონდა უფლება-მოვალეობა, მაგრამ არა ფინანსური კუთხით.

6. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკაში მიმდინარე პოლიტიკური და სოციალური პირობების ფონზე თბილისის თვითმმართველობას ძალიან უჭირდა თავისი ახალი ფუნქციების შესრულება: სასურსათო კრიზისის მოგვარება, მოსახლეობის სოციალური დაცვის ფუნქციის შესრულება, თბილისში შექმნილი საბინაო კრიზისის დაძლევა, ქალაქმშენებლობა, თბილისის კომუნალური მეურნეობის გამართვა, უსაფრთხოების დაცვა, ჯანმრთელობის დაცვა, კულტურასა და სახალხო განათლებაში ახალი პროექტების განხორციელება. მართალია, ვერ მოხერხდა განსაკუთრებული სიახლეებისა და გრანდიოზული პროექტების განხორციელება, მაგრამ არ შეიძლება არ აღინიშნოს ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის ძალისხმევა აღნიშნული სფეროების შენარჩუნებისათვის და განვითარებისათვის.

ადგილობრივი თვითმმართველობის დიდი მონდომების, მცდელობების მიუხედავად, მოსახლეობა ყველა წინააღმდეგობაში თვითმმართველობას ადანაშაულებდა და დაუყოვნებლივ პრობლემის მოგვარებას ავალდებულებდა. ამხელა კრიზისი და წინააღმდეგობები კი არა მხოლოდ თბილისის ხვედრი იყო, ეს მსოფლიო პროცესი იყო. რაც დროთა განმავლობაში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა შექმნიდა საქალაქო კანონმდებლობას... დაიწყებოდა ქალაქის აღმშენებლობის პროცესი...

სამწუხაროდ, 1917-1921 წლებში დაწყებულმა ადგილობრივი თვითმმართველობების სისტემის ჩამოყალიბების პროცესმა ვერ ჰპოვა ლოგიკური გაგრძელება. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობის შემდეგ, 1921 წლიდან, თბილისის თვითმმართველობა საერთოდ გაუქმდა. მისი ადგილი თბილისის რევოლუციურმა კომიტეტმა (რევკომმა) დაიკავა. საბჭოთა წყობილებისათვის მიუღებელი იყო თვითმმართველობის რაიმე ფორმით არსებობა.

## გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

### I. საარქივო დოკუმენტები და მასალები

#### ა) წყაროები

1. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 1, საქმე 340.
2. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 1, საქმე 1095.
3. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 3, საქმე 15.
4. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 4, საქმე 120.
5. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 4, საქმე 125.
6. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 4, საქმე 129.
7. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 4, საქმე 144.
8. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 4, საქმე 190.
9. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 5, საქმე 146.
10. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 192, ანაწერი 5, საქმე 160.

- [illegible]

24. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1836, ანაწერი 1, საქმე 158.
25. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1861, ანაწერი 3, საქმე 15.
26. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1863, ანაწერი 1, საქმე 195.
27. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1863, ანაწერი 1, საქმე 727.
28. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1863, ანაწერი 1, საქმე 995.
29. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1863, ანაწერი 1, საქმე 1106.
30. საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1923, ანაწერი 1, საქმე 36.
31. საქართველოს ეროვნული არქივი. თბილისის ცენტრალური არქივი. ფონდი 196, ანაწერი 1, საქმე 340.
32. საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო - თბილისის ცენტრალური არქივი. ფონდი 214, ანაწერი 1, საქმე 88.

## II. გამოქვეყნებული წყაროები და ლიტერატურა

### ა) წიგნები; კრებულები

33. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921. თბილისი, 1990.

34. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია. ბათუმი, 2011.
35. Архив новейшей истории России: Журналы заседаний временного правительства. 1917. Июль-август . Том 3. Москва, 2004.

## ბ) მონოგრაფიები

36. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა 1975-1917. თბილისი, 1960 .
37. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, საქალაქო თვითმმართველობა და ბრძოლა მისი დემოკრატიზაციისათვის საქართველოში 1875, თბილისი, 1982.
38. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921. თბილისი, 1980.
39. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა 1918-1921. თბილისი, 2001.
40. А.И. Лепешкин, Местные органы власти советского государства 1917-1920. Москва, 1957.

## გ) სტატიები და წერილები

41. ალექსანდრე ლანდია. ქალაქთა საბიუჯეტო უფლება. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N13-15.
42. მელიტონ რუსია. საქართველოს კონსტიტუციის პროექტიდან. ჟურნალი „ჩვენი ქალაქი“, 1920, N1.
43. ვასილ ხახანაშვილი. თვითმმართველობის ფინანსური უფლებები. ჟურნალი „ერობა და ქალაქი“, 1920, N5.
44. А.В.Мамаев, Демократизация городского самоуправления в 1917 г. Законодательство временного правительства в муниципальной сфере Журнал „современная наука: Актуальные проблемы теории и практики“, 2012, N2.

### III. ჟურნალ-გაზეთები

#### ა) გაზეთები

45. გაზეთი „დროება“, 1874, N449.
46. გაზეთი „დროება“, 1879, N23.
47. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N44.
48. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N54.
49. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N57.
50. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N60.
51. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N65.
52. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N66.
53. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N76.
54. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N99.
55. გაზეთი „ერთობა“, 1917, N110.
56. გაზეთი „ერთობა“, 1918, N3.
57. გაზეთი „ერთობა“, 1918, N244.
58. გაზეთი „ერთობა“, 1918, N245.
59. გაზეთი „ერთობა“, 1918, N258.
60. გაზეთი „ერთობა“, 1918, N259.
61. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N5.
62. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N6.
63. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N11.
64. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N12.
65. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N13.
66. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N15.
67. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N18.

68. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N21.
69. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N23.
70. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N28.
71. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N28.
72. გაზეთი „ერთობა“, 1919, N159.
73. გაზეთი „ივერია“ 1890, N215.
74. გაზეთი „ივერია“ 1897, N5.
75. გაზეთი „ივერია“ 1897, N95.
76. გაზეთი „საქართველო“, 1917, N53.
77. გაზეთი „საქართველო“, 1917, N100.
78. გაზეთი „საქართველო“, 1917, N111.
79. გაზეთი „საქართველო“, 1917, N162.
80. გაზეთი „საქართველო“, 1917, N163.
81. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N85.
82. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N94.
83. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N97.
84. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N101.
85. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N104.
86. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N125.
87. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918, N126.
88. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N4.
89. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N5.
90. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N9.
91. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N13.
92. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N27;
93. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N30;
94. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N54.

95. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N62.
96. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N63.
97. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N66.
98. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N67.
99. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N79.
100. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N160.
101. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N162.
102. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N165.
103. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N199.
104. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N206.
105. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N218.
106. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N220.
107. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N274.
108. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N275.
109. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, N280.
110. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N9.
111. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N13.
112. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N15.
113. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N22.
114. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N23.
115. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N35.
116. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N36.
117. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N37.
118. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N39.
119. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N40.
120. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921, N42.
121. Газета „Известия“ 1915, N3-4.

122. Газета „Известия по делам земского и городского хозяйства“, 1917, N3.  
123. Газета „Кавказское слово“, 1917, N30;

#### ბ) ჟურნალები

124. ჟურნალი „ერობა და ქალაქი“, 1920, N3.  
125. ჟურნალი „ერობა და ქალაქი“, 1920, N4.  
126. ჟურნალი „ერობა და ქალაქი“, 1920, N5.  
127. ჟურნალი „ერობა და ქალაქი“, 1920, N6.  
128. ჟურნალი „ერობა და ქალაქი“, 1920, N7-8.  
129. ჟურნალი „თბილისის ქალაქის საბჭოს მოამბე“, 1920, N16.  
130. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1918, N13-14.  
131. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1918, N15-16.  
132. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N1.  
133. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N3.  
134. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N4;  
135. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N5-6.  
136. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N7-8.  
137. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N9-10.  
138. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N13-15.  
139. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N16-17.  
140. ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“, 1919, N18-19.  
141. ჟურნალი „ჩვენი ქალაქი“, 1920, N1.  
142. ჟურნალი „ჩვენი ქალაქი“, 1920, N2.  
143. ჟურნალი „ჩვენი ქალაქი“, 1920, N3.  
144. ჟურნალი „ჩვენი ქალაქი“, 1920, N6.  
145. ჟურნალი „ჩვენი ქალაქი“, 1921, N1.

146. Журнал „Городское дело“, 1917, N17-18.
147. Журнал „Известия всероссийского союза городов“, 1917, №49.